

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI

Avni Kılıç

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İbrahim Özcoşar

Mardin 2014

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI

Avni Kılıç

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İbrahim Özcoşar

Mardin 2014

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 10751001 numaralı öğrencisi Avni KILIÇ'ın hazırladığı “Şeyh Ubeydullah İsyanı” başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 23/06/2014 Pazartesi günü saat 14:00'te yapılmış, tezin onayına oy birliğiyle/oyçokluğuyla karar verilmiştir.

Başkan _____

Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Feridun BİLGİN

Üye _____

Yrd. Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

24 / 06 / 2014

Enstitü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Elif KESER KAYAALP

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	vii
Amaç	viii
Çalışmanın Önemi	ix
Çalışmanın Yöntemi	x
Sınırlılıklar	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
A. OSMANLI'DA KÜRTLER	1
a.a. 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Kürtler	1
a.b. 19. Yüzyılda Kürtler	4
a.c. Kürt Emirlikleri	7
a.d. Kürt Emirliklerinin Sonu	9
a.e. Emirlikler Sonrası Kürdistan'ın Durumu	12
1. BÖLÜM: OSMANLI İDARESİNDE HAKKÂRİ	18
1.1. Hakkâri Emirliği	18
1.2 Hakkâri'nin Demografik Yapısı	24
1.3 Hakkâri Aşiretleri	29
1.4. Osmanlı-İran Sınırı	30

2. BÖLÜM: ŞEYH UBEYDULLAH.....	33
2.1 Osmanlı-Rus Harbinde Kürtler ve Şeyh Ubeydullah	36
2.2 Şeyhlik-Emirlik Arasında (Şeyh Ubeydullah Yönetimi).....	41
2.3 II. Abdulhamid-Şeyh Ubeydullah İlişkisi.....	45
3. BÖLÜM: İSYAN-DİRENİŞ	48
3.1. Şeyh Ubeydullah'ın Amacı	52
3.2. Taraflar	57
3.3. Çatışmalar	61
3.4. İstanbul'a Sürgün.....	74
3.5. Şeyh Ubeydullah Osmanlı Çatışması	75
3.6. Başkaldırının sonuçları	79
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	88
EKLER	99
ÖZGEÇMİŞ	117

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI

Avni KILIÇ

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2014:117 Sayfa

Yavuz Sultan Selim'in Kürdistan'ı hâkimiyetine almasıyla başlayan Osmanlı-Kürt ilişkileri başlangıçta İran Safevi Devleti'ne karşı bir ittifak olarak varlığını sürdürmüştür. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı-İran ilişkilerine paralel olarak hareket alanları daralan pek çok Kürt emirliği bağlı buldukları hükümetlerce tarih sahnesinden silinmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde varlığını sürdüren emirlikler ise hem Osmanlı hem de İran hükümeti ile çeşitli sorunlar yaşamış, bir taraftan mevcut hükümetler ile çatışırken diğer taraftan da hâkimiyet alanlarını genişletmek için birbirleriyle çekişme içerisinde olmuşlardır. Yüzyılın başında merkezi otoritesini güçlendirmeyi hedefleyen Osmanlı Devleti, bunun önünde engel olarak gördüğü yerel yönetimleri ortadan kaldırmaya başlamıştır. Böylece 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Kürdistan'da merkezi otorite önünde engel teşkil edecek hiçbir emirlik kalmamıştır. Ancak emirliklerin kaldırılması merkezi otoriteyi güçlendirmedeği gibi bölgede yönetim krizi ve kargaşanın hâkim olmasına neden olmuştur. Kargaşanın hâkim olduğu bu dönemde toplumsal sorunların çözüm mercii haline gelen şeyhler Kürt mirlerinden boşalan liderlik koltuğuna oturmuşlardır.

1876-77 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılarak dini kimliğine siyasi bir kişilik de ekleyen Şeyh Ubeydullah bundan sonra bölgedeki Kürtlerin siyasi açıdan da hamisi ve savunucusu durumuna gelmiştir. Osmanlı ve İranlı yöneticilerin bölgedeki tutumları ve özellikle İran sınırları içerisinde bulunan Sünni Kürtlerin İran'ın mezhebi baskılarından şikâyetleri şeyhin onları korumaya yönelik harekete geçmesine neden olmuştur. İran'ın bu baskıcı mezhebi taassubunu değiştirmemesi ve Osmanlı hükümetinin duruma çözüm üretememesi üzerine İran'a saldıran şeyh, bu durumu kendi yöntemleriyle çözüme yoluna gitmiştir. Ancak harekâtında başarısız olan şeyh, Hakkâri'ye dönmek zorunda kalmış ve bir yıllık İstanbul

ziyareti/sürgününden sonra tekrar Hakkâri'ye dönmüş fakat İran ve Rusya'nın baskıları neticesinde tekrar bölgeden uzaklaştırılarak Hicaz'da ikamete tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Ubeydullah, Hakkâri, Kürdistan, Osmanlı Devleti, İran.

ABSTRACT

Master Thesis

SHEIKH UBEYDULLAH REVOLT

Avni KILIÇ

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2014:117 Pages

Ottoman-Kurdish relations, which started when Sultan Yavuz Selim took control of Kurdistan, first took the form of an alliance against the Safavids. In later periods, many Kurdish Emirates whose fields of movement had narrowed in parallel with Ottoman-Iran relations were done away with by the governments with which they were connected. In the 19th century, the Emirates that had survived until then experienced various problems with both the Ottoman and the Iranian government: on the one hand they clashed with the governments while on the other hand they fought among themselves in order to extend their fields of movement. At the beginning of the century, the Ottoman State, which aimed at strengthening its central authority, started to abolish local administrations, which it regarded as obstacles to the realisation of this aim. By the second part of 19th century there thus was no emirate in Kurdistan left that could pose a danger to the central authority. However, the abolition of the emirates did not consolidate the central authority but merely resulted in administrative crisis in the region. At that time of chaos, the Sheikhs, who assumed the role of problem solvers in the social sphere, took the place of Kurdish *begs*.

Sheikh Ubeydullah, who added a political identity to his religious identity through his involvement in the Ottoman-Russian War of 1876-77, became from that time on the political protector and defender of the Kurds in the region. The oppressive attitudes of Ottoman and Iranian administrators and especially the complaints of Sunni Kurds on the borders of Iran about sectarian pressures exerted by Iran led the Sheikh to take action in order to protect them. Since Iran did not change its oppressive sectarian policy and the Ottoman government could not come up with a solution to this problem, Sheikh organized a military campaign against Iran and tried to deal with the situation with his own methods. However, he failed in his attempt and had to draw back to Hakkâri. After his one-year visit/exile in Istanbul, he

came back to Hakkâri but because of pressure of Iran and Russia he was sent away from the region and was forced to stay in the Hedjaz.

Key Words: Sheikh Ubeydullah, Hakkâri, Kurdistan, Ottoman State, İran.

ÖNSÖZ

19. yüzyıla oldukça zayıflamış olarak giren Osmanlı Devleti, ekonomik ve askerî yönden çökmüş, idari alanda da başkentte olduğu gibi taşrada da kontrolünü iyiden iyiye yitirmiştir. Bunun neticesinde merkezden bağımsız hareket eden yerel güçler ortaya çıkmıştır. Devletin içinde bulunduğu kötü gidişata engel olmak adına tehdit unsuru olarak görülen bu yerel yöneticilerle mücadele başlatan merkezi yönetim, bu amaçla devleti yeniden her alanda modernleştirmeyi planlamıştı. Bu modernleşmenin en önemli boyutu da merkezileşme idi. Bütün topraklarını merkezden atadığı vali ve memurlar vasıtasıyla yönetmeyi hedefleyen Osmanlı, böylece vergi gelirlerinin tamamının merkeze akmasını sağlayacaktı. 19. yüzyılın başında başlayan bu mücadele yüzyılın ortalarında Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasıyla tamamlanmış oldu. Ancak emirliklerin kaldırılması istenilen sonuçları vermemiş, aksine mirlerin hâkim olduğu döneme nazaran daha büyük sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

Bu çalışma 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kürdistan'da meydana gelen dönüşümün arka planı, bunun Kürt toplumu nezdindeki karşılığı ve Şeyh Ubeydullah'ın bu süreçte toplum liderliğini üstlenip bu dönüşüme tepkisini içermektedir. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı idaresinde Hakkâri ve Hakkâri'nin siyasi yapısı, Hakkâri aşiretleri, nüfusu ve Osmanlı-İran sınır ilişkileri incelenmiştir. İkinci bölümde, Şeyh Ubeydullah'ın kişiliği, yönetim anlayışı, Kürt toplumu üzerindeki etkisi, 93 Harbi'ndeki rolü ve II. Abdulhamid ile ilişkilerinin yanı sıra Osmanlı ve İran yönetimlerine bakışı ve bu iki yönetim arasında Kürdistan'ın durumu incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise, Şeyh Ubeydullah'ı başkaldırıya götüren sebepler, şeyhin amacı, Osmanlı, İngiltere, Rusya ve İran devletlerinin şeyhe karşı tutumlarının yanı sıra şeyhin İran'a saldırısı, İstanbul'a ve daha sonra da Hicaz'a sürgünü üzerinde durulmuştur. Son olarak da Şeyh Ubeydullah ayaklanması sonrası bölgenin idari ve sosyal yapısında meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin topluma yansımaları incelenmiştir.

Çalışmamda hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR'a, fikirleriyle rehberlik eden Sayın Dr. Fasih DİNÇ hocama, düzeltmelerde önemli katkıları olan değerli dostum Cemal ÜLKE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Avni KILIÇ
23.06.2014

ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1: 1848 Yılında Hakkâri Nüfusu.....	25
Tablo 2: 1876 yılında Hakkâri Nüfusu.....	25-26
Tablo 3: 1881 yılında Hakkâri Nüfusu... ..	27
Tablo 4: Hakkâri Hane Sayısı.....	27-28

KISALTMALAR LİSTESİ

A. MKT.	: Sadâret Mektubî Kalemi
B	: Receb
Bkz	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemaziyyel Ahir
Ca	: Cemaziyel Evvel
Çev	: Çeviren
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H	: Hicri
HAT.	: Hatt-1 Hümayun Evrakı
Haz.	: Hazırlayan
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ. DH.	: İrade Dâhiliye
İ. HUS.	: İrade Hususi
L	: Şevval
M	: Miladî
M	: Muharrem
Mad.	: Madde
MAÜ	: Mardin Artuklu Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MF. MKT.	: Mektubi Kalemi
N	: Ramazan
Nr	: Numara
R	: Rebiül Ahir
Ra	: Rebiül Evvel
s	: Sayfa
S	: Sayı

Sa	: Safer
Ş	: Şaban
Vol.	: Volume
Y. A. HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. A. RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK.	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şebenderlik ve Ateşemiliterlik
Y. PRK. HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. MYD.	: Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umumi
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Şeyh Ubeydullah isyanının temel nedenlerini doğru bir şekilde anlayabilmek ve şeyhin isyanını dini, siyasi ve sosyal yönleriyle ortaya koyarak isyanın tartışıla gelen karakterini belirlemeye çalışmaktır. Böylece Kürt toplumunun hâkim devletler ile ilişki düzeyleri ortaya konabilecek, hâkim devletlerin hâkimiyet anlayışları ve Kürt toplumunun bu hâkimiyet anlayışına yaklaşımı sergilenebilecektir.

Çalışmanın Önemi

Şeyh Ubeydullah isyanı üzerine yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olması ve yapılmış çalışmaların da siyasi kaygılar, taraflı yaklaşımlar veya ideolojik düşüncelerden arındırılmadan yapılmış olması bu olayın yeniden tarihi belgeler ışığında ele alınmasını zaruri kılmıştır. Bu çalışma, Şeyh Ubeydullah isyanının toplumsal temellerini ön plana çıkarmak ve olayı tarihsel gerçekliğiyle açıklamak gayesiyle ayrı bir önem kazanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Şeyh Ubeydullah üzerine yapılan bu çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri temel alınarak yapılmıştır. Gerek başkentten gönderilmiş yazışmaların yanı sıra bu yazışmalara verilmiş cevaplar ve gerek bölgede bulunan memurların kendi aralarındaki yazışmaları çalışmamıza temel teşkil etmektedir. Bununla birlikte bölgede bulunan yabancı konsolos ve misyonerlerin yazışmaları ve yabancı gazetelerin olay hakkındaki haberlerinden de faydalanılarak iki farklı bakış açısıyla olayın değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır.

Sınırlar

Çalışmanın konusu; Şeyh Ubeydullah isyanı, bu isyanı hazırlayan sebepler ve isyan sonrası durum ile sınırlandırılmıştır. Şeyh Ubeydullah isyanının gerçekleştiği Hakkâri, Van, Urmiye ve çevresi 1880 yılları öncesi ve sonrasıyla ele alınarak zaman ve coğrafi olarak sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada yararlanılan ferman, arıza, şukka gibi Osmanlı Arşiv vesikalarını oluşturan belgeler ile Kürtler, Kürdistan ve Osmanlı

taşra teşkilatını konu edinen araştırma eserleri ve dönemin yabancı gazete ve seyyahlarının birinci elden verdiği bilgiler temel kaynak olarak kullanılmıştır.

GİRİŞ

A. OSMANLI'DA KÜRTLER

A.a. 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Kürtler

Ortadoğu'nun dağlık kuzey sınırları üzerinde yükselen Kürt coğrafyasının sürekli mücadele sahası olması ve siyasi bir oluşumdan yoksun olması nedeniyle kesin sınırlarını belirlemek imkânsızdır. Ancak genel olarak Kürtlerin etnik çoğunluğu oluşturduğu yerler “Kürdistan” olarak adlandırılmıştır. “Kürdistan” ismi ilk olarak Selçuklu Sultanı Sencer (1118-1157) tarafından XII. yüzyılda kullanılmış ve Sencer'in bu isim ile bir eyalet oluşturduğu genel bir kabuldür¹. Kürdistan ismi yazılı kaynaklarda ise ilk olarak Raşiduddin Fadlullah El-Hemedanî'nin 1310 tarihli “Cami'ul Tevarih” isimli eserinde, daha sonra da Hamdullah El-Kazvinî'nin 1339 yılında kaleme alınan “Nuzhet'ul Kulûb” isimli eserinde yer almaktadır².

Kürdistan coğrafyası güneyde Araplar, batıda Türkler, kuzeyde Ermeniler, kuzeydoğuda Azeriler, doğuda ise İranlılar ile komşudur. Kürtlerin yaşadığı bölgeler tarihsel olarak küçük çaplı değişiklikler gösterse de bu değişim genel olarak Kürt coğrafyasını çevreleyen alanlarda meydana gelmiş, merkez coğrafya bundan pek etkilenmemiş ve hep aynı kalmıştır.

Kürtler ile Türklerin ilişkilerinin 11. yüzyılda yoğunlaştığı genel bir kabul iken, Osmanlı Devleti ile Kürtlerin ilişkileri 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti Anadolu'yu hâkimiyetine alırken, Safevi hükümdarları da Kürt bölgelerine yönelik faaliyetlerini genişletmiş ve Maraş bölgesine kadar ilerlemiştir. Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın büyük bir kısmını hâkimiyetine alan Safevi iktidarı, bölgede Şia yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Safevilerin Kürt mirlerine yönelik tutumu ve mirleri tasfiyeye çalışması ilişkilerin kısa sürede bozulmasına neden olurken, Kürt mirlerini de yardım arayışına sevk etmiştir. Kürt mirleri bu amaçla Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurmuş ve Yavuz Sultan Selim'e elçiler göndererek yardım talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı

¹ Viladimir Minorsky, “Kürtler”, İslam Ansiklopedisi, C. VI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 1097; Altan Tan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 27.

² Mela Mahmudê Bayezîdî, *Adat û Rusumatnameê Ekradiye*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37.

Devleti'nden yardım istenmesinin temelinde, Osmanlı'nın bölgede güçlü bir konumda bulunması, Kürtlere komşu olması ve Sünni bir anlayışa sahip olması etkili olmuştur. Yavuz Sultan Selim daha Trabzon'da şehzadeyken fark ettiği Safevi tehlikesini bertaraf etmek amacıyla Kürt elçilerinin isteklerini olumlu karşılamış ve 1514 yılında İran'a karşı sefere çıkmıştır. Yavuz, Van civarında bulunan Çaldıran'da Safevi ordusunu mağlup ederek Kürt bölgesini hâkimiyetine almıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam edecek olan Osmanlı-Kürt ilişkileri başlamıştır. Bu ilişkinin doğması ve gelişmesinde Molla İdris-i Bitlisi'nin çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Kürt mirleri arasında hatırı sayılır bir yere sahip olan İdris-i Bitlisi, Osmanlı sultanı ile Kürt mirleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. 1515 (H. 921) yılında çıkarılan bir ferman ile İdris-i Bitlisi Kürt mirleri adına yetkili kılınmış³, sultanın fermanlarının Kürt mirlerine ulaştırılmasında ve fermanların uygulanması konusunda görevlendirilmiştir⁴. Böylece Çaldıran Savaşından sonra Yavuz Sultan Selim, Kürt mirlerine resmen tanıdıklarına ilişkin fermanlar göndererek mirlerin bağılıklarını sağlamıştır⁵.

Osmanlı hâkimiyetine giren Kürdistan toprakları Diyarbekir, Rakka ve Musul olarak üç eyalete ayrılmıştır. Bu üç eyaletin dışında kalan bazı bölgeler tamamen özerk bırakılmış, bu emirliklerde⁶ kimin yönetici olacağına Osmanlı hükümeti müdahale etmemiştir. Emirliğin yöneticisi halk tarafından seçiliyor ya da miras yoluyla başa geçiyordu. Kürt hükümeti denilen bu özerk yönetimler merkezi hazineye vergi vermek ya da sipahi ordusunda askeri hizmet görmek zorunda olmadığı gibi emirliğin toprakları mirin tasarrufunda olup tımar veya zeamet haline de getirilemiyordu⁷. Osmanlı hükümeti ile emirliklerin ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürümesinde Osmanlı hükümetinin İdris-i Bitlisi aracılığıyla Kürt mirleri ile yaptığı anlaşma ve bu anlaşmanın mirlere getirdiği serbesti etkili olmuştur. Ayrıca Kürtlerin genellikle İran'a sınırı olan bölgelerde yaşamasından dolayı Osmanlı

³ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 34.

⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ul Vukuat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. I-II, Ankara, 1987, s. 83.

⁵ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 239.

⁶ Arapça bir kelime olan "emir" hükmeden, hâkim, reis anlamlarında olup ilk dönem Osmanlı padişahlarının da kullandığı bir unvandır. Farsçada "mir" olarak kullanılmıştır. Kürt Emirlikleri ise bir aşiret veya aşiret konfederasyonundan oluşan ve emirliğin başında "mir" olarak tabir edilen bir kişi tarafından yönetilen siyasi oluşumlardır. (Bkz. M. Cavit Baysun, "Emir" İslam Ansiklopedisi, C. IV Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 261; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 526).

⁷ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 239-240.

Devleti, İran Safevi Devleti'ne karşı Kürtleri kendi hâkimiyetinde tutmak amacıyla mirlere pek çok ayrıcalık tanımıştır⁸.

Kürt emirlikleri genellikle esnek kurallara sahip bir konfederasyon oluşturan iki ve ya daha fazla aşiretten meydana gelmekteydi. Bürokratik kurumlara ve askere sahip bir yönetici aile, aşiretler arasında denetimi sağlamaktaydı. Örneğin; mirler, mollalara kadı yetkisi vererek bir yargı sistemi oluşturmuşlardır. Ancak mirin aşiretler üzerinde mutlak hâkimiyetinden söz etmek mümkün değildir. Mir daha çok aşiretler arası denge sağlayıcı bir konumdadır. Mirlerin bu konumu "reislik" ile "devlet" arasındaki bir aşamanın tezahürü olarak görülebilir⁹.

Emirliklerin yıllardan beri süregelen idari yapıları ve coğrafi konumları Osmanlı'nın bölgede daha esnek bir yönetim oluşturmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı hükümeti, emirliklerin mevcut yapısını korumanın yanı sıra onları kendi merkeziyetçi yapılanmasına eklemeyerek bir ara yönetim şekli oluşturmuştur. Bu yönetim şekli hem merkeziyetçi hem de âdemi merkeziyetçi ve birbiriyle ilişkili yönetim birimleri ortaya çıkarmıştır. Bu yönetim biçiminin bölgede uygulanmasında emirlikler için avantajları olduğu gibi dezavantajları da olmuştur. Bu idari yapılanma Kürt emirliklerinden bazılarının hareket alanını daraltırken bir diğerine daha rahat hareket etme olanağı vermiştir. Bu durum bazen emirlikler arasında çatışmalara neden olurken bazen de emirliklerin merkez ile çatışmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Osmanlı-İran sınır bölgesinde yaşayan Kürt emirlikleri, bölge hâkimiyeti üzerinde mücadele eden Osmanlı ve İran hükümetlerinin rekabetini lehlerine kullanarak kendilerine daha geniş imkânlar sunan iki hükümetten birine tabi olarak yarı bağımsız bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir¹⁰.

17. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin İran ile 1639 yılında imzaladığı Kasr-ı Şirin Antlaşması, Kürt emirlikleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. IV. Murad ile Şah Safî arasında imzalanan bu anlaşma ile Kürdistan iki devlet arasında kesin bir şekilde bölünmüştür. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin sınırlarını emniyete alması, Kürt emirliklerine olan ihtiyacını azaltmış, 16. yüzyılın başlarından itibaren İran'a karşı oluşturulmuş olan Kürt Osmanlı ittifakı da giderek

⁸ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 68.

⁹ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 200.

¹⁰ İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009, s. 58-60.

önemini yitirmiştir. Bu tarihten sonra Kürdistan'da bir dizi düzenlemeye girişen Osmanlı hükümeti, Melek Ahmet Paşa komutasında Sincar Yezidilerine karşı giriştiği harekâttan sonra Diyarbakir ve çevresindeki Kürt mirlerini itaat altına almıştır¹¹. Takip eden süreçte Osmanlı Devleti, 1650 ile 1730 yılları arasında Diyarbakir-Van arasındaki Kürt emirliklerinin birçoğunu ortadan kaldırmıştır¹².

1722 yılında Safevi hanedanının çöküşü ile ortaya çıkan iktidar boşluğundan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, Musul, Bağdat ve bölgenin diğer valilerine asker toplama ve erzak sağlamak için fermanlar göndererek İran ile 1746 yılına kadar devam edecek olan bir dizi savaşa girişmiştir. Yıllarca devam eden savaşlar neticesinde vergilerin artması hoşnutsuzlukları da beraberinde getirmiştir¹³. Sınırın diğer tarafında ise Safevi hanedanının yerine geçen Nadir Şah, iktidarını güçlendirmek için Kürtlerden faydalanma yoluna gitmiştir. Nadir Şah, Kürtleri askeri seferlerde kullanmanın yanı sıra İran'ın doğu sınırlarını Türkmen saldırılarından korumak amacıyla Kürtleri bölgeye göç ettirmiş ve Kürtlerden müteşekkil bir tampon bölge oluşturmuştur¹⁴.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Kürtlerin yaşadığı toprakların büyük bir kısmını himayesine almıştır. Bundan sonra meydana gelen hadiseler mevcut durumu fazlasıyla değiştirmemiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı İran çekişmesinin azalmasıyla Osmanlı hükümetinin Kürt emirliklerine olan ihtiyacı da azalmıştır. Böylece Osmanlı hükümeti, emirlikleri merkezileşme faaliyetlerine girişmiş ve bu durum 18. yüzyılda Kürt emirliklerinin zayıflaması ve birçoğunun ortadan kalkması ile neticelenmiştir¹⁵.

A.b. 19. Yüzyılda Kürtler

Osmanlı Devleti ve İran'ın 19. yüzyılın başlarında özellikle Rusya ile mücadele etmeleri iki devleti de zor durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti Rusya ile

¹¹ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992, s.74.

¹² Jwaideh, s. 34-35.

¹³ Dina Rızk Houry, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu; Musul 1540-1834*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 79.

¹⁴ Jwaideh, s. 35.

¹⁵ Minorsky, s. 1104.

imzaladığı Yaş Antlaşması¹⁶ ile toprak kaybederken, İran da Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarıyla Kafkasya'yı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı¹⁷. Her iki devlet de olumsuz gidişatı durdurmanın çaresi olarak kurumlarını yeniden yapılandırma faaliyetlerine girişmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde III. Selim, merkezin otoritesini yeniden tesis etmek için reformlara başlamış, *Nizam-ı Cedid* adıyla yeni bir ordu ve bu ordunun masraflarını karşılamak amacıyla da *İrad-ı Cedid* adıyla bir hazine oluşturmuştur. Ancak III. Selim'in başlattığı merkezi güçlendirme çalışmaları iktidarlarını kaybetme endişesi yaşayan merkez dışı güçlerin tepkilerine neden olmuştur¹⁸. Bu tepkiler neticesinde III. Selim tahttan indirilmiş ve yerine II. Mahmud geçmiştir.

19. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan milliyet fikri Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü tehdit etmeye başlamış ve kısa sürede devletten kopmaları beraberinde getirmiştir. Yüzyılın başında Mısır, kısa bir süre için de olsa, Fransızlar tarafından işgal edilmiş ve sonraki yıllarda da bir Osmanlı valisi olan Mehmet Ali Paşa'ya bırakılmak zorunda kalınmıştır. Diğer taraftan merkezi otoritenin zayıfladığı bölgelerde valiler başlarına buyruk, yarı bağımsız hareket etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin 1806-12 yılları arasında Rusya ile yaptığı savaş ve yenilgisini, 1828 yılındaki yenilgi ve Yunanistan'ın bağımsızlığı izlemiştir. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve savaşlarda alınan yenilgilere Avrupa devletlerinin baskısı da eklenince II. Mahmud reform hareketlerine hız vermiştir¹⁹. Sultanın merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalıştığı bu dönemde merkez güçlenirken merkez dışı güçlerin de etkinliği artmaktaydı. Merkez dışı güçlerin yarı bağımsız hareketlerine karşın iktidardaki hâkimiyetini sağlamlaştıran II. Mahmud, Senede-i İttifak ile ayanlara verdiği ayrıcalıkları geri almıştır. Bundan sonra idari reformlar önünde büyük bir engel teşkil eden askeriye ve ilmiye sınıfına yönelen sultan, şeyhülislamın yetkilerini kısıtladıktan sonra 1826 yılında yeniçeri ocağını

¹⁶ 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, 10 Ocak 1792 tarihinde imzalanan Osmanlı-Rus barış antlaşmasıdır.

¹⁷ Gülistan Antlaşması, 1813 yılında İran ve Rusya arasında imzalanan barış antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile İran Azerbaycan bölgesinin büyük bir kısmını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. İran, Gülistan Antlaşması ile Rusya'ya bıraktığı Azerbaycan bölgesini geri almak için 1827 yılında Rusya'ya savaş ilan etmiş ancak yenilerek 10 Şubat 1828 yılında Türkmençay Antlaşması'nı imzalayıp, Rusya'nın Azerbaycan'daki varlığını kabul etmiştir. (Bkz. Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum, 2008, s. 188-189).

¹⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 110.

¹⁹ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 268.

kaldırmıştır. Merkezde güçlenen II. Mahmud, bundan sonra isyancı paşaların ve yerel yöneticilerin yerine merkezden valiler atamaya başlamıştır²⁰.

19. yüzyılda merkezileşme önünde engel teşkil eden Kürt mirlerini itaat altına almak isteyen Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ile uğraştığından ilk etapta bölgeye müdahale edememiştir. Ancak 1833 yılında Mehmet Ali Paşa ile anlaşılan Osmanlı hükümeti, bu tarihten sonra Kürdistan'a yönelmiştir. Böylece Kürt mirleri ile Osmanlı ordusu arasında daha önce de var olan mücadele 1834-1839 ve daha sonra da 1850'li yıllara kadar aralıklarla şiddetlenerek devam etmiştir²¹.

Kürt emirliklerini kontrol altına almayı hedefleyen Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'da gücünü dayandığı iki temel ölçüt bulunuyordu. Bunlar bölgede vergi ve asker toplamaktı. Fakat yıllardan beri bölgede uygulama alanı bulamayan bu sistem Tanzimat ile uygulanmaya çalışılmıştır. Bölgede kargaşayı önlemek amacı ile iltizam usulü kaldırılmış, merkezden atanan muhassıllar ile mali işler merkeze bağlanmış ve askeri alanda da yeni birimler kurulmuştur. Ancak bu uygulamalar bazı sorunları beraberinde getirmiş ve istenilen verim alınamamıştır²². Nitekim 1845 yılında Van'da Tanzimat'ın uygulanmaya başlaması üzerine Müküs²³ bölgesinde Han Mahmud isyan etmiştir. Bu tepkilerin temelinde yerel güçlerin bu uygulamaları kendi çıkarlarına bir saldırı olarak görmesi ve Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin halka anlatılmasında yöneticilerin bilgisiz ve yetersiz olması yatmaktadır²⁴.

19. yüzyıl modernleşmesi sadece Osmanlı'yı etkilememiştir. Bütün Avrupa bu değişim rüzgârından etkilenirken, Avrupa'yı takip etmeye çalışan diğer bir devlet olan İran da bu değişimlerden etkilenmiştir. Osmanlı merkezileşmesinin bir benzerini

²⁰ Himmet Hülür, Gürsoy Akça, "İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Bahar 2006, s. 324-325.

²¹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 70.

²² Özcoşar, s. 89-90.

²³ 1597 yılında Van Eyaletine bağlı bir sancak olan Müküs, 1855'te kaza statüsü ile Van Eyaletine bağlanmış, 1882'de ise nahiye olarak Van Vilayetinin bir Kazası olan Gevaş'a bağlanmıştır. (Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu:21, Ankara, 2006, s. 376.)

²⁴ Cabir Doğan, "Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı", *History Studies International Journal of History*, Volume 3/2, s. 147-162, 2011, s. 149. www.historystudies.net (Erişim Tarihi: 22.04.2013).

takep eden İnan, bu d6nemde Mukri ve Erdelan beyliklerini doğrudan merkezi y6netime bađlamıřtır²⁵.

A.c. K6rt Emirlikleri

Osmanlı Devletinin K6rdistan coğrafyasına hâkim olmasından itibaren K6rt emirlikleri ile ilişkilerinin seyrini İnan ile siyasi m6cadelesi şekillendirmiştir. Bu s6reç içerisinde emirlikler iki devletin m6cadelesinde, bazen Osmanlı ile bazen de İnan ile birlikte hareket etmişlerdir. Emirlikler, hâkimiyet alanlarını genişletmek için bir taraftan bağlı buldukları h6k6met ile m6cadele ederken diğer taraftan birbirleriyle de s6rekli m6cadele içerisinde olmuşlardır. Bu s6rete pek çok emirlik ortadan kalkmış, 19. y6zyıla gelindiğinde Osmanlı sınırları içerisinde sadece Baban, Soran, Bahdınan, Hakkâri ve Bohtan emirlikleri 6zerk bir şekilde varlıklarını devam ettirebilmiřlerdir²⁶.

Osmanlı İmparatorluğunun 6k6ř6n eşiğine geldiği bu d6nemde merkezden uzak b6lgelerde bağımsızlık hareketleri başlamış ve bir s6re sonra da imparatorluktan kopmalar başlamıştır. B6yle bir ortamda yarı otonom K6rt emirlikleri de hâkimiyet alanlarını genişletmiş ve İstanbul h6k6meti için b6y6k bir tehdit haline gelmişlerdir. İmparatorluğun batısında kan kaybeden Osmanlı bunun 6n6ne geçebilmek ve merkez y6netimi g6lendirmek için reformlar yapmaktaydı. Yapılan reformlar imparatorluğun doğusunu kontrol eden K6rt mirlerinin tepkisine neden olmuş, Osmanlı h6k6metinin İstanbul merkezli çalışmalarına ilk tepki Baban Emiri Abdurrahman Paşa’dan gelmiştir. 1806-12 Osmanlı Rus savaşı sırasında isyan eden Baban Emiri Abdurrahman Paşa’yı, 1830’larda Soran Emiri Mir Muhammed (Kor Mam) isyanı takip etmiştir. Bu isyanı K6rt emirliklerinin son isyanı Bohtan Miri Bedirhan Bey’in isyanı takip etmiřtir²⁷.

Osmanlı Devleti’nin 19. y6zyılda varlığını s6rd6ren K6rt emirliklerini merkeze bağlamaya y6nelik çalışmaları 1805 yılında Bağdat valisi olan Ali Paşa’nın Baban emirliğini doğrudan Bağdat’a bağlamaya çalışmasıyla hız kazanmıştır. Buna karşılık İnan’a sığınan Abdurrahman Paşa şah’tan yardım istemiştir. Abdurrahman Paşa’yı

²⁵ Sheerin Ardalan, *Erdalan K6rtleri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007, s. 234; Abdurrauf Sinno, *Osmanlının Sancılı Yıllarında Araplar K6rtler Arnavutlar 1877- 1881*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 133.

²⁶ Celil6 Celil, *XIX. Y6zyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda K6rtler*, 6zge Yayınları, Ankara, 1992, s. 51.

²⁷ Bruinessen, *Ağa, şeyh, Devlet*, s. 269.

Osmanlı'ya karşı kullanmak isteyen Şah onu desteklemiş ve Bağdat valisinden Abdurrahman Paşa'nın yetkilerinin geri verilmesini istemiştir. J.C. Rich, Baban Emirliğinin hem İran hem de Osmanlı hükümetleri tarafından kullanılmaya çalışıldığını, buna karşılık Baban emirliğinin de her iki hükümeti kullanmak için gayret sarf ettiğini belirtir²⁸. Baban Miri Abdurrahman Paşa ile Bağdat paşaları arasındaki mücadele 1813 yılında Abdurrahman Paşa'nın ölümüyle son bulmuş ancak Abdurrahman Paşa'nın yerine geçen ardılları ile Bağdat hükümeti arasındaki çekişmeler 1851 yılında emirliğin tamamen ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir²⁹.

19. yüzyılda Osmanlı sınırları içerisinde hâkimiyet alanını genişleten bir diğer emirlik de Soran Emirliğidir. 1814 yılında emirliğin başına geçen Mir Muhammed nam-ı diğer Kor Mam³⁰ yönetiminde geniş bir alana yayılmıştır. Mir Muhammed emirliğinin merkezi Rewanduz'da imar faaliyetlerinin yanı sıra düzenli askeri birlikler oluşturmuş, kendi adına para bastırarak hutbe okutacak kadar güçlenmiştir³¹. Bölgede önemli bir güç haline gelen mire müdahale edemeyen Bağdat valisi Ali Rıza Paşa miri "Mirê Mîran" rütbesi ile taltif ederek ilişkileri yumuşatma yoluna gitmiştir³². Ancak Mir Muhammed'in Mardin ve çevresine yönelik seferleri, Mısırlı İbrahim Paşa ile bağlantı içerisinde olduğu haberleri üzerine İstanbul hükümeti harekete geçmiştir. Musul ve Bağdat valilerinin desteğini de alan Mustafa Reşit paşa 1836 yılında Rewanduz'u muhasara etmiştir. Halifenin ordusuna karşı savaşmanın haram olduğu yönündeki fetva üzerine desteğini kaybeden mir, Rewanduz valisi olarak kalmak şartıyla barışa razı olmuştur. Ancak daha sonra Mustafa Reşit Paşa tarafından tutuklanıp İstanbul'a gönderilmiştir³³.

19 yüzyılda Osmanlı hükümetini en fazla uğraştıran emirlik Bohtan Emirliği olmuştur. Merkezi Cizre olan emirliğin yönetimine 1821 yılında geçen Bedirhan Bey, mirliğinin ilk yıllarında, çevresinde meydana gelen olaylara pek müdahil

²⁸ Claudius James Rich, *Narrative of a Residence in Koordistan and on The Site of Ancient Nineveh*, Vol: I, James Duncan-Paternoster Row, London, 1836, s. 70-71.

²⁹ Muhammed Emin Zeki Bey, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 742-743.

³⁰ Mir Muhammed çocukluğunda geçirdiği bir hastalıktan dolayı bir gözünü kaybetmiş ve bu yüzden Kor Mam olarak bilinirdi.

³¹ Celilê Celil, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, s. 78.

³² Muhammed Emin Zeki Bey, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, s. 734.

³³ James Baillie Fraser, *Travels in Koordistan and Mesopotamia, Including an Account of Parts of Those Countries*, Vol: I, Richard Bentley, London, 1840, s. 82; Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, s. 270.

olmamıştır. Otoritesini çevresine kabul ettiren Bedirhan Bey 1828 Osmanlı Rus savaşında Osmanlı hükümetinin istediği askeri yardımı reddederek merkezi hükümete tepkisini göstermiştir. 1838 yılında Reşid Paşa ile mücadelesinde yenilen mir, miralay rütbesiyle tekrar emirliğin başına geçmiştir. Daha sonra Osmanlı hükümeti ile iyi ilişkiler kuran Bedirhan Bey, 1839 yılında Mısır ordusuna karşı Osmanlı saflarında savaşmıştır³⁴.

Bedirhan Bey, Hakkâri miri Nurullah Bey'in Nesturilere karşı yardım istemesi üzerine 1843 ve 1846 yıllarında Hakkâri bölgesindeki Nesturiler üzerine seferler düzenledi. Bedirhan Bey Nesturiler üzerine yaptığı seferleri şu şekilde gerekçelendirmekteydi:

Tiyariler elli kadar seyidi öldürdüler ve bunu İngiltere hükümetinin tahrikiyle yaptılar Hakkâri Beyine itaat etmeyip kaptısının önünden malını ve talanını çekip götürdüler. Bildim ki bunun sonu kötü olacak, Devlet-i Aliye'ye bir baş ağrısı peyda olacak! Top ve araba işler yerler olmadığından ve gündün güne direnişleri arttığından, sabır ve tahammül edemeyerek üzerlerine vardım. Padişahımız sayesinde bir miktar hadlerini bildirdim³⁵.

Bedirhan Bey'in Nesturilere yönelik seferlerine tepki gösteren Avrupalı devletlerin Osmanlı hükümetine baskı yapmaları üzerine Osmanlı hükümeti Bedirhan Bey üzerine kuvvet göndermiştir. Çarpışmalardan sonra Osmanlı hükümetiyle anlaşan Bedirhan Bey Girit'e sürgün edildi. Bedirhan Bey'in sürgün edilmesinden hemen sonra bölgenin idari yapısı yeniden şekillendirilerek Kürdistan adıyla yeni bir eyalet kurulmuştur. Osmanlı hükümeti bundan sonra Bedirhan Bey ile ittifak yapan beylere yönelerek Hakkâri Emiri Nurullah Bey ve Bitlisli Eşref Bey'i de sürgüne göndermiştir. Bedirhan Bey'in bölgeden uzaklaştırılmasıyla yerine geçen yeğeni Yezdan Şêr Kırım Savaşı esnasında ayaklanmış ancak başarılı olamamıştır³⁶.

A.d. Kürt Emirliklerinin Sonu

19. yüzyıl imparatorlukların dağılmaya başladığı, milliyet, etnik aidiyet gibi kavramların ön plana çıktığı ve etnik aidiyete dayalı ayrışmaların yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Avrupa'da olduğu gibi Avrupa dışında da çok uluslu imparatorluklardan kopmalar başlamış ve yeni ulus devletler oluşmaya başlamıştır. Meydana gelen bu değişimlerden Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı da etkilenmiştir. Osmanlı toprakları üzerinde etnik temele dayalı devletlerin kurulduğu

³⁴ Özcoşar, s. 62; Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, s. 274.

³⁵ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler*, s. 161

³⁶ Jwaideh, s. 121-142.

bu dönemde Kürt mirlerinin özerk yapısı da ister istemez olumsuz etkilenmiştir. Milliyet esaslı ulusal devlet modelinin revaçta olduğu bu dönemde yarı bağımsız, özerk bir yapının devamı mümkün görünmemekteydi. Nitekim böyle bir ortamda bölge koşulları elverişli olsa ve Kürt mirlerinden herhangi biri Osmanlı'ya karşı başarılı olsaydı, bu da yine merkezi bir yönetime ve bir ulus devlete yol açacak, sonuç olarak özerk Kürt mirlerinin sonunu getirecekti³⁷. Dolayısıyla günün dünya koşulları ister siyasi, ister ekonomik olsun Kürt mirlerinin varlığını olumsuz yönde etkilemiştir.

Kürt mirlerinin sonunu hazırlayan süreç incelendiğinde 19. yüzyılda meydana gelen değişim mirlerin aleyhine gelişmiş, doğal veya zorunlu bir şekilde mirlerin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişmişliği ve sömürü düzenine dayanan ticari ilişkileri Avrupa dışındaki bütün ülkeleri olumsuz etkilerken Osmanlı Devleti ve buna bağlı olarak Kürdistan'ı da olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda sıklıkla savaşmak zorunda kalması neticesinde bölgeden asker alması çalışan işgücünü kesintiye uğratmış, savaş dönemlerinde artan vergilere ek olarak mirlerin çekişmeleri ve kendileri için topladıkları vergiler eklendiğinde ekonomik yıkım kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Baban emirliğini ziyaret eden J. C. Rich, Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen çöküş emarelerinin Baban emirliğinde de görüldüğünü belirtmektedir³⁸. Nikitine'in tespitine göre Kürdistan 19. yüzyıla gelinceye kadar İstanbul, Bağdat ve Suriye bölgesine başta hayvan ve hayvansal ürün olmak üzere pek çok mal ihraç eden bir ülke konumundaydı. Süreç ile birlikte ülkeye ucuz mal girişi yerli üretimi bitirme noktasına getirmiş, üretim yapan halkın çoğu da ağır vergilerden dolayı atölyelerini kapatmış ve ya toprağını terk etmiştir³⁹. Uygulanan tarım politikalarının zamanla geçerliliğini yitirmesiyle araziden istenilen verim elde edilemezken, vergi sisteminin bozulması da tarımsal faaliyetlerin azalmasına ve üretimin düşmesine neden olmuştur. Bu durum doğal olarak halkın sosyal ve ekonomik yaşamında da kendisini göstermiştir. K. McKoan, Osmanlı Devleti'nin tarım ekonomisini tasvir ederken çiftçilerin kullandığı tarım aletlerini İncil'de belirtildiği gibi Hz. Nuh'un kullandığı

³⁷ Kemal Burkay, *Geçmişten Günümüze Kürtler ve Kurdistan*, C. I, Deng Yayınları, Diyarbakır, 2008, s. 372.

³⁸ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 266.

³⁹ "Sömürgecilik ve Kürdistan", *Xebat Dergisi*, Mayıs-Haziran 1979, Sayı 5, s. 6.

ilkel aletlere benzetirken⁴⁰, Major Frederik Millingen de 1870’li yıllardaki seyahatinde, Kürtlerin yaşam şartlarının yaklaşık iki bin dört yüz yıl önce Xenefon’un “Anabasis” adlı eserinde anlatılan yaşam biçimine çok benzediğini ve dünyanın diğer bölgeleri değişirken bu bölgenin olduğu gibi kaldığını aktarmaktadır⁴¹.

Kürt emirliklerinin son bulmasının bir diğer önemli sebebi de mirlerin kendi aralarındaki çekişmelerin yanı sıra bölge halkının tutumu olmuştur. Mirler kendi topraklarını genişletirken komşu emirlikler ile mücadele içerine girmiş dolayısıyla birbirlerinin sonunu hazırlamışlardır. Diğer taraftan mirler Osmanlı hükümeti ile mücadele ederken bölge halkının tutumu da belirleyici olmuştur. Kürt halkının Sünni İslam anlayışına sahip olması, onların Osmanlı sultanına bağlılıklarının temel nedeni olmuştur. Sultan Kürdistan’da olduğu gibi bütün İslam coğrafyasında “halife” sıfatıyla büyük bir saygı görmektedir. Halk, kendi mirlerine saygı göstermenin yanında, mirlerin kendileri de dâhil, halifeye büyük bir hürmet beslenmekteydi.⁴² Bu saygının temelinde Kürdistan’ın İran ile komşu olması ve İran’ın Şia temelli politikalarının da etkisi göz ardı edilemez. Bölgedeki mücadelelerde Kürtler Sünni anlayışa sahip Osmanlıdan yana tavır koymuş, buna karşılık Osmanlı yöneticileri de yeri geldiğinde İran’a karşı Şeyh Halidî Bağdadi’nin taltifi örneğinde olduğu gibi zaman zaman Kürtleri desteklemişlerdir⁴³. Bu durum Kürtler ile Osmanlı’yı doğal müttefik haline getirirken, Kürt mirleri isyan ettikleri halde halifeye bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Bedirhan Bey’in Hakkâri Nesturilerine yönelik faaliyetlerinde olduğu gibi eylemlerini halife adına yaptıklarını açıklamışlardır. Rewanduz bölgesinde başkaldıran Kor Mam’ın (Mir Muhammed) isyanı yine halkın İslam halifesine karşı silahlanmasının haram olduğu gerekçesiyle bastırılabilmiştir⁴⁴.

18 yüzyılın sonlarına doğru ivme kazanan Osmanlı merkezileşmesi sonuçta mirlerin ortadan kalkmasıyla neticelenmiştir. Ancak merkezileşme çabalarına rağmen Kürt bölgelerindeki hâkimiyet 19. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiş,

⁴⁰ Celilê Celil; 1880 *Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 19.

⁴¹ Major Frederick Millingen, *Wild Life Among The Koords*, Hurst and Blackett, Publishers, 13 Great Marlborough Street, London, 1870, s. 77.

⁴² Jwaideh, s. 118.

⁴³ BAO. HAT: Dosya No: 826, Gömlek No: 37428, Tarih 1236 M 05.

⁴⁴ Fraser, s. 82; Jwaideh, s. 118.

1850'lere gelindiğinde ise Kürdistan'da hiçbir emirlik kalmamıştır⁴⁵. Bundan sonraki dönemde merkezden atanan valiler bölgeyi idare edeceklerdir. Ancak atanan bu valiler gerçek anlamda bölgeye hâkim olamamış, kentlere yakın bölgeler dışında kontrol yine yerel güçlerin elinde kalmıştır⁴⁶.

A.e. Emirlikler Sonrası Kürdistan'ın Durumu

19. yüzyıl başlarına yoğunlaşan modernleşme çalışmalarıyla Osmanlı hükümeti bölgedeki Kürt mirlerini ortadan kaldırmış ve bu bölgeleri merkeze bağlama hedefini gerçekleştirmiştir. Ancak hükümetin mirsiz kalan bölgede kontrolü sağlayamaması yeni idare biçimini işlemez hale getirmiştir. O zamana kadar mirler tarafından kontrol edilen aşiretler mirlerin yokluğundan faydalanarak hareket alanlarını genişletmiş, yağma talan ve eşkıyalık faaliyetlerine başlamıştır⁴⁷.

Osmanlı hükümetinin emirlikleri ortadan kaldırması merkezi yönetimi güçlendirmek için hayati bir önem taşımaktaydı. Nitekim emirliklerin ortadan kaldırılmasının doğurduğu kargaşa ortamına son vermek ve Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri uygulamak için bölgede 1847 yılında Kürdistan adı ile yeni bir eyalet oluşturuldu⁴⁸. Kürdistan Eyaletinin oluşturulmasıyla Sultan Abdulmecid'e "Kürdistan Fatihî" unvanının verilmesi, bölgenin Osmanlı için önemini göstermekte ve yeniden fethi anlamına gelmekteydi. Ancak kısa süre sonra görülecektir ki, Osmanlı hükümetinin kendi iç dinamiklerine bağlı, doğal bir idari yapılanmayı ortadan kaldırması ve buna alternatif bir idare biçimi oluşturamaması sorunların devam etmesine neden olmuştur⁴⁹.

Emirlikler, hâkimiyetinde bulundurdıkları bölgelerdeki aşiretler arasında bir denge sağlarken kısmen de olsa aşiretlerin devlete bağlanmalarında bir nevi aracı vazifesi görmekteydiler. Emirliklerin hâkimiyetine son verilmesi devlet ile halk arasında zayıf olan bağı tamamen koparmıştır⁵⁰. Bunun neticesinde emirliklerin aşiretler üzerindeki kontrolü kalkmış, aşiretler kendi başlarına hareket etmeye

⁴⁵ Halil İnalçık ve Diğerleri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 893.

⁴⁶ Bruinessen, *Ağa Şey Devlet*, s. 270.

⁴⁷ Jwaideh, s. 143.

⁴⁸ Serhat Bozkurt, Alişan Akpınar, *Osmanlı Kürdistanı-Kurdistan Osmanî*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011, s. 93.

⁴⁹ Özcoşar, s. 80.

⁵⁰ Özcoşar, s. 79.

başlamışlardır. Örneğin Baban emirliğinin 1851 yılında Osmanlı hükümeti tarafından sona erdirilmesi ile birlikte bu emirliğin yönetimi altındaki aşiretler tekrar güçlenerek bölgede istikrarsızlığa sebep olmuşlardır. Frederik Barth, Baban emirliğinin kaldırılmasıyla “aşiret konfederasyonlarının büyük bir bölümünün parçalandığını bunun da büyük serf grupları ve kiracı çiftçilerin ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir⁵¹.

Tanzimat’ın getirdiği değişikliklerin bölgede uygulanmaya başlanması ve merkezi otoritenin tesis edilememiş olması Kürt aşiretleri arasındaki mücadelelerin artmasına neden olmuş, yeni yeni aşiretler ortaya çıkarken, küllenmiş kan davaları tekrardan başlamıştır. “Aşiretler zamanı⁵²” olarak tabir edilen bu dönemde merkezden gönderilen valiler sorunların çözümünde yetersiz kaldıkları gibi halk arasında da itibar görmemişlerdir. Seyyah Falmerayer, bölge yöneticilerinin tutumları hakkındaki gözlemlerini; “Bu ülkede doğmuş ve büyümüş reislerin ataerkil yönetiminin yerini, kendi görevi için ödediği parayı fazlasıyla kısa sürede geri göndermek için İstanbul’dan kurnaz şarlatanlar geçmiştir” şeklinde aktarmaktadır⁵³.

1850 ile 1880 yılları arasındaki otuz yıllık döneme kargaşa hâkim olmuş, Osmanlı hükümeti merkezi güçlendirmeye çalışırken taşra adeta kontrolden çıkmıştır. Yapılan ıslahatlar tepkilerle karşılanmakta, mirlerin kontrolünden yoksun Kürt aşiretleri kan davaları, yağma-talan ve eşkıyalık faaliyetlerinin yanı sıra birbirleriyle mücadele etmekteydiler. Bu nedenle özellikle Van ve Muş’tan İstanbul’a yoğun bir göç yaşanmaktaydı. Sadece Van’dan 1848’de üç bin, 1849’da iki bin, 1850 yılında ise dokuz yüz kişinin İstanbul’a göç ettiği tespit edilmişti⁵⁴. Diğer taraftan 1829 yılında Rusya ile imzalanan Edirne Antlaşmasının 13. maddesinin göç etmek isteyen halklara ruhsat vermesi de bölgenin boşalmasında etkili olmuştur⁵⁵. Nitekim İngiliz konsolosu Brant, 1842 tarihli raporunda Erzurum Eyaleti’nden beş bin hanenin İran ve Rusya’ya göç ettiğini ifade etmektedir⁵⁶.

⁵¹ Abdulvahap Uluç, “Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime Dergisi*, Sayı 2, 2010, s. 41.

⁵² Özcoşar, s. 79.

⁵³ Celilê Celil, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, s. 125-130.

⁵⁴ Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 247.

⁵⁵ Şerafettin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, s. 142. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler> (Erişim Tarihi: 03.06.2013)

⁵⁶ Gencer, s. 247.

Kürt Emirliklerinin sonlandırılmasıyla bölgeden uzaklaştırılan mirler İstanbul, Balkan eyaletleri ve Girit adası gibi bölgelere yerleştirilmişlerdir. Mirlerin sürgünler neticesinde Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağıtılması ve özellikle imparatorluğun merkezi İstanbul'a gönderilmeleri ile modern Kürt milliyetçiliğinin başladığı söylenebilir. İstanbul'da eğitim gören Kürt öğrencilerin burada Kürt aydınları ile karşılaşmalarının yanı sıra, farklı etnik yapıdaki insanlar ile diyalogları Kürtlük bilinçlerinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Özellikle Bedirhan Bey'in oğulları yüzyılın sonlarına doğru bu konuda aktif bir rol üstlenmişlerdir. Kadri Cemil Paşa'nın anlattıkları bu durumu özetler niteliktedir:

On altı on yedi yaşında İstanbul'a okumaya gittiğimde Numune-i Terakki Mektebi'ne dâhil olmuştum... İşkodra, Yanya, Manastır vilayetleri talebeleri Arnavutlukları ile Halep, Şam, Bağdat talebeleri Araplıkları ile övünürlerdi. Bu hal karşısında bizlerde kitlemizi daha sıkı fıkı bir surette Kürtlük şuuru ile takviye etmekte idik⁵⁷.

19. yüzyılın ortalarında mirlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle kargaşa ve çekişmelerle geçen otuz yıllık bir dönemin ardından mirlerden boşalan iktidar boşluğunu bu kargaşa ve kaostan uzak duran şeyhler doldurmaya başlamışlardır. Aşiretler arası çekişmelerde tarafsız duruşlarıyla çözüm mercii olmayı başaran şeyhler, toplum nezdinde mevcut saygınlıklarını artırmış, aşiretler üstü bir konuma yükselmişlerdir. Jwaideh, bu durumu Kürt mirlerinden boşalan iktidar koltuklarına daha önce kimsenin tanımadığı ve bir anda ortaya çıkmış, “*garip ve bilinmeyen şeyh figürleri*” sahip çıkmıştır şeklinde değerlendirmektedir⁵⁸. Şeyhlerin lider olarak ortaya çıkması bir gereksinimin sonucu olmuştur. Ancak bu gereksinim Jwaideh'nin belirttiği gibi bir anda ortaya çıkmış bir durum değil, aksine belli bir süreç içerisinde olmuştur. Diğer taraftan Şeyhler Kürt toplumuna yabancı ve bilinmeyen kimseler değildir. Şeyhler, İslam toplumunun dışındaki dünyada bilinmiyor olabilirler ancak İslam toplumunda olduğu gibi Kürtler arasında da eskiden beri itibar edilen kimselerdi. Nitekim 1655-56 yıllarında⁵⁹ Bitlis beylerinden Evdel Han'ın yerine geçecek olan oğlunun bir meclis tarafından seçilmesi ve bu mecliste seyyidlerin de yer alması, şeyhlerin ve seyyidlerin eskiden beri toplumda önemli mevkilerde bulduklarını göstermektedir. Ayrıca seyyid ve şeyhler Kürt emirlerinin yanında

⁵⁷ Malmisanij, *Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 94.

⁵⁸ Jwaideh, s. 144.

⁵⁹ Wilhelm Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 8.

bulunmuş, öteden beri dini ve ahlaki konularda emirlere danışmanlık yapmışlardır⁶⁰. 1836 yılında Reşit Paşa, kardeşine gönderdiği bir mektupta, şeyhlerin bölgede ne kadar güçlü olduğundan bahsetmekte ve şeyhlerin bir savaşı başlatıp bitirebilecek güçte olduklarını ve halk arasında büyük itibar gördüklerini anlatmaktadır⁶¹.

Kürdistan'da şeyhlerin geniş kitleleri peşinden sürüklemesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda şeyhlerin toplum üzerinde etkin olmalarının sebebi olarak şeyhlerin karizmatik yapıları, dini kimlikleri, ekonomik faktörler gibi daha çok görünür sebepler üzerinde durulmuştur. Şeyhlerin Kürtler arasında iktidar sahibi olmalarında elbette sayılan faktörlerin rolü yadsınamaz. Ancak şeyhlerin bu kadar etkin olmalarını sadece dini anlayışlarıyla ya da şeyhin karizması ile açıklamak yetersiz olacaktır. Şeyhler, genellikle herhangi bir aşirete mensup kişiler olmadıkları gibi aynı şeyhe tabi farklı aşiretler de bulunmaktaydı. Bu durum şeyhleri aşiretler üstü konuma getirmiştir. Aşiretler arası anlaşmazlıklarda tarafsız kalan şeyhler, arabulucu veya garantörlük yaparak sorunların çözümünde önemli roller üstlenmişlerdir. Şeyhlerin bu tarafsız duruşları onlara saygınlık kazandırırken olayların çözümünde ortaya koydukları başarılar da prestijlerini artırmıştır. Özellikle Nakşibendî şeyhlerin İslami ilimlere hâkim olması ve bu ilimleri sosyal hayatta pratik etmeleri halk arasında kendilerine büyük bir itibar kazandırmıştır. Şeyhlerin etkinliğinin artmasına yol açan bir diğer neden ise Kürtlerin Hıristiyan karşıtı duygular beslemesine neden olan Avrupalı misyonerlerin çalışmaları olmuştur. Misyonerlerin bölgede Hıristiyan nüfus ile ilgilenmeleri Kürtler arasında onlara karşı bir tepkinin oluşmasına neden olmuş ve Kürtlerin şeyhler etrafında toplanmasını da beraberinde getirmiştir⁶².

Şeyhlerin siyasi liderler olarak ortaya çıkış süreçleri incelenip, yaşanan olay ve olgular bir araya getirildiğinde bu yükselişin temelinde Kürtlerin bilinçaltında kendilerinden olan bir lidere ihtiyacın yanı sıra dışarıdan herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan yaşama eğilimi açıkça görülmektedir. Kürtler görünürde Osmanlı ya da İran devletlerine bağlı bulunuyorlardı. Fakat kendi bölgelerinde tam bir özgürlük içerisinde yaşamaktaydılar. Şerefhan Bitlisi bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır:

⁶⁰ "Ehlibeyt", *Marife: Bilimsel Birikim Dergisi*, Yıl:4, Sayı: 3, Kış 2004, s. 389.

⁶¹ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler*, s. 81.

⁶² Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 189.

*Büyük sultanlar ve yüksek makam sahipleri hiçbir zaman onların (Kürtlerin) ülke ve topraklarına karışmamakta, kendilerini sadece onların hediyeleri, sadakat ve itaatleriyle sınırlı tutmaktaydılar. Bu, Kürtleri orduya yardımcı müfrezeler olarak kullanabilmek için gerekliydi*⁶³.

Kürtlerin Osmanlı ya da İran hükümetine itibar etmemelerinin nedenlerini kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları giderme yöntemlerinde rahatlıkla görmekteyiz. Bir anlaşmazlık veya çatışma durumunda aşiretin yaşça büyük ve ileri gelenleri -Rih sıpi- veya aşiret reisi çözüm mercii olmuştur. Bunlara rağmen sorun çözülmezse emirliklerin mevcut olduğu dönemlerde mirler devreye girer ve sorunu çözerdi. Dolayısıyla halk resmi makamlarla hiçbir zaman muhatap olmamıştır. Diğer taraftan yaşanmış olaylar halkın resmi makamlara mesafeli davranmasına da neden olmuştur. Kürt toplumunun resmi makamlara mesafeli davranmalarının temelinde bağlı buldukları resmi makamların Kürtlere yaklaşımında aramak gerekir. Tarihi süreç içerisinde yaşanan bazı olaylar Kürtlerin bağlı buldukları devletlere yaklaşımını ortaya koymasından önemlidir. Örneğin, İran Safevi hanedanının kurucusu Şah İsmail, dostluk göstererek davet ettiği Kürt mirlerini hapsetmiş, Emir Nizam Şeyh Ubeydullah'a yardım eden Hamza Ağayı yine aynı yöntemle öldürmüştür. Miyanduab'da bir şenliğe çağrılan Kürt beyleri yine aynı yöntemle tuzağa düşürülüp öldürülmüştür. Diğer taraftan Osmanlı hükümeti de benzer yöntemlere başvurmuştur. Soran emiri Mir Muhammed, II. Mahmud ile görüşmesinden sonra dönüş yolunda Trabzon'da öldürülmüş, Yezdan Şer yine dostluk gösterilerek yakalanmıştır.⁶⁴ Bu ve benzeri olaylar Kürtlerin hükümet yetkililerine olan güvenini sarsmış, kendi yöneticileri dışındaki kişilere itibar etmemelerine neden olmuştur.

Kürtlerin gerek Osmanlı ile gerekse İran ile münasebetleri incelendiğinde Kürt toplumunun yaşam alanına herhangi bir müdahalenin başkaldırılara neden olduğu rahatlıkla görülebilir. Nasıl ki, 1500'lü yıllarda Safevi Devleti'nin bölgeye müdahalesi tepkilere neden olmuşsa, sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin bölgeye müdahaleleri de tepkiyle karşılanmıştır. Benzer şekilde Kürt Emirliklerine yönelik Osmanlı politikaları da başkaldırılar ile neticelenmiştir. Diğer taraftan bu dönemde şeyhlerin dışında Kürdistan'ın pek çok bölgesinde Bedirhan Bey'in oğlu Osman Bey'in ayaklanması, Dersim bölgesinin hükümetin atadığı valiyi kabul

⁶³ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 18.

⁶⁴ Celile Celil, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, s. 116; Basil Nikitine, *Kürtler-Sosyolojik Tarihi İnceleme*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 350.

etmemesi ve isyanı gibi hükümetin uygulamalarına pek çok tepki gösterilmiştir⁶⁵. Bütün bu olaylar göz önüne alındığında Kürtler her ne kadar Osmanlı ya da İran'a tabi olsalar da kendi coğrafyalarında sürekli bir serbesti içinde yaşamışlardır. Yaşam alanlarına dışarıdan yapılan müdahalelere başkaldırıyla karşılık vermişlerdir. Bu bağlamda Şeyh Ubeydullah ayaklanmasını değerlendirdiğimizde aynı nedenlerin mevcudiyetini görmek mümkündür. Sonuç olarak bu ayaklanmayı dışarıdan müdahale ve özgürlük alanının kısıtlanmasına verilen bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür.

⁶⁵ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 35.

1. BÖLÜM: OSMANLI İDARESİNDE HAKKÂRİ

Hakkâri ve çevresi 1054 yılında Selçuklu idaresine girmiş, bundan sonra 1127’de Musul Atabekleri, 1262’de İlhanlılar, 1349 ile 1405 yılları arasında Karakoyunluların yanı sıra 1387’de Timur ve 1468 yılında da Akkoyunluların idaresinde bulunmuştur. 1535 yılından sonra Osmanlı idaresine geçen Hakkâri, 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı idaresinde Hakkâri Beyleri tarafından yönetilmiştir. Hakkâri ve çevresinin 1830’lardan sonra Avrupalı ve Amerikalı misyonerler tarafından keşfedilmesiyle bölge tarih sahnesinde daha fazla yer almaya başlamıştır. Rusya bölgede nüfuzunu artırmaya çalışırken, İngiliz misyonerler de buradaki Nesturi nüfusu Hindistan’a giden yolların emniyetini sağlamak amacıyla çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Bu yüzden bölgede nüfuz sahibi olmak her iki devlet için de önemli bir hal almıştır. Hakkâri, 1843-1846 yıllarında meydana gelen olaylardan sonra Van sancağı ile birlikte Erzurum vilayetine bağlanmış, 1864 *Teşkil-i Vilâyet Nizamnamesi*’ne¹ göre Erzurum’a bağlı görünen Hakkâri 1865’te Van vilayetinin kurulmasıyla tekrar Van’a bağlanmıştır. 1876-1888 yılları arasında vilayete dönüştürülmüş ancak 1888’de tekrar lağvedilerek Van vilayetine bağlanmıştır². İleride de değineceğimiz gibi Hakkâri’nin idari statüsü bölgedeki gelişmelere bağlı olarak sürekli değişiklikler göstermiştir.

1.1. Hakkâri Emirliği

13. yüzyılın ortalarına doğru meydana gelen Moğol istilası bütün İslam dünyasını kasıp kavururken, Hakkâri bölgesi de bundan nasibini almıştır. 1259 yılında İlhanlı hükümdarı Hülagu’nun eline geçen Hakkâri yakılıp yağmalanmıştır. 1296 yılında İlhanlı Sultanı Mahmud Gazan Han’ın Müslüman olmasıyla Hakkâri Abbasi halifelerinin soyundan gelen Siracuddin’e verilmiştir³. Hakkâri mirlerinin soyunun Abbasi halifelerine dayandığını belirten Şerefhan, bu konuda net bilgilerin kendisine ulaşmadığını belirttikten sonra, bu iddiaya dayanak olarak şunları aktarmaktadır:

¹ Hulusi Karagel, “Tarihsel Süreç İçerisinde Doğu Anadolu Bölgesindeki Mülki Yönetim Alanlarının İdari Coğrafya Analizi”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, S. 6/1, Elazığ, Ekim 2010, s. 50.

² Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 96.

³ Mehmet Top, *Hakkâri*, Anıt Matbaası, Hakkâri, 2010, s. 63.

Bu aile ve bu hükümdarlar Kürdistan hükümdarları arasında soy yüksekliği ve sop yüceliğiyle, övülecek hasletlerle ve güzel davranışlarla tanınmışlardır. Bu da ulu sultanları ve alicenap hakanları, bu alicenap aileye karşı birçok münasebette güven duymaya ve ilgi göstermeye itmiştir⁴.

Hakkâri mirlerinin topraklarının pek çok kere istilalara uğradığını ancak Hakkâri mirlerinin soylarına gösterilen saygıdan dolayı bu mirlerin topraklarının tekrar kendilerine verildiğini belirten Şerefhan, kendisinin de gördüğü ve Moğollar tarafından Hakkâri eyaletinin bu mirlere verildiğini gösteren Uygurca yazılmış bir emirnameye sahip olduklarını belirtir⁵.

1385 (Hicri: 787) yılında Timur ordularının saldırısı üzerine Hakkâri miri İzzeddin Şêr kısa süre direndikten sonra Timur'a bağlılığını bildirmiş ancak İzzeddin'in akrabası Nasreddin, Timur'a direnmeye devam etmiştir. Yirmi yedi gün boyunca Timur'un ordularına direnen Nasreddin de sonunda teslim olmak zorunda kalmıştır. Salmas'a yönelen Timur, bağlılığını bildiren İzzeddin Şêr'e atalarından miras kalan Hakkâri Emirliğini bırakarak eskiden olduğu gibi yönetmesine izin vermiştir⁶.

Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Çolemerg'i almasıyla İzzeddin Şêr'in soyundan gelen yöneticiler kılıçtan geçirilmiş ve Hakkâri Emirliği'nin toprakları Dınbilîler ile Mahmudî aşiret konfederasyonu arasında paylaştırılmıştır. Bundan sonra Dınbilîler, Akkoyunlular adına Hakkâri'yi yönetmeye başlamıştır. Ancak Hakkâri mirlerinin soyundan olup Memluk sultanlarının hizmetinde bulunan Eseduddin Zêrinçeng'in Hakkâri'ye dönüşü ile emirliğin yönetimi tekrar İzzeddin Şêr'in oğullarına geçmiştir. Hakkâri emirliğinin ikinci kuruluşu olarak kabul edilen bu olay “şenbe⁷” günü gerçekleştiği için bundan sonra Hakkâri mirleri “Şenbu Hanedanı” olarak anılmışlardır. Eseduddin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Zahid Bey, Şah İsmail'e bağlılığını bildirmiş ve ölmeden önce de emirliği iki oğlu Melek Bey ve Seyyid Muhammed Bey arasında bölüştürmüştür⁸.

Kürdistan bölgesi Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran seferi ile Osmanlı'ya bağlanmış ancak Hakkâri Emirliği 1535 yılına kadar İran'a bağlı

⁴ Şerefhan, *Şerefnâme*, Deng Yayınları, Diyarbakır, 2006, s. 76.

⁵ Şerefhan, s. 78.

⁶ Şerefhan, s. 77.

⁷ Farsça “Şenbe” olarak bilinen bu kelime Kürtçede “Şenbu” olarak telaffuz edilmiştir. Hakkâri Emirliğinin kurulduğu şenbe gününe istinaden Hakkâri emirlerine verilen unvandır. (Bkz. Şerefhan, s. 79).

⁸ Şerefhan, s. 78-79; Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 222.

kalmıştır. Van Beylerbeyinin çabalarıyla Osmanlıya bağlanan Hakkâri Emirliği 1548 yılında yapılan düzenlemeyle Van Eyaletine tabi bağımsız ocaklık haline getirilmiştir. Emirlik içinde taht kavgalarının sürdüğü bu dönemde Osmanlı idaresinin güvenini kazanan Zeynel Bey emirliğin yönetimine getirilmiş ve 1585 yılına kadar emirliği yönetmiştir⁹. Zeynel Bey'in ölümü ile yerine geçen oğlu Zekeriya Bey ile kardeşi Zahid Bey arasında yerel yöneticilerin de taraf olduğu bir çatışma yaşanmış ancak Zahid Bey'in padişahın desteğini almak üzere gittiği İstanbul'da vebadan ölmesi ile emirliğin yönetimi Zekeriya Bey'de kalmıştır¹⁰. Kürt Emirlikleri içerisinde önemli bir konuma sahip olan Hakkâri Emirliği, bundan sonra siyasi gelişmelere göre bazen Osmanlı bazen de İran'a bağlılık bildirerek 19. yüzyıla kadar özerk bir şekilde varlığını devam ettirmiştir.

İran sınırındaki diğer Kürt Emirlikleri gibi Hakkâri Emirliği de özgül koşul ve çıkarlara göre bağlı olduğu hükümetin gücünü göz önünde bulundurarak politikalar geliştirmiştir. Genel olarak Osmanlı'ya bağlı kalsa da şartlara göre bazen İran'a da bağlılığını bildirmiştir. 1823 Osmanlı İran mücadelesinden sonra 1825 yılında Erzurum'dan İstanbul'a verilen bilgidен anlaşıldığı kadarıyla emirlik İran tarafından istila edilmiş, hem Hakkâri emiri hem de Müküs emiri İran'a bağlılıklarını bildirmiştir. Ancak İran'ın Rusya ile mücadelesinden yararlanan Osmanlı 1827 yılında bölgeyi tekrar hâkimiyetine almıştır¹¹.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikaları ve Müküs Emiri Han Mahmud'un Hakkâri Emirliği aleyhindeki faaliyetleri neticesinde emirlik eski gücünden iyice uzaklaşmıştır¹². Bir taraftan tahtta hak iddia eden amcası oğlu Süleyman Bey ile uğraşan Nurullah Bey, diğer taraftan bölgede bulunan maden gelirlerinden dolayı Osmanlı hükümeti ile anlaşmazlığa düşmüştür. Madenlerin bulunduğu bölgeleri sınırlarına dâhil etmek isteyen Osmanlı hükümeti, bunun için İran'ın bölgede bulunan valilerine çeşitli hediyelerin yanı sıra yüklü miktarda ödeme yapmış ancak Nurullah Bey maden gelirlerini tasarrufuna alarak Osmanlı hükümet ile paylaşmamıştır. Diğer taraftan İsyan eden Van Muhafızı İshak Paşa önce Han Mahmud'a daha sonra da Nurullah Bey'e sığınmış, Osmanlı hükümetinin bütün

⁹ Top, s. 66; Lale Yalçın Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 63.

¹⁰ Şerefhan, s. 86.

¹¹ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler*, s. 48.

¹² Sinan Hakan, *Müküs Kürt Emirleri ve Han Mahmud*, Peri Yayınları, İstanbul, 2002, s. 44.

taleplerine rağmen Nurullah Bey İshak Paşa'yı hükümete teslim etmemiştir. Nurullah Bey'in bu tutumu hükümete bağlılığını bildirmesine rağmen şüphe ile karşılanmış, mirin üzerine asker gönderilmesi düşünülmüş ise de bu gerçekleşmemiştir¹³.

Hakkâri emirliğinde çekişmelerin yaşandığı bu dönemde Nurullah Bey Nesturiler ile de mücadele içerisine girmiştir. Avrupalı misyonerlerin desteğiyle hareket eden Nesturilerin lideri Mar Şimon, Nurullah Bey'e vermekte olduğu vergiyi kesmiş ve Nurullah Bey'in rakiplerini desteklemiştir. Hakkâri'de bu olaylar yaşanırken komşu emirlik Bohtan'da da işler Bedirhan Bey'in istediği gibi gitmiyordu. 1842 yılında Musul valisi Mehmet Paşa'nın isteği üzerine Bedirhan Bey'in merkezi Cizre'nin Musul'a bağlanması¹⁴ ve Musul valisinin Kürt emirlerine karşı güç kazanması Bedirhan Bey'i müttefik arayışına sevk etmiş ve Nurullah Bey ile ittifak kurmasını gerekli kılmıştır¹⁵.

Misyonerlerin faaliyetleri ve 1840'lı yıllarda baş gösteren kıtlık neticesinde bölgede sıklıkla meydana gelen yağma ve talanlardan Nesturi aşiretlerinin sorumlu tutulmasının yanı sıra bu duruma Nesturilerin yıllardır vermedikleri vergileri de eklenince Nesturiler ile Kürtlerin çatışmaları kaçınılmaz olmuştur¹⁶. 1843 yılında Nurullah Bey ve bölgenin diğer ileri gelenlerinin desteğini alan Bedirhan Bey Nesturiler üzerine sefere çıktı. Bu seferi 1846 yılında başka bir sefer izledi ve Nesturilerin katledilmesi ve büyük zararlar görmesiyle sonuçlandı. Nesturilerin Nurullah Bey'e itaatlerini sağlamak amacıyla seferler yapan Bedirhan Bey Nesturilerin bir kısmını kendi idaresine almış ve böylece Nurullah Bey üzerinde de etkinliğini artırmıştır¹⁷.

Nurullah Bey ve Bedirhan Bey'in Nesturiler üzerine seferleri kendi sonlarının başlangıcı oldu. Avrupalı devletler, özellikle İngilizler, Bedirhan Bey'in cezalandırılması için Osmanlı hükümetine baskılarını artırdılar¹⁸. Ancak Osmanlı hükümeti, İran ile yaşanan sınır probleminin kendi lehine sonuçlanması için mirlere ihtiyaç duymakta ve bu nedenle en azından şimdilik mirlere karşı herhangi bir

¹³ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler*, s. 56-64.

¹⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 194.

¹⁵ Gencer, s. 92.

¹⁶ Gencer, s. 94.

¹⁷ Gencer, s. 141.

¹⁸ Özcoşar, s. 72.

harekât yapmaktan kaçınmaktaydı. Nitekim 1847 yılında Erzurum’da toplanan sınır komisyonunda Osmanlı temsilcileri sınır boylarındaki bazı aşiretlerin Osmanlı uyruğu olduğunu ispat için onların Han Mahmut ve Nurullah Bey’in yönetiminde olmalarını delil olarak göstermişlerdir¹⁹.

Tanzimat uygulamalarına büyük bir engel teşkil eden Kürt emirlerini etkisiz hale getirmeye kararlı olan Osmanlı hükümeti bunun için öncelikle Bedirhan Bey’in en büyük müttefiki Nurullah Bey’i ve diğer taraftarlarını kendi yanına çekmek için çalışmış ve Bedirhan Bey’e olan desteklerini kesmiştir²⁰. Bedirhan Bey’in müttefiklerini yanına çekmeyi başaran Osmanlı hükümeti 1847 yılında Bedirhan Bey’i Girit Adası’na sürgüne gönderdi²¹.

Bedirhan Bey ve Han Mahmud’un sürgün edilmesinden sonra Osmanlı hükümeti bölgede dengeleri sağlamak için mirlerin ailelerinden geride kalan nüfuzlu kişileri görevlendirmeye gayret sarf etmiştir. Bunu yaparken de görevlendirdiği kişilerin hükümete bağlılıklarına dikkat etmiştir. Ancak sürgünlerin üzerinden kısa bir süre geçmişti ki bölgede kalan mirler ile hükümet yetkilileri arasında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Nurullah Bey’i Diyarbakır’a çağırarak üzere Hakkâri’ye bir heyet göndermiş fakat Nurullah Bey diğer mirler gibi sürgün edileceğinden çekindiği için bu talebi reddetmiştir²². İran Şah’ı ile akraba olan Nurullah Bey bu akrabalık bağı üzerinden Osmanlı hükümetini sıkıştırmak istemiş ancak bu sırada İran şahının ölümü Nurullah Bey’in işini iyice zorlaştırmıştır²³.

Osmanlı hükümetinin Nurullah Bey’i bölgeden uzaklaştırmak istemesinde güvenlik nedenlerinin yanında ekonomik ve askeri nedenlerde de bulunmaktadır. Nitekim beş yüz köyü bulunan Hakkâri’den asker alınması hükümete büyük faydalar sağlayacaktır. Diğer taraftan Hakkâri’de demir, kurşun, tebeşir, güherçile ve zırnık madenleri bulunmakta ve bu maden gelirlerinden faydalanmak Nurullah Bey’in bölgeden uzaklaştırılmasıyla mümkün olabilirdi²⁴.

¹⁹ Gencer, s. 100.

²⁰ BOA. A. MKT. Dosya No: 160, Gömlek No: 52, Tarih 1264 Z 29; Gencer, s. 186.

²¹ Gencer, s. 287.

²² Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler*, s. 262-263.

²³ Gencer, s. 232.

²⁴ Gencer, s. 228.

Bu amaçla 1848 yılında Osmanlı ordusunun Hakkâri'ye saldırması üzerine Nurullah Bey İran tarafına geçti. İran ile ilişkilerin bozulmasından çekinen Osmanlı hükümeti Nurullah Bey meselesini diplomatik yollardan halletmeye çalışmış, bunun için İranlı yetkililerden Nurullah Bey'e yardım edilmemesini ve Bey'in kendilerine iadesini talep etmiştir. Ancak bölge aşiretlerinin Nurullah Bey'i desteklemeleri, İranlı yetkililerin Nurullah Bey'i yakalamalarını engellediği gibi Osmanlı hükümetinin ikna çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Fakat Osmanlı hükümetinin baskısı neticesinde durum Nurullah Bey aleyhine gittikçe kötüleşmekteydi. Osmanlı hükümet yetkililerine güvenmeyen Nurullah Bey, Nehrî'de ikamet eden Nakşibendi şeyhlerinden ve bölgede saygı duyulan bir kişi olan Şeyh Taha'yı arabulucu olarak önermiş ve bu isteği Osmanlı hükümetince de kabul görmüştür. Bunun üzerine Nehrî'ye gelen Nurullah Bey'in üzerine giden Osmanlı ordusu 1849 yılının Mart ayında Nurullah Bey'i tutuklayıp İstanbul'a göndermiştir²⁵. Girit adasına sürgün edilen Nurullah Bey daha sonra “*Kapıcıbaşı*” unvanıyla görevlendirilmiş, 1861 yılında İstanbul'da ölünceye kadar sürgün yaşamıştır²⁶.

1849 yılında Nurullah Bey bölgeden uzaklaştırıldıktan sonra idari ve mali işlerin yoluna konulması için Hakkâri Kaymakamı olarak bir subay atandı. Kısa bir süre de olsa Kürdistan Eyaletine bağlanan Hakkâri, daha sonra İmadiye, Mahmudi ve İranlılardan alınan Kotur Sancağı birleştirilerek Hakkâri Eyaleti oluşturuldu. Bu eyaletin kurulmasıyla olası başkaldırlara karşı Hakkâri eyalet merkezi haline getirilerek idari ve askeri anlamda güçlendirilmiştir. Eyaletin kurulma amaçlarından bir diğeri de İran ile Osmanlı arasında sorun olan aşiretlerin iskânını sağlamak, onları denetim altına almak olmuştur²⁷.

Sonuç olarak Hakkâri Emirliğini yöneten Şenbu Hanedanı, buranın son miri olan Nurullah Bey'in görevinden azledildiği 1848'e kadar bölgeyi yönetti. Fakat son zamanlarda, emirlikte birden fazla mir adayının olması, Ertuşi ve Pinyanişi gibi güçlü aşiret konfederasyonlarının farklı mir adaylarını desteklemeleri sürekli iktidar kavgalarına neden olmuştur. Ayrıca Hakkâri Emirliği'nin Safevi ve Osmanlı İmparatorlukları arasında çekişmeye sahne olması, bir taraftan emirliğin hareket

²⁵ Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler*, s. 269-273.

²⁶ Mehmed Emin Zeki Bey, *Meşahir-i Kurd u Kurdistan*, Apec & Öz-ge Yayınları, Spanga/Sweden, 1998, s. 373; Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler*, s. 321.

²⁷ Çadırcı, s. 196; Gencer, s. 237.

alanını genişletirken, diğ er taraftan emirliğ i bir savaş alanına, sürekli m¼cadeleye ve taht kavgalarına s¼r¼kleyerek olumsuz etkilemiřtir²⁸.

1.2. Hakkâri'nin Demografik Yapısı

19. y¼zyıl Hakkâri'si ve ç evresinin n¼fusu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bölgenin ç etin bir coğ rafiya sahip olması sağ lıklı bir n¼fus sayımını engellemiştir. Ayrıca K¼rt aşiretlerinin sürekli yer değ iş tirmeleri ve Nesturilerin yaş adığ ı bölgelerde Nesturi Patriğ i'nin misyonerlere ve bölgedeki Avrupalı konsoloslara Nesturi n¼fusunu olduğ undan fazla göstermesinin yanı sıra bazı K¼rt ve Nesturi aşiretlerinin n¼fus sayım memurlarına engel olmaları da bunda etkili olmuřtur²⁹. Sayılan n¼fusun vergi ve asker alımında kullanılacağ ı kaygısıyla hareket eden aşiretler sayım zamanlarında kayıt altına alınmamak için n¼fus memurlarının ulaş amayacağ ı bölgelere ç ekilerek buna engel olmaya ç alış mışlardır. Örneğ in, Meclisi Mebusan için yapılacak seçim seçmenini belirlemek için bölgede sayım yapan memurların tuttuğ u kayıtların hükümet tarafından vergi ve asker alımı gibi konularda kullanılacağ ından ç ekinen Nesturî aşiretler görevlilerin tuttuğ u kayıtları ellerinden alarak yok etmiřlerdir³⁰. Yine Hakkâri'ye ç ekilen bir telgrafta halkın İmadiye'de kadınların sayılmasına engel olduğ u bildirilirken³¹, bir baş ka telgrafta ise Hakkâri Vilayetinden asker alınmasının aşiretlerin İ ran'a gö ç etmesine neden olacağ ı belirtilmiřtir³². Bu tür gö ç olaylarını göz önünde bulunduran İngiliz Binbaş ı Henry Trotter, yapılan n¼fus sayımlarının % 20-25 oranında artırılması gerektiğ ini üstlerine bildirmiştir.³³

1848 yılında bölgedeki madenlerin tespiti ve Nurullah Bey'in durumunu araç tırmak için Hakkâri'ye gönderilen Binbaş ı İ smail Bey'in tespitlerine göre kaza ve nahiyeleriyle birlikte Hakkâri'nin n¼fusu ř öyleydi³⁴:

²⁸ Ferhat Tekin, *Hakkâri Örneğ inde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Ö rüntülerinin Modernleş me ve Kırsal Ç özülm e Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları*, Selç uk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005, s. 57.

²⁹ Murat Gökhan Dalyan, *19. Y¼zyılda Nasturiler (İdari Sosyal Yapı Ve Siyasi İliş kileri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta, 2009, s. 39.

³⁰ Dalyan, s. 40.

³¹ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1413, Gömlek No: 83, Tarih 1304 B 24.

³² BAO. DH. MKT. Dosya No: 1414, Gömlek No: 105, Tarih 1304 B 27.

³³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı N¼fusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 94.

³⁴ Gencer, s. 226.

Şekil 1: 1848 yılında Hakkâri nüfusu:

	Hane	Nüfus
Müslüman	4.768	12.100
Ermeni	1.103	4.343
Nesturi	2.353	6.404
Yahudi	56	172
Toplam	8.250	23.579

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1848 yılında Hakkâri nüfusunun yaklaşık olarak yarısı Müslüman olarak görülmektedir. Nüfusun geri kalan yarısını ise Hıristiyan Ermeniler, Nesturiler ve küçük bir bölümünü de Yahudiler oluşturmaktadır. Hakkâri’de üç Yahudi köyü bulunduğunu belirten Sır Edwin Pears, bunların ne zaman buraya yerleştikleri hakkında herhangi bir malumatın olmadığını, bununla birlikte bölge halkına giyim kuşam ve yaşam tarzlarıyla adaptasyon sağladıklarına bakılırsa erken bir tarihten beri buraya yerleştiklerini belirtmektedir³⁵.

1876 Tarihli Erzurum Vilayet Salnamesine göre bu tarihte Hakkâri’nin nüfusu³⁶:

Şekil 2: 1876 yılında Hakkâri nüfusu:

Kaza-Nahiye Adı	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Hıristiyan	Müslüman
Gevar Kazası	250	3.360	3.472	5.790
Çolemerg Kazası	350	20.000	35.000	5.000
Ablak Kazası	260	7.800	7.500	15.900
Mahmudî Kazası	240	7.200	3.000	15.900
Şemdinan Nahiyesi	53	7.927	7.107	14.260
Oramar Nahiyesi	30	1.800	2.850	2.360

³⁵ Sır Edwin Pears, *Turkey and Its People*, Methuen & Co. Ltd, London, 1911, s. 156.

³⁶ Top, s. 91.

Beytuşşebap Nahiyesi	40	1.200	1.200	2.400
Çal Nahiyesi	70	1.400	2.400	3.300
Hoşap Nahiyesi	80	2.200	1.700	3.600
Norduz Nahiyesi	59	1.100	50	2.600
Toplam 4 Kaza 6 Nahiye	1.432	53.987	64.729	76.410
Toplam Nüfus				141.139

1876 tarihli Erzurum Vilayet Salnamesinde Hakkâri Sancağı ve ona bağlı yerleşmelerde, 1432 köy, 53.987 hane mevcut olduğu ifade edilmiştir. 141.139 kişinin yaşadığı Sancakta nüfusun %54,2'si Müslümanlardan oluşmaktadır. Hakkâri Sancağında yaşayan nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluşuyor ise de, dini merkezlerin sayısında ve ticaret hayatında Hıristiyanların bariz bir üstünlüğü söz konusudur³⁷. Bunun temel nedeni ise Gayrimüslim tebaanın askerlikten muaf olmasıdır. Buna bağlı olarak Gayrimüslim tebaa nüfusu savaşlarda kayıp yaşamadığı gibi askere alınmayla ticari hayatları da kesintiye uğramamıştır. Diğer taraftan J. Joseph'in Hakkâri nüfusu hakkında verdiği bilgilere göre, 1870 yıllarında Hakkâri sancağında 165.000 Kürt, 97.000 Asurî bulunmakta ve bu Asurîlerin 52.000 kadarı özerk olarak yaşamaktadır³⁸. İncelenen verilerde resmi nüfus sayısının gayri resmi nüfus sayısından yüksek olması dikkat çekicidir. Bunun temel nedeni daha önce de değindiğimiz gibi halkın vergi, asker ve benzeri nedenlerle resmi sayımlardan kaçması olarak gösterilebilir.

Osmanlı hükümet yetkililerininin 16 Temmuz 1879 tarihli şifreli yazışmalarında bölgenin takribi nüfusu hakkında şu bilgilere yer verilmektedir. Van'da 10.000 Müslüman, 23.000 Hıristiyan; Muş'ta 16.000 Müslüman, 21.000 Hıristiyan bulunduğu bildirilmiştir. Bu iki il dışında nüfusun ekseriyetle Müslüman olduğu, Hakkâri'nin Çolemerg ve Gevar kazalarında 17.000 Nesturi, 44.000 küsur Müslüman bulunduğu, Hakkâri'de de 1.200 Yahudi bulunduğu bildirilmiştir³⁹.

³⁷ Top, s. 91.

³⁸ Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, s. 221.

³⁹ BOA, DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No:1, Tarih 1295 T 04.

Hakkâri'nin Van vilayetine bağlı bir sancak olduğu 1881 tarihinde yapılan başka bir nüfus sayımında, Hakkâri'nin toplam nüfusu 5.896'dır. bu sayımda gerek erkek ve kadın şeklinde yapılan ayırım ve gerekse dinsel dağılım, nüfus bilgilerini daha sağlıklı bir şekilde ortaya koymaktadır⁴⁰.

Şekil 3: 1881 yılında Hakkâri nüfusu:

Hakkâri Nahiyesi	Müslüman		Hıristiyan		Toplam	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	2.549	2.281	440	660	2.907	2989
Toplam	4830		1066		5896	

Osmanlı Devleti'ndeki nüfus verilerinin birbirinden farklı olmasının temel nedeni daha önce belirttiğimiz gibi aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarına gösterdikleri olumsuz tavırlarından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan yüzyıl boyunca aralıklarla süren savaşlar, göçebe aşiretlerin İran ve Rusya'ya gidiş gelişleri ve bölge aşiretlerinin kendi aralarındaki çekişmeler de zaman zaman nüfusun azalmasına neden olmuştur.

II. Abdulhamid döneminde yaptırılan sayıma göre (Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Y.E.E. Kısım 18, Evrak Nu, 553/7, Zarf 93, Karton 33) Hakkâri'de bulunan ahalinin hane sayısı şu şekildedir⁴¹:

Şekil 4: Hane sayısı:

	Müslüman Hane	Gayrimüslim Hane
Şıkak Aşireti	800	_____
Hertuşî Aşireti	700	_____
Pinyaniş Aşireti	800	_____
Hakkâri Mülhakatında bulunan ahaliyi meskune	2000	7

⁴⁰ Top, s. 91.

⁴¹ Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 97.

Mahmudi kazası maa aşiret-i mutavattın	5000	5
Aşiret-i gayrı mutevattına	2000	_____
Gevar kazası	1000	_____
Diri (?) aşiret-i meskunesi	700	_____
Dostki aşiret-i meskunesi	400	_____
Oramar ve Dostıkan nahiyeleri	1000	_____
Şemdinan Nahiyesi ve maa Zarzan (?)	2500	_____
Kervi (?) Nahiyesi	600	_____
Zeydan maa Dilcan	500	_____
Şemdinan Nahiyesinde Heriki-i mutevattına	500	_____
Çolemerg kazası maa mülhakat	2000	_____
Layher (?) Nahiyesi	1000	_____
Nahiye-i merkumede bulunan aşair-i saire	2000	_____
Hal (?) Nahiyesi	2000	_____
Aşair-i gayrı meskune	2000	_____
Nesturiler	_____	4500
Heriki-i gayrı mutevattına	3000	_____
Toplam Hane Sayısı	18200	4512

Görüldüğü gibi Hakkâri Nüfusunun 4/3'ünden fazlasını Müslümanlar oluşturmaktadır. Geriye kalan 4/1'lik nüfusu ise Hıristiyan Nesturiler oluşturmaktadır. Osmanlı nüfus verileri daha çok hane sayısı üzerinden yapıldığı için kesin sonuçlar içermemektedir. Ancak bir hanede yaşayan kişiler tahmini olarak hesaplanır ve buna göre ortalama bir nüfus çıkarılırdı.

1.3. Hakkâri Aşiretleri

Hakkâri bölgesinde yaklaşık 16 aşiret bulunmaktadır. Bunlar; Gravi, Gevdan, Mamhuran, Jirki, Kaşuran, Hani, Mırışkan, Ertuşı, Dıri, Dorski, Oramari, Pinyanişı, Gerdi, Herki, Sati, ve Goyan'dır. Bu aşiretlerin yoğun olarak buldukları yerler de şöyle belirtilebilir. Gravi aşireti; Hakkâri merkez, Van, Gürpınar, Çatak ve Beytüşşebap'ta; Gevdan aşireti; Hakkâri merkez, Van, Başkale ve Beytüşşebap'ta; Mamhuran aşireti; Hakkâri merkez, Beytüşşebap ve Van'da; Jirki aşireti; Hakkâri merkez ve Beytüşşebap'ta; Kaşuran aşireti; Hakkâri merkez ve Çukurca'da; Hani ve Mırışkan aşiretleri; Hakkâri merkezinde; Ertuşı aşireti; Hakkâri'nin Ertuş Köyü'nde ve Hakkâri ile Van merkezde; Pinyanişı aşireti; Hakkâri merkez, Çukurca ve yoğun olarak Gevar'da; Gerdi ve Herki aşiretleri; Şemdinan ve çoğunlukla İran'ın batısında; Sati, Dıri, Dorski ve Oramari aşiretleri Gevar'da; Goyan aşireti de Hakkâri merkez ve yoğun olarak Beytüşşebap ve Şırnak'ta bulunmaktadır⁴².

Hakkâri bölgesindeki aşiretler genellikle yarı-göçebelerdir. Bölgenin sarp dağlarla kaplı olması ve geniş yayların zenginliği aşiretlerin temel ekonomik dayanağının hayvancılık olmasında en büyük etkidir. Ancak hayvancılık için en önemli ihtiyaç otlak ve su kaynaklarıdır. Köydeki otlaklar hayvan sürülerini besleyecek yeterlilikte olmadığından köylüler yaz aylarında otlakların bol olduğu yaylalara göç ederler. Havaların soğumaya başladığı Sonbaharda tekrar köylerine dönerler. Hayvanların ihtiyacını karşılamak için otlak peşinde dolaşmak göçebeliği gerektirirken, bu durum tam yerleşik olmaya da engel olur. Böylece kışları yerleşik yazları göçebe bir hayat tarzı tekrarlanır durur. Aşiretlerin sürüleri için otlak ihtiyacını gidermeye çalışması çoğu zaman birbirleriyle karşı karşıya gelmelerine neden olur. Bu da her bir aşirette diğerlerine karşı "biz" duygusunun gelişmesine ve böylece aşiretler arasında çatışmaların çıkmasına kaynaklık eder⁴³.

Kürtler hakkındaki genel kanı onların yaşadıkları coğrafya ile paralel bir karaktere sahip oldukları yönündedir. Yaşadıkları coğrafyanın sert tabiatının Kürtlerin karakterini şekillendirdiği kanısı bugün ortaya konmuş bir şey olmayıp Evliya Çelebi'ye kadar dayanmaktadır. Evliya Çelebi, Hakkâri aşiretlerinin adetlerinden "vahşi ve acaip" diye söz ederken⁴⁴, Mela Mahmudê Bayezîdî ise:

⁴² Tekin, s. 16-18.

⁴³ Tekin, s. 19-20.

⁴⁴ Heckmann, "Kürt Aşiretleri, Aşiret Liderleri ve Global Süreçler: Hakkâri'de Oramarı Örneği", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 84, Ankara, 2000, s. 173.

Hakkâri ve Bohtan Kürtleri için, “buranın Kürtleri çok nadir olarak kendi ecelleriyle ölürler. Bunlar savaşçı oldukları için genelde öldürülürler” demektedir⁴⁵. Bu aşiretlerin “vahşi” olduğu kadar “savaşçı” bir karaktere de sahip olduğunu belirten Basil Nikitine ise, Oramarî aşiretinde gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

*Ulaşılmaz doruklar, yarlar, kapanlar, uçurumlar, dev kayaların kaosu, karlarla kaplı yüksek vadiler, derin kanyonlar, Rudbar-ı şin çayının mavi-yeşil rengi, tehlikeli geçitler, hemen tamamen yolsuz, unutulmuş bir köşe. Bütün bunları gördükten sonra ancak yörenin insanını anlamak mümkün olur. Vahşi ve kaba, hoyrat ve cesur, çevrelerindeki doğaya benziyorlar*⁴⁶.

Hakkâri bölgesinde olduğu gibi pek çok Kürt aşiretinin göçebe yaşam tarzını benimsemesinin temelinde hâkim hükümetlerin boyunduruğuna girmekten kaçmak olarak açıklanabilir. Yerleşik hayata geçen ya da şehirlere yerleşen Kürt aşiret ve gruplar kaldıkları yerleşim yerinin veya bağlı oldukları hükümetin kanunlarına boyun eğmek zorunda kalmış ve onların koydukları kanunlar ile yönetilmişlerdir. Toprak gelirlerine göre vergilerin yüksek ve keyfi olmasının yanı sıra toprağın nihai sahibinin devlet olması, tarım ile uğraşan kesimlerde her an toprağından atılma korkusunu beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan göçebe olarak yaşayan Kürtler kendi kurallarını kendileri koymuş ve kendi yaşam alanlarında daha özgürce hareket etme olanaklarına sahip olmuşlardır. Bu da göçebeliği aşiretler arasında daha cazip hale getirmiştir.

1.4. Osmanlı-İran Sınırı

Osmanlı Devleti 1514 Çaldıran Savaşı ile İran’a komşu olurken bundan sonraki beş yüz yıl İran ile sınır problemleri yaşayacaktır. Çaldıran seferi ile Kürt coğrafyasının büyük bir bölümü Osmanlı hâkimiyetine girerken bir kısmı da İran hâkimiyetinde kalmıştır. Bu tarihten 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması’na kadar bölgenin sınırları iki devlet arasında sürekli değişmiştir. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile bölgedeki çatışmalar 1723 Osmanlı İran anlaşmazlığına kadar durmuş ise de bu tarihten sonra tekrar başlamıştır. Ancak bundan sonraki dönemde Osmanlı İran sınırında büyük bir değişiklik olmadan 19. yüzyıla kadar mevcut durum bazı ufak değişiklikler ile devam etmiştir⁴⁷.

⁴⁵ Mela Mahmudê Bayezîdî, s. 88.

⁴⁶ Heckmann, “Kürt Aşiretleri, Aşiret Liderleri ve Global Süreçler: Hakkâri’de Oramarî Örneği”, s. 173.

⁴⁷ Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır Aşiret - Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 164-176.

Osmanlı İnan sınır anlaşmazlığı 1843 yılında Osmanlı, İnan, İngiltere ve Rusya delegelerinin de bulunduğu bir komisyon tarafından Erzurum'da ele alınmış ancak bir yıl devam eden görüşmelerden bir sonuç alınmadan komisyon dağılmıştır. 1847 yılında tekrar toplanan komisyon 9 Mart 1848 yılında antlaşmaya varabilmiştir. Bu anlaşmada sınır bölgesinde yaşayan göçebe aşiretler ile ilgili olarak alınan kararlara göre, hangi devlete bağı oldukları bilinen aşiretler bağı oldukları devletin topraklarına dönmeye zorlanacaktır. Kime bağı olduğu belli olmayan aşiretler ise yerleşmek istedikleri yeri seçmekte özgür olup hangi devleti istiyorlarsa oraya yerleşebileceklerdir⁴⁸. Aşiretleri yerleşik hayata geçirerek bu karışıklığa son vermek isteyen iki devlet de sınır bölgesinde bundan sonraki politikalarını bunun üzerine oluşturacaklardır.

1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı İnan sınırının Kotur bölgesi tekrar düzenlenmiştir. Antlaşmanın 60. maddesine göre ihtilafli olan Kotur bölgesi İnan'a devredilmiştir. Yine Kotur bölgesinin sınırlarını belirlemek amacıyla İngiliz ve Rus zabitlerinden meydana gelen bir komisyon kurulmuştur. Komisyona Osmanlı hükümetini temsilen Miralay Cevad, Binbaşı Danyal ve Kolağası Şerafettin Beyler katılmıştır⁴⁹.

Osmanlı ve İnan devletleri her ne kadar çeşitli antlaşmalar ile sınır hattını kontrol etmeye çalışsalar da gerçekte sınırdaki karmaşanın ve sınır ihlallerinin hiçbir zaman önüne geçememişlerdir. Göçebe Kürt aşiretlerinin sınırın her iki tarafındaki mevcudiyetleri ve sürekli hareket halinde olmaları Osmanlı İnan sınırının kesin bir şekilde belirlenmesini engellerken, sınırın coğrafi özellikleri de bölgenin denetimini zorlaştırıyordu⁵⁰. Sınır boylarındaki aşiretlerin sınırın her iki tarafında da toprak ve otlakları bulunmakta, hayvancılık ile uğraşan bu aşiretler otlaklar arası mevsimlik göçleri sınırda karışıklıklara neden olmakta, göç yolları üzerinde bulunan ahaliye zarar vermekteydi. Diğer taraftan aşiretlerin yerleşim alanları dikkate alınmadan çizilen sınırlar aşiretlerin iki devlet arasında bölünmesine neden olmaktadır. Bazı aşiretler İnan ve Osmanlı topraklarında yaşarken bazı aşiretler Rusya sınırları

⁴⁸ Abdulla, s. 216-217.

⁴⁹ Fahri Maden, "Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları", *History Studies*, Vol. 5, Issue 1, p. 267-286, January 2013, s. 278.

⁵⁰ Abdulla, s. 165.

içerisinde de yaşamaktaydı. Bu aşiretlerden Celali Aşireti'nin 480 hanesi Osmanlı, 460 hanesi İran, 90 hanesi ise Rusya topraklarında bulunuyordu⁵¹.

1850'lerde Kürt Emirliklerinin bölgedeki hâkimiyetlerine son verilmesiyle aşiretlerin kontrolü daha da zorlaşmış, Osmanlı hükümeti bu tarihten sonra birkaç emirlik yerine kendi başına hareket eden yüzlerce aşiret ile muhatap olmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde sınır boyunca yerleşmiş olan aşiretler sıklıkla sınırı geçip diğer taraf ahalisine baskınlar yapmakta ve ahalinin mallarını yağmalamaktaydı. Bu aşiretler İran ya da Osmanlı hükümetinden gelen herhangi bir baskı neticesinde rahatlıkla yer değiştirebilmekte veya sınırı geçip bahsi geçen hükümetlerden birine bağlılıklarını bildirerek desteklerini sağlayabilmekteydiler⁵². Osmanlı Devleti'ne bağlı aşiretler bu gibi sınır tecavüzlerinde bulunduğu gibi İran topraklarındaki aşiretler de benzer olaylara karışmaktaydı. Bu dönemde Heriki aşiretinin sınırı geçerek yağma ve tecavüzleri⁵³ ile İran'ın meşhur eşkıyalarından Mirza Han'ın, Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklarda yaşayan Nesturî köylerine girip onlara ait malları gaspı gibi olaylar önüne geçilemez bir hal almıştı⁵⁴. Bu olaylar karşısında eli kolu bağlanan İran ve Osmanlı hükümetleri aşiretlerin yaptıkları karşısında birbirlerini suçlamaktan başka bir şey yapmamaktaydılar⁵⁵. 1882 baharında Sınır güvenliğini sağlamak amacıyla harekete geçen Osmanlı hükümeti, çare olarak sınırın önemli noktalarına asker yerleştirmek ve aşiret reislerinden teminat almak yoluna gitmiş ve aynı şeyi İran'ın da yapması gerektiğini İranlı yetkililere bildirmiştir⁵⁶.

⁵¹ Gencer, s. 253.

⁵² BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 3, Gömlek No: 4, Tarih 1298; Gencer, s. 246.

⁵³ BAO Y.PRK. A, Dosya No: 3, Gömlek No: 74, Tarih 1300 Z 29.

⁵⁴ Dalyan, s. 78.

⁵⁵ BAO. İ. HUS. Dosya No: 8, Gömlek No: 18, Tarih 1311 B 07.

⁵⁶ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 114, Gömlek No: 59, Tarih 1298 May. 15.

2. BÖLÜM: ŞEYH UBEYDULLAH

19. yüzyılın sonlarına doğru Kürt toplum yapısı ve siyasi hayatında önemli bir yeri olan Şeyh Ubeydullah'ın kişiliği hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Şeyh hakkındaki bilgilerimiz daha çok bölgede görev yapmış yabancı konsolos, misyoner ve seyyahların bize aktardıklarına dayanmaktadır. Bahsi geçen kişilerin Şeyh hakkında aktardıkları malumat temsil ettikleri sosyal ve ya siyasi anlayışlarıyla harmanlanmış olsa da Şeyhin şahsiyeti, siyasi anlayışı ve yaşadığı çevrenin atmosferini bize aktarması açısından önemli bir yere sahiptir.

1880 yılı yazında Şeyhin ikametgâhı olan Nehrî'yi ziyaret eden Doktor Cochran gibi Şeyh ile görüşen ve kişiliğinden bahseden pek çok kişi ondan etkilenmiştir. Şeyh bu kişilerde olumlu izlenimler bırakmıştır. Şeyhin bulunduğu kente alkolün girmediğini ve Şeyhin basit bir yaşantısının olduğunu belirten Dr. Cochran şunları belirtmektedir:

Onun karakteri İranlı memurlar ve Türklerle tam bir zıtlık halindeydi. Kendisi veya oğlu ziyaretlerine gelen kişilerle, konu ne kadar basit olursa olsun görüşmeye çalışırlardı. Sabahın erken saatlerinden gecenin geç vakitlerine kadar, Şeyh ve oğlu (Seyyid Abdulkadir) hükümetin ve halkın çıkarları için görev başındaydı¹.

Rüşvet ve adam kayırma İran ve Osmanlı'da yaygın olduğu halde, şeyhin bu konuda taraftarlarına müsamaha göstermediği ve bunun da adamları üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu belirten Dr. Cochran, şunları kaydeder; “derler ki, Şeyh adil bir yönetici ve hâkimdir. Hiçbir zaman rüşvet almaz ve memurların da almalarını engeller. Yasaları çiğneyenlere verilen ceza ölümdür”². Şeyhin adaleti sağlama adına suçluları hapis, kırbaç cezası gibi çeşitli cezalar ile cezalandırdığı verilen bilgilerden anlaşılıyor. Ancak şeyhin idam cezası uyguladığını gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Dr. Cochran, şeyhin kişiliği hakkında, Şeyh Ubeydullah'ın güçlü, cesur ve hırslı bir kişiliğe sahip olmasının yanı sıra adil bir kişi olduğunu belirtmektedir. Cochran; bir Kürde göre geniş bir hoşgörü ve cana yakın bir adam olan şeyhin,

¹ Celilê celil ve diğeri, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32; Jwaideh, s. 148.

² Rev. S. G. Wilson, *Persian Life and Customs With Scenes and Incidents of Residence and Travel in The Land of The Lion and The Sun*, Student Missionary Campaign Library-Fleming H. Revell Company, Chicago, 1895, s. 110; Jwaideh, s. 149.

yabancılara iyi ilişkiler kurma arzusunda olduğunu ve Hıristiyan ahaliye de adil davrandığını belirtmektedir³.

Şeyhin erdemli ve asil kişiliği, Urmiye şehrinin kuşatması sırasında şeyhi oyalayan Dr. Cochran hakkında herhangi kötü bir düşünceye sahip olmamasında kendisini göstermektedir. Dr. Cochran, şeyhin şehre saldırmaması için şeyhi ikna etmiş, bu arada İran kuvvetleri şehrin savunması için zaman kazanmışlardır. Bunun üzerine şeyh, şehri alamadan çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra şeyh ile karşılaşan Amerikalı misyoner Benjamin Labaree, Urmiye kuşatmasını ve pişmanlığını şöyle dile getirmektedir:

Eğer şeyh şehre önceden saldırmış olsaydı, büyük ihtimalle şehri ele geçirirdi. Onunla karşılaştığımda şeyh bunun için hiçbir zaman doktoru sorumlu tutmadı fakat İranlıları ikiyüzlülükle suçladı bunun üzerine kendimizden utandık. Geriye dönüp baktığımda biz ne yaptık, daha farklı davranabilirdik⁴.

Şeyh Ubeydullah'ın yenilgisine sebep olanları sorgulamayı aklından bile geçirmemesi karakteri hakkında bize bilgi vermesinin ötesinde ne derece erdemli bir kişiliğe sahip olduğunun da göstergesidir.

Şeyh Ubeydullah, Mevlana Halidî Bağdadî'nin halifesi olması hasebiyle medrese eğitimi görmüş ve İslami ilimlere hâkim bir kişiydi. Fakat 19. yüzyılda bütün İslam coğrafyasında olduğu gibi şeyhin eğitim gördüğü medreselerde de fenni ilimlerin gerilediğini görmekteyiz. Nitekim Dr. Cochran'ın bir yemek esnasında şeyh ile yaptığı sohbetten aktardıkları bunu açıkça göstermektedir:

Şimdi, Doktor burası Nehri (onun bölgesi). Şimdi bana Moskova, Londra ve Tahran nerede gösterir misin? diye sorması üzerine sofradaki elma ve armutlarla başkentlerin yerini belirtecek şekilde bu yetişkin çocuğa harita çizdik⁵.

Şeyh'in coğrafya bilgisinin yetersizliğini belirten Dr. Cochran, şeyhin öğrenme konusunda azimli ve çok istekli olduğunu belirtmektedir Dr. Cochran onun bu istekli tavrını şöyle açıklamaktadır:

Geçen yıl kendisine gönderdiğim İncil'i de okumuş, Arap ve Fars edebiyatını iyi bilmektedir. Benimle her türlü konuda konuşmayı severdi. Evinde kaldığım bir hafta içerisinde birçok değişik konuda konuşma fırsatımız oldu. Batı dünyasının yeni icatlarına özellikle ilgi duyardı. Oğlu da babasının izinden giden zeki ve iyi bir adamdı⁶.

³ Robert E. Speer, "The Hakim Sahib" *The Foreign Doctor: A Biography of Joseph Plumb Cochran*, M. D. of Persia, Fleming H. Revell Company, New York, 1911, s. 74; Wilson, s. 110.

⁴ Speer, s. 93.

⁵ Speer, s. 81.

⁶ Speer, s. 80; Jwaideh, s. 150.

Dr. Cochran, Şeyh Ubeydullah'ın kişiliği ve görünüşü ve Nehrî hakkındaki izlenimlerini ise şöyle aktarmaktadır:

Şeyh elli üç yaşında, çekici bir görünümü ve hoşgörülü bir tavra sahiptir. İnce pamuklu bir kaftan giyen şeyhin başında da beyaz bir tül bent bulunmaktadır... Nehri'de geçirdiğim bir hafta zarfında şeyhle her gün en az iki saat konuşma ve oğlu ile diğer birçok Kürt şefinden davetiyeler alma fırsatı buldum. Kış mevsimi dışında yolların açık olduğu zamanlarda her gün 500 ile 1000 kişi şeyhi ziyaret ederek misafiri oluyordu. Evden uzak olduğum zaman zarfında birçok Kürt merakından ve ya diğer sebeplerle beni görmeye gelirdi. Bu nedenle çok sayıda Kürt ile konuşma fırsatı buldum. Ayrıldığı zaman Şeyh bana onu hasta halinde ziyaret ettiğim için bir teşekkür ve arkadaşlık hediyesi olarak savaş atını hediye etti. Yol dönüşü adamlarını yol boyunca bize eşlik etmek ve en iyi şekilde ağırlanmamız için gönderdi. Bu şekilde ben ve yanımdakiler evden ayrıldığıımızdan eve dönüşümüze kadar onun misafiriydik ve her şeyimi o karşıladı⁷.

Dr. Cochran, şeyhin toplum nezdindeki konumunu ise şu şekilde aktarmaktadır:

Şeyh Ubeydullah "Sünni Müslümanlar arasında Sultan ve Mekke şerifinden sonra en kutsal kişi sayılıyordu. Şeyhi takip etmeye hazır binlerce kişi onu sadece bir başkan olarak değil, Allah'ın vekili olarak da görüyorlardı. Şeyh, Bağdat halifelerinin torunu olduğunu ve soyunun Hz. Muhammed'e dayandığını iddia ediyordu."⁸

Şeyh Ubeydullah, Osmanlı ve İran devletlerinin durumunu göz önüne alarak bu iki devletin yapılarının bozulduğunu belirtmekte ve alternatif olarak da Avrupa devletlerinin bölgeye dikkatlerini çekmeye çalışmaktadır. 1880 yılı Nisanında şeyhi ziyaret eden Dr. Cochran, iki ay sonra yazdığı raporda şunları söylemekteydi:

Kürdistan dâhilinde bulunan ve iki buçuk günlük mesafedeki Nehrî'den iki hafta önce döndüm. Ziyaretine gittiğim Kürt halkının lideri Şeyh Ubeydullah, kendisini İslam dünyasında dini rütbe açısından üçüncü adam olarak görmektedir. Son birkaç yıldır medeni dünya ile ilişki kurmaya çalışıyor. Türkleri ve İranlıları hilekâr olarak görmektedir. Bunların kendi dinlerinden uzaklaştığını ve daha önce olduğu gibi diğer milletleri yönetmekten uzak olduklarını söylemektedir. Bu söylediği şeylerin ışığında konum olarak da ikisinin arasında bulunduğu için daha iyi insanların ve hükümetlerin desteğini istediğini söylemektedir. Bu minvalde bize İngiltere'den böyle bir destek için yardım etmemizi istedi. Türklere karşı savaşa girmeden bir yıl önce bu isteğini tekrar eden güvenilir bir adamını bize gönderdi. O zamanlar böyle bir ilişkinin içerisinde bulunmak istemediğimizden onu Tebriz'deki İngiliz konsülüne yönlendirdik. Bu büyük adamın ülkesine olan ziyaretimizin şimdi ve gelecek için yararlı olacağını umuyor ve inanıyoruz⁹.

Bayram Kodaman, Şeyh Ubeydullah'ın İngilizler tarafından yönlendirildiğini ve onların politikalarına hizmet ettiğini iddia etse de¹⁰ Dr. Cochran'ın da belirttiği gibi şeyh, İngilizlerin desteğini almak istiyor ancak İngiliz hükümeti şeyhe destek vererek mevcut çıkarlarını tehlikeye atmak istemiyor. İleride de değineceğimiz gibi

⁷ Speer, s. 79-80.

⁸ Speer, s. 74.

⁹ Speer, s. 75.

¹⁰ Kodaman, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Mayıs 2010, s. 137.

İngilizler şeyhi desteklemedikleri gibi, İngiliz konsolos Trotter, şeyhin İran saldırısı sonrası Osmanlı Hükümeti tarafından cezalandırılmamasından da şikâyet edecektir.

2.1. Osmanlı-Rus Harbinde Kürtler ve Şeyh Ubeydullah

1877 yılının başlarında Balkanlarda meydana gelen siyasi gelişmeler Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Avrupalı devletler Osmanlı hükümetine Hıristiyan tebaaya yönelik reform yapması için baskı yaparken, Rusya da balkanlardaki halkı bu konuda desteklemekteydi. Balkanlardaki karışıklığa son vermek isteyen Osmanlı hükümeti 1876 yılında Tersane Konferansı'nı topladı. Ancak konferanstan herhangi bir sonuç çıkmadı. Osmanlı Devleti'nin 1877 yılının Martında Avrupalı devletlerin imzaladığı Londra Protokolü'nü reddetmesi üzerine, aynı yılın Nisan ayında Rusya, şark meselesini halletmek ve Osmanlı tebaası Hıristiyan dindaşlarını korumak iddiasıyla Osmanlı'ya savaş ilan etti¹¹.

Rusya ve Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya geldiği bu dönemde bölgede çıkarı olan bütün devletler çıkarlarını korumak için politikalar geliştirmektedirler. İngiltere bu savaşta tarafsızlığını ilan etmiş ancak çıkarları çiğnenirse taraf olabileceğini bildirirken¹², el altından da Osmanlı'yı desteklemiş ve Osmanlı ordusunda pek çok subay bulundurmıştır. İran da savaşın meydana geldiği coğrafyaya yakın olması ve Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olması hasebiyle savaşın gidişatını dikkatle takip etmiştir. Ayrıca Osmanlı arşiv belgelerine göre İran, 4,000 asker ve bir miktar top ile Rusya'ya yardım etmiştir. Akabinde Rusya, İran Şahı'nın Avrupa seyahati sırasında ona yardımcı olması için Prens Mençikof'u rehber olarak görevlendirmiştir. Genel olarak Rusya lehine tutum sergileyen İran'ın bazı devlet adamları Osmanlı lehine tavır sergilemeler de İran, menfaatleri icabı ekseriyetle Rusya'dan yana bir politika izlemiştir¹³.

Rusya ve Osmanlı Devleti de kendilerine avantaj sağlamak amacıyla taraftar toplama çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı'nın sonuçsuz kalması ve Osmanlı hükümetinin Londra Protokolü'ne

¹¹ Mehmet Fırat Kılıç, *Sheikh Ubeydullah's Movement*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, The Degree of Master of Arts, Ankara, 2003, s. 5.

¹² BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 1, Gömlek No: 33, Tarih 1294 Ca 04.

¹³ Hakkı Yapıcı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Yabancı Devletlerin Tutumu", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 5, October, 2012, s. 326.

itiraz etmesiyle Rusya Avrupa devletlerinin tarafsız kalmasını sağlayarak Osmanlı Devleti'ni yalnızlaştırmıştır¹⁴.

Savaşın başlamasından önce Balkanlardaki karışıklığın bir benzeri Osmanlı'nın doğu bölgesinde de yaşanıyordu. Bölgedeki hareketlenme ve memnuniyetsizlikleri daha 1873 yılının Mart ayında Obermiler, Erzurum'dan İstanbul'daki Rus elçisi N. P. İgnatief'e çektiği telgrafta; "burada Türk kuvvetlerinin asla başa çıkamayacağı bir fırtına gözükmeye başlıyor," şeklinde dile getirmiştir¹⁵. Ruslar bundan sonra Kürtleri kendi saflarına çekmek için faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. 1875 Ekim'inde İstanbul'daki Rus elçisi İgnatief, Kafkasya'daki yöneticilere haber göndererek Kürt aşiretleri kendi yanlarına çekmeleri konusunda çalışmalarını istemiştir. Kafkas Cephesi generallerinden Loris Melikov sınıra yakın bölgelerdeki Kürtlerin kendilerine elçi göndererek kendilerine katılmak niyetinde olduklarını, Beyazıt çevresindeki Kürtlerin ise Rusya aleyhinde hiçbir harekette bulunmayacaklarını bildirdiklerini açıklamıştır¹⁶. Ancak sınır bölgesindeki Kürtleri ikna etmekle görevli Cafer Ağa'nın ölümüyle durum değişmiştir. Beyazıt ve çevresindeki Kürtler Osmanlı saflarına geçmişlerdir. Averyanov, Beyazıt Kürtlerinin Osmanlı ordusuna her türlü yardımı yaptığını belirttikten sonra; "Türkler, Kürtlerin böylesine itaatkâr olduğuna barış zamanlarında bile tanık olmamışlardır," diyerek şaşkınlığını dile getirir¹⁷.

1853 Kırım Savaşı sırasında meydana gelen Yezdan Şêr isyanı benzeri bir hareketin meydana gelmesinden çekinen Osmanlı hükümeti önlemlerini yoğunlaştırmıştır. Hükümet, yaklaşan savaş karşısında ordunun yetersizliğinin farkında ve bunun telafisi için bölge valileri aracılığıyla Kürtlerden yardımcı kuvvetler oluşturmak için çalışmalarını istemiştir. Erzurum Müşiri Semih Paşa, Kürtlerden bir süvari birlik oluşturmak için çalışmalarını hızlandırmış ancak 1876 yılında Van ve Muş mutasarrıflarından aldığı telgraftan buradaki Kürtlerin istenen sayıda asker vermeyi reddettikleri haberini almıştır¹⁸. Semih Paşa Mutasarrıflara cevaben; "mevcut durum zor kullanmaya imkân vermiyor" diyerek asker olmak

¹⁴ Kılıç, s. 5.

¹⁵ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 33.

¹⁶ Halfin, *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 2008, s. 90-91.

¹⁷ P.İ. Averyanov, *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 152.

¹⁸ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 36-38.

istemeyenlerin rahatsız edilmemesini emretmiştir¹⁹. Diğer taraftan 1877-78 Osmanlı Rus savaşında Osmanlı hükümetini en fazla meşgul eden bölge Dersim olmuştur. Osmanlı hükümeti Dersim'i kontrol altına almak için pek çok girişimde bulunmuş fakat istediği sonucu alamamıştır. Savaş esnasında Hozat kaymakamı olan Mansur Ağa Ruslara elçi göndererek her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir²⁰. Averyanov'un belirttiğine göre; Kars bölgesinde bulunan Cemaden, Zilan, Kesikan aşireti Kürtleri de General Loris Melikov'un çalışmalarıyla Ruslara karşı savaşmamışlardır²¹.

Ruslar, Kürt aşiretlerini yanlarına çekmeye çalışırken, bütün Müslüman halkların desteğini hedefleyen Sultan II. Abdulhamid, savaşın başlamasıyla "*cihad*" ilan etmiştir. Bu cihat çağrısına Kürtler arasından ilk cevap Şeyh Ubeydullah'tan gelmiştir. Nitekim Şeyh Ubeydullah'ın babası Seyyid Taha El-Hakkâri de Kırım Savaşı sırasında Şeyh Şamil ile işbirliği yaparak Ruslara karşı mücadele etmiştir. Seyyid Taha'nın kardeşi Şeyh Salih de Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesinde oluşturduğu birliklerin başında Ruslara karşı savaşmıştır²².

Şeyh Ubeydullah emrindeki askerlerle Hakkâri'den hareket etmiş ve yolunun üzerinde kendisine diğer aşiretlerden de katılımlar olmuştur²³. Şeyh, Van'da bulunduğu sırada Faik Paşa'nın asker toplamasına da yardım etmiştir. Böylece Faik Paşa, 8-9 bini Kürtlerden oluşan 12 bin kişilik bir birlik toplamıştır²⁴. Osmanlı hükümetinin isteği üzerine Şeyh Ubeydullah İran'daki Kürt aşiretlerine de cihada katılma çağrısında bulunmuş ve bunun üzerine İran'da yaşayan bazı Kürt aşiretleri sınırı aşarak Osmanlı ordusuna katılmışlardır²⁵. Daha sonra İstanbul'da ikameti esnasında Şeyh Ubeydullah, II. Abdulhamid'e yazdığı dilekçede 93 Harbi'nde "kırk bin nefer-i ekrad-ı Osmaniye'nin savaştığını belirtecektir²⁶. Averyanov, Şeyhin Osmanlı'dan yana tavır koymasını; "Şeyh Ubeydullah halifeyi korumaktan ziyade

¹⁹ Averyanov, s. 142.

²⁰ Celilê Celil ve Diğerleri, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 30.

²¹ Avyarov, *Osmanlı Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900*, Sipan Yayınları, Ankara, 1995, s. 96.

²² Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, s. 83; Top, s. 74; Bruinessen, *The Sâdatê Nehri or Gîlânîzâde of Central Kurdistan*, s. 3. <http://www.hum.uu.nl / medewerkers / m.vanbruinessen / publications>. (Erişim Tarihi: 11.06.2013).

²³ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 41.

²⁴ Averyanov, s. 155.

²⁵ Halfin, s. 95.

²⁶ Y. PRK. AZJ. Dosya No: 4, Gömlek No: 96, Tarih 1298 Za 18.

İslam'ı savunmak amacıyla savaşa katıldı” şeklinde değerlendirmiştir²⁷. Buna ilaveten Rusların Ermenileri desteklemeleri ve bölgede bir Emeni devleti kurulacağı söylentileri şeyhin Ruslara karşı Osmanlı'nın yanında yer almasında etkili olmuştur.

Rusya ile savaş başladığı sırada Osmanlı ordusu asker, teçhizat ve cephane bakımından hazırlıklı değildi. Muharebe esnasında da Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve komutanlar ile yaşanan anlaşmazlıklar savaşa katılan Kürt birliklerini de olumsuz etkilemiştir. 12 Temmuz 1877'de Faik Paşa'nın Kürt komutanlardan askerlerinin hırsızlık ve talan gibi hareketlerine engel olmalarını istediğinde, Şeyh Ubeydullah şu cevabı vermiştir:

Ben iddia edilen nahoş olaylar üzerinde duracağım ve gereken tedbirleri alacağım. Fakat tarafımdan delillerle sabit olmuştur ki, bazı Osmanlı subayları, 7-8 gündür askerlerimizi bütün yiyeceklerden yoksun bırakmışlardır. Ümit ediyorum ki, siz de bu duruma gereken müdahaleyi yapar ve bu hususlara son verirsiniz²⁸.

Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durum içler acısı bir hal almıştır. Askerler savaşmak yerine hayatta kalmak için mücadele ediyorlardı. Bu durumu Diyarbakir'deki konsolos, İstanbul'daki Rus elçisine şu sözlerle aktarıyor:

Askerler üç yıldır maaşlarını alamıyorlar. Elbiseleri pejmürde, çoğu yalın ayak ve savaş kabiliyetlerini kaybetmişler. ... Subaylardan birisinin mülkiye amiri karşında ağlayarak, askerlerin birikmiş olan kırk aylık maaşlarına karşılık hiç olmazsa bütün parası olarak beşer kuruş verilmesi için yalvarmasına tanık oldum²⁹.

Savaş devam ederken ordu içerisinde yaşanan olaylar Kürt askerlerinin gönülsüzce çarpışmalarına neden olmuştur. Bu yüzden Kürtler en ufak bir olumsuzlukta silahlarını alıp karargâhı terk edebiliyorlardı. 14 Temmuz 1877'de Faik Paşa, Ahmet Muhtar Paşa'ya çektiği telgrafta Kürt askerlerinin sayısında azalma olduğunu şöyle bildiriyordu: “Kürt askerlerinin sayısı üç binden aşağıya düştü. Şimdi ordugâhta, Şeyh Ubeydullah'ın 1443 askeri, Cemaleddin Efendi'nin 880 neferi ve Hamza Efendi'nin 400 askeri var. Diğerleri ise silahlarını alıp gittiler³⁰.”

Osmanlı ordusunun erzak yetersizliği nedeniyle askerlerin içerisinde bulunduğu durum da fevkalade kötüdür. Düzenli ordunun bile yiyecek gıda ve giyecek elbise bulamadığı cephede, Kürt yardımcı birlikleri Halyaz muharebesinde ölen Rus askerlerinin mezarlarını açarak cesetlerden elbiselerini çıkarıp kullanıyorlardı. Kızılhaç adına çalışan Charles Ryan Erzurum'da köpeklerin ölen

²⁷ Averyanov, s. 152.

²⁸ Halfin, s. 94.

²⁹ Halfin, s. 100.

³⁰ Halfin, s. 95.

askerlerin cesetlerini yediğine şahit olduğunu söyler³¹. 17 Temmuz 1877 tarihinde Kürt yardımcı birliklerinin başında bulunan Faik Paşa, Ahmed Muhtar Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Şeyh Ubeydullah'a bağlı Kürtlerin iase yetersizliği ve maaşlarının ödenmemesinden dolayı çekip gitmeye niyetli olduklarını bildirir³². Bundan sonraki haberleşme ise: “Çadır ve yiyecek darlığı nedeniyle Kürt askerleri dağılmaya başladılar. Şeyh Ubeydullah'ın askerleri ise, eski silahlarını atıp yeni silahlar alarak ordugâhı terk ediyorlar”³³, şeklindedir.

Osmanlı ordusunun cephede yenilgiler almaya başlamasıyla ordudan firarlar da çoğalmıştır. Rusya'nın Erzurum konsolosu İvanof, “Ben şu anda Kürdistan'ın isyan düşüncesi ve isyan hazırlıklarıyla meşgul olduğunu sanıyorum” dediği bir zamanda Bedirhan Bey'in oğlu Osman Paşa isyan etmiştir³⁴.

93 Harbi'nin Osmanlı açısından sonuçları yıkıcı olmuştur. Savaş sonrasında Sultan II. Abdulhamid'in tespitlerine göre Türk ordusu ve bürokrasisi cesaretini kaybetmiş, ülkede karamsar bir hava oluşmuş ve Osmanlı yalnızlığa mahkûm olmuştur. Bu savaşın akabinde Osmanlı'nın toprakları Avrupalı devletler tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. Osmanlı sınırları içerisinde Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerinin yanı sıra Müslüman Arnavut ve Araplar arasında da ilk defa ayrılık eğilimleri su yüzüne çıkmıştır. Şüphesiz bu hadiselerde Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'ndeki güçsüzlüğünün tesiri çok büyük olmuştur³⁵.

Savaş sonunda Osmanlı coğrafyasında savaşın yol açtığı tahribat her yerde kendini göstermekteydi. Savaşın Doğu eyaletlerinde neden olduğu tahribat, bölgede beklenmedik toplumsal ve ekonomik bozuklukların meydana gelmesine neden olmuştur. Güvensizlik ortamı, açlık ve salgın hastalıklar halkı çaresiz bırakmıştır. Bu durumu Ermeni Mşak Gazetesi: “Açlık artıyor, insanlar her yerde zayıf ve üstleri başları paramparça, açlık ve hastalıklardan iskeletlere dönüşmüşler, inleyerek

³¹ Kılıç, s. 14.

³² Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 42.

³³ Halfin, s. 95.

³⁴ Viladimir Minorsky, Th. Bios, D.N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 100; Sinno, s. 135.

³⁵ Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı” *Türkler Ansiklopedisi*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 18.

hıçkırarak bomboş sokaklarda dolaşiyor ve sürekli yardım dileniyorlar. Birçok insan artık açlıktan ölmüş bulunuyor”³⁶, şeklinde vermekteydi.

2.2. Şeyhlik-Emirlik Arasında (Şeyh Ubeydullah Yönetimi)

Nakşibendî tarikatı, Buhara yakınlarındaki Kasr-ı Arifan’da dünyaya gelen ve tarikatın önemli isimlerinden Muhammed Bahuddin Nakşibend’e (1318-1398) istinaden onun ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra *Nakşibendiyye*³⁷ olarak anılmaya başlanmıştır³⁸. Farklı dönemlerde *Siddikiyye*, *Tayfuriyye*, *Haceganiyye*, *Ahrariyye*, *Müceddidiyye* ve *Mazhariyye* gibi çeşitli isimlerle anılan tarikat 19. yüzyılın başlarında ise Mevlana Halid-i Bağdadi’ye istinaden *Halidiyye* ismiyle anılmıştır³⁹.

Nakşibendiliğin Kürdistan coğrafyasına yayılmasında Mevlana Halid’in büyük katkıları oldu. 1779 yılında Baban emirliğine bağlı Karadağ’da dünyaya gelen Mevlana Halid, Caf aşiretine mensup olup, dönemin ünlü âlimleri Seyyid Abdülkadir Berzenci, Abdürrahman Berzenci, Melle İbrahim ve Muhammed Kuseym’den ders aldıktan sonra 1808 yılında Hindistan’a gitti⁴⁰. Mevlana Halid, Delhi’de Nakşibendî-Müceddidi Abdullah Dehlevi olarak bilinen Şah Gulam Ali’nin öğrencisi oldu ve kısa sürede parladı. 1811 yılında Kürdistan’a dönüp Süleymaniye’ye yerleşti. Siyasi çatışmalar ve Mevlana Halid’e gösterilen saygıdan hoşnut olmayan Kadiri tarikatı şeyhlerinin çalışmaları sonucunda 1822 yılında Şam’a sürgün edildi⁴¹. 1826 yılında Şam’da hıyarcıklı vebaya yakalanıp vefat etti.⁴²

Yukarıda kısaca hayatına değindiğimiz Mevlana Halid, 1811 yılından 1826 yılındaki ölümüne kadar yarısı Kürdistan’da olmak üzere altmıştan fazla halife atamıştır. Tarikatı yaymak üzere gönderilen bu halifeler arasında Es-Seyyid El-Şeyh Abdullah El-Şemzini (El- Şemdinî) El-Hakkâri ile onun kardeşi Es-Seyyid Taha

³⁶ Celilê Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 31.

³⁷ Muhammed Bahauddin, küçüklüğünde babası ile birlikte nakışçılık yaptığı için *Nakşibend* lakabıyla anılmıştır

³⁸ Ramazan Muslu; *Anadolu’da Tasavvuf Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 89.

³⁹ Abdurrahman Memiş; *Halidî Bağdadî ve Anadolu’da Halidîlik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 207.

⁴⁰ İsmet Siverekli, *Kürdistan’da Siyasal İslam*, Peri Yayınları, İstanbul, 2008, s. 32.

⁴¹ Bruinessen; *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 85; Ağa, *Şeyh, Devlet*, s. 334.

⁴² Sean Ezra Foley; *Shaykh Khalid And The Naqshbandiyya-Khalidiyya, 1776-2005*, Vol. ½, Doctoral Dissertation, Georgetown University, Faculty of The Graduate School of Arts and Sciences, Washington DC, 2005, s. 3.

Hakkâri bölgesine gönderilmişlerdir. Böylece Mevlana Halid, Sâdat⁴³ Nehri olarak anılacak olan bu aile aracılığı ile Kürdistan'ın İran sınırının büyük bir bölümünü denetimi altında bulundurmıştır⁴⁴.

Mevlana Halid'in, Nakşibendiliğin Halidiyye kolunu bölgede etkin bir merkez haline getirmesi tarikat devrimi olarak nitelendirilmiştir. Kadiri tarikatı şeyhlerinin yaşamlarını Kürt mirlerine bağımlı bir şekilde sürdürmeleri, medreselerinin varlığı ve geçimlerinin mirlerin sayesinde gerçekleşmesi, Kadirî şeyhlerini mirlerin gölgesinde, onlara bağlı olarak yaşamlarını sürdürür hale getirmiştir⁴⁵. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısında Kürt Emirliklerinin etkisinin azalması ile Kadiri tarikatı da etkisini kaybetmeye başlamıştır. Halidîlik Kürt mirlerinin etkisinin azaldığı bir dönemde ortaya çıkmış, dolayısı ile onların gölgesinden kurtulmayı başarmıştır. Ayrıca tekke ve medreseleri birleştirerek kendi gelir kaynaklarına dayanmaları da hareket alanlarını genişletmiştir. Dini konularda otorite olan âlimleri yetiştiren Halidîlik, kısa sürede Kadiriliği geride bırakarak bütün Kürdistan'da otorite sahibi olmuştur⁴⁶. Ayrıca Nakşibendî tarikatı şeyhlerinin soydan olsun ya da olmasın belli bir dereceye ulaşmış müritleri kendi temsilcileri olarak atamaları bölgeyi “ruhani hücre” ağıyla kaplamalarını sağlamıştır. Aşiretlerin sosyo-kültürel yaşamlarına müdahil olan bu temsilciler aşiretler ile tarikatın başındaki şeyh arasında bir köprü vazifesi görmüş ve aşiretlerin bağlılığını pekiştirmişlerdir⁴⁷. Martin Van Bruinessen, Halidî şeyhlerini tarif ederken; “Nakşibendî şeyhleri, yalnızca ruhani kişiler değillerdi. Birçoğu kendini eyer üzerindeyken de seccade üzerinde olduğu kadar rahat hissediyor, silahını da tespahi kadar güvenle tutuyordu”⁴⁸, diyerek Nakşibendî-Halidî şeyhlerinin yaşamlarını ve düşünce dünyalarını en net biçimde tanımlamaktadır. Nakşibendî Halidî şeyhler diğer tarikatlarda olduğu gibi sadece tasavvufla ya da tekkeleriyle camileri arasında mekik dokumamış, aksine

⁴³ Sâdat, Arapçada seyyid kelimesinin çoğuludur. (Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317, s. 299.)

⁴⁴ Hamid Algar, “Halidiyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 295; Memiş, s. 212.

⁴⁵ Avni Kılıç, Kürdistan'da Halidîlik, *Kimlik Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu*, (6-8 Eylül 2012 Bingöl), Ed. Cengiz Yıldız, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2013, s. 371.

⁴⁶ Siverekli, s. 36; Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, s. 334-348.

⁴⁷ Abdulla, s. 260.

⁴⁸ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 32.

gerektiğinde savaş meydanlarına inebilmiş ve siyasi roller de üstlenmişlerdir. Böylece hayatın her alanında var olmuş ve topluma öncülük etmişlerdir.

Abdulkadir Geylani'nin oğlu Abdulaziz'in soyundan geldiğini iddia eden ve bölgede büyük etkinliği olan Sâdatê Nehrî ailesi, ilk dönemlerde Musul'un Kuzeydoğusundaki Akra'ya yerleşmiş, daha sonra Abdulaziz'in oğlu Ebu Bekir zamanında ise Şemdinan'daki dağlık Heriki aşireti bölgesine yerleşir. Üç ve ya dört nesil sonra onun torunlarından Molla Heci, Humaru aşiretinin bulunduğu Şemdinan'ın başka bir köyüne yerleşmiştir. Birkaç nesil sonra da ailenin başında bulunan Molla Salih, oğlu Abdullah ve Ahmet ile beraber Nehrî'ye yerleşmişlerdir. Seyyid Abdullah'ın Mevlana Halid'e intisab etmesiyle aile bundan sonra Nakşibendî Halidî tarikatının merkezi haline gelmiştir. Seyyid Abdullah'ın ölümünden sonra onun yerine Şeyh Ubeydullah'ın babası Seyyid Taha El-Hakkâri geçmiştir⁴⁹. Seyyid Taha El-Hakkâri'nin ölümünden sonra onun yerine kardeşi Şeyh Salih geçmiştir. Daha sonra Şeyh Ubeydullah (M. 1831⁵⁰-1883) amcası Şeyh Salih'in (Ölüm: H. 1281. M:1865) yerine geçmiştir⁵¹.

Nakşibendî tarikatının başında bulunan Şeyh Ubeydullah bölgede manevi gücünün yanında hatırı sayılır maddi bir güce de sahiptir. Bir tarikat şeyhi olması hasebiyle maddi gücünü ilk etapta müritlerinin bağışlarından elde ettiğini söyleyebiliriz⁵². Ancak bu tek başına açıklayıcı ve yeterli değildir. Osmanlı Devleti seyyid olduğu belgelenmiş meşayihden vergi almadığı gibi onlara askerlik zorunluluğu da getirmemiştir. Ayrıca diğer bütün meşayih olduğu gibi Şeyh Ubeydullah'a da bir miktar maaş bağlanmış⁵³. Şeyhin İran şahı ve İran'daki Kürtler üzerinde de etkisi büyük olmuştur. İran Şahı, Şeyhe Somav Sancağının büyük köylerinden dört tanesini hediye etmiştir. Şeyh bu köylerin gelirinden faydalandığı gibi çocuklarına veraset yoluyla bırakabilecek tasarrufa da sahip idi⁵⁴. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda şeyhin gelirinin hatırı sayılır bir derecede olduğunu görmek mümkündür. Nitekim 19 yüzyılın ikinci yarısında Sâdatê Nehrî ailesinin maddi gücü, İran sınırları içerisinde bulunan köylerden arazi satın

⁴⁹ Bruinessen, *The Sâdatê Nehrî or Gîlânîzâde of Central Kurdistan*, s. 3.

⁵⁰ Muhammed Emin Zeki Bey, *Meşahir-i Kurd u Kurdistan*, s. 381.

⁵¹ Jwaideh, s. 160.

⁵² Özoğlu, s. 96.

⁵³ Y. PRK. ASK. Dosya No: 3, Gömlek No: 46, Tarih 1299 L 02.

⁵⁴ Averyanov, s. 187.

aldığı⁵⁵, tütün ticareti ile uğraştığı ve bundan büyük karlar elde ettiği, ayrıca Şeyh Ubeydullah'ın Şemdinan'da bir Mekteb-i Rüşdiye inşa etmesinden de anlaşılıyor⁵⁶.

Dr. Cochran'ın Nehri'de şahit olduğu manzara Şeyh Ubeydullah'ın zenginliği ve itibarı hakkında bize ipucu vermektedir. Cochran: “Kışın yollar kapalı olduğu zamanların dışında her gün 500 ile 1000 insan bu büyük adamın sohbetinde bulunurdu. Birçok rütbedeki insan misafiri olurdu. Kıtık zamanında günde 60 insan doyururdu”⁵⁷ demektedir.

Sâdatê Nehrî ailesinin bölgede etkin bir güç olması Seyyid Taha ile başlar. Seyyid Taha, Hakkâri miri Nurullah Bey'i himaye edecek derecede politik bir güce ulaşmıştı. Emirliklerin ortadan kalkmasıyla mirlerin sahip olduğu topraklara şeyhler hükmetmeye başlamış, 1880'lere gelindiğinde Şeyh Ubeydullah, Botan, Bahdinan, Hakkâri ve Erdelan emirliklerine tabi toprakları denetimleri altında tutarken, Berzenci şeyhleri de Baban topraklarında hak talep etmekteydi. Barzan şeyhleri de Hakkâri ve Bahdinan bölgesinin bazı kesimlerine hükmediyorlardı⁵⁸. 19. yüzyılda bölgeyi gezen Batılı seyyah ve misyonerler, şeyhlerin bölgedeki gücüne şahit olmuş ve “dağlardaki gerçek iktidarın” şeyhlerde olduğunu belirtmişlerdir⁵⁹.

1877-78 Osmanlı Rus Harbi Şeyh Ubeydullah'ın ön plana çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Bu savaşa sade bir şeyh olarak giden Ubeydullah, Kürt aşiretlerine komuta ederek şeyhliğine bir de komutan sıfatı eklemiştir. Böylece manevi şahsiyetine maddi bir anlam da katan Şeyh Ubeydullah toplumsal sorunların çözümü için mücadele eden bir lider ve kurtarıcı olmuştur.⁶⁰

Şeyh Ubeydullah'ın Kürt topraklarına hükmeden hükümetlerin sistemlerinin bozulduğunun farkına vardığını belirten Jwaideh, Şeyh Ubeydullah'ı şöyle tarif etmektedir:

Kendini halkının çıkarlarına adanmış, Kürt lideri rolü ile kendi topraklarında saf haliyle İslam'ı yeniden kurmak için çabalayan Müslüman kimliğini birleştirmişti. Kürdistan'da yaygınlaşmış eziyet ve yıkıma, yolsuzluğa bulaşmış hükümetlerin ve basiretsiz kişilerin neden olduğuna

⁵⁵ Hakan Özoglu, *Kurdish Notables and The Ottoman State*, State University of New York Press, Albany, 2004, s. 73.

⁵⁶ MF. MKT. Dosya No: 53, Gömlek No: 155, 1295 Ra 05.

⁵⁷ Speer, s. 79-80.

⁵⁸ Jwaideh, s. 144.

⁵⁹ Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, s. 86.

⁶⁰ Jwaideh, s. 155.

*inanmıştı. Onun görevi de kanunsuzluğa son verip adaleti sağlamak ve kötülüğün her türlü biçimini kökünden kazırmaktı*⁶¹.

Bu amaçla hareket eden Şeyh Ubeydullah, bölge halkı üzerinde yaptırım gücüne de sahip olmuştur. Gerekliğinde takipçilerini gerekli gördüğü zaman yargılama veya cezalandırma yoluna da gitmiştir. Nitekim Daily Globe Gazetesi 08 Kasım 1880 yılındaki baskısında, şeyhin taraftarlarından aşırılığa kaçan otuz kişiyi cezalandırdığını bildirmiştir⁶².

Dr. Cochran, şeyhin kendine olan güvenini, tutkusunu ve idaresini şu sözlerle ifade etmektedir:

*Şeyh Ubeydullah, etrafındaki medeniyetlere Kürdistan gibi vahşi bir yerde dahi komşuları olan Türkler ve İranlılardan daha üstün kuralları olan bir krallığın olduğunu gösterecek kadar hırslıydı. İran Kürtleri arasında onun tebaası olmayan çok az aşiret vardı. İdaresi altında bulunmayanlar hırsızlık ve öldürmekle hayatlarını geçirirlerdi*⁶³.

Yine Dr. Cochran, şeyhin yönetim anlayışı ve dini duygularından bahisle şöyle demektedir:

*Şeyh çok dindar bir adamdı. Sürekli Allah'tan konuşur ve onun istediklerini yerine getirmeye çalıştığını söylerdi. İnsanlar üzerinde adil bir hâkim, vatandaşları üzerinde ise merhametli bir idareciydi. Ancak yönetimi altında bulunan halk onun dediklerine uymadığı zaman katı bir tutumla karşılaşılabiliyordu*⁶⁴.

2.3. II. Abdulhamid-Şeyh Ubeydullah İlişkisi

Balkanlardaki ayaklanmalar ve Osmanlı Rus savaşı sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması Gayrimüslim tebaanın Osmanlı'dan kopmasında dönüm noktası olmuştur. İngiltere ve Rusya'nın genelde Osmanlı, özelde ise Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya yönelik faaliyetleri II. Abdulhamid'i önlem almaya yöneltmiştir. "Merkeziyetçilik", "İslamcılık" ve "Denge Politikası" ekseninde hareket eden II. Abdulhamid'in, İmparatorluktan kopmaları önlemek ya da en aza indirmek amacıyla yüzyılın başından itibaren uygulanmaya çalışılan merkezi güçlendirme politikasını yumuşattığı görülür. Bu dönemde sultan, bölgenin, özellikle de Hakkâri'nin, çok yönlü ve özel yapısına göre hareket ederek bazen denge politikası, bazen de İslami kimliğini kullanarak halkı yanına çekmeye çalışmıştır⁶⁵.

⁶¹ Jwaideh, s. 155.

⁶² The Troublesome Kurds (1880 November 08), *Daily Globe*, 1. <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 11.03.2013).

⁶³ Speer, s. 79.

⁶⁴ Speer, s. 80.

⁶⁵ Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 101.

Kürdistan bölgesinde Ermenilerin ayrılıkçı temayüllerinin Berlin Anlaşmasıyla destek bulması ve Hakkâri bölgesinde Nesturi Hıristiyanlarının da yaşıyor olması bu bölgeyi daha nazik bir hale getirmiştir. İngiliz ve Amerikan misyonerlerin çalışmalarının farkında olan II. Abdulhamid, bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilenmiştir. Bölge aşiretlerini yanına çekerek devlet lehine bir denge oluşturmak, İngiltere, Rusya ve misyonerlerin bölgedeki çalışmalarını engellemek için önlem almaya çalışmıştır. Bu amaçla yirmi altı emekli subayı bölgeye göndererek aşiretlerin muhtemel bir saldırıya karşı teşkilatlanmaları ve güçlenmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan II. Abdulhamid, Hakkâri mutasarrıfı aracılığıyla Nesturi patriği Mar Şimon ile de iletişim kurmuş ve çeşitli hediyeler göndermiştir⁶⁶. Böylece misyonerler tarafından desteklenen Nesturileri devletin yanına çekmeye çalışmıştır.

II. Abdulhamid'in bölgede izlediği politikanın en önemli ayaklarından birisi de bölge ileri gelenlerini yanına çekerek onların bölge halkı üzerindeki etkinliğinden yararlanmak olmuştur. Bu bağlamda bölgede etkin olan Şeyh Ubeydullah ile iletişim kurmuş ve bölgede itibar sahibi olan yaveri Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey'i Hakkâri'ye göndermiştir. Bahri Bey, Şeyh Ubeydullah ve diğer aşiret reisleri ile görüşerek padişah adına bunlara çeşitli silah ve hediyeler vererek gönüllerini kazanmaya çalışmıştır⁶⁷. 2 Eylül 1880 tarihinde Van'dan çekilen bir telgraf Şeyh ile hükümetin ilişkisinin hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Telgrafta, şeyhin "iltifat-ı şahaneden dolayı müteşekkir olduğu" ancak Bahri Bey'in bu görüşmeden sonra bölgede kalmasının şeyhin şüphelenmesine neden olacağı ve böyle bir şeye mahal vermemek için de Bahri Bey'in İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirilmiştir⁶⁸. Wilson bu tür görüşmelere atfen şunları belirtmektedir:

*Osmanlı hükümeti bölgede yıllardır vergi toplamadığı gibi, Şeyh ile iyi ilişkilerin yanı sıra onu ödüllendirerek ön plana çıkarmıştır. Böylece hükümet, Kürtlerin bölgenin baskın milleti olduğunu gösterip Ermenilere karşı avantaj sağlamak istemiştir*⁶⁹.

II. Abdulhamid ile Şeyh Ubeydullah'ın ilişkisi bölgedeki olayların gelişimi ile paralellik arz eder. Şeyhin İran ile olan münasebetlerini titizlikle takip eden hükümet yetkilileri İran hükümetinin uygulamalarının bir benzerini uyguladıkları gibi bu uygulamalarında da İran hükümetinin şeyhe yaklaşımını örnek olarak gösterdikleri

⁶⁶ Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 102.

⁶⁷ Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 101.

⁶⁸ BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 28, Tarih 1297 N 27.

⁶⁹ Wilson, s. 111.

görülür⁷⁰. Böylece Şeyh Ubeydullah'ın İran hükümetiyle yakınlaşması önlenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın İran'a karşı giriştiği harekâta Şeyhin ısrarına karşıdır. Çünkü Rusya ve İngiltere'nin bölgeye müdahale edebileceğinden çekinmektedir. Bu nedenle şeyhin İran'a saldırısı sırasında, sınırlarını kapatarak İran'a yardımcı olmuş, ancak isyandan sonra şeyhle olan iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır⁷¹.

II. Abdulhamid'in Şeyh Ubeydullah'a yaklaşımını şeyhin İstanbul'a gelişinde görmek mümkündür. Bu durumu Wilson şöyle belirtmektedir:

İran'dan geri çekilen Şeyh Ubeydullah Sultan II. Abdulhamid'e bağlılığını bildirdi ve İstanbul'a çağrıldı. Şeyh İstanbul'da büyük bir coşku ile karşılandı, şeyhin gelişi şerefine resmi tören düzenlendi, devlet memurları ve halk onu karşılamak için sokaklara döküldü. Asil bir konuk gibi karşılanan Şeyh Ubeydullah Sultan tarafından çeşitli hediyeler ile onurlandırıldı. Fakat Kürdistan valisi olarak döneceğini düşünen şeyh bir süre sonra gözetim altında tutulmaya başlandı⁷².

Wilson'ın anlattıkları Şeyh Ubeydullah ile II. Abdulhamid'in ilişki sürecinin ne şekilde değiştiğini anlamak bakımından önemlidir. Şeyh, İstanbul'a gelinceye kadar sultana güven duymaktadır. Ancak bundan sonra işler şeyhin istediği gibi gitmemiş ve sonunda şeyh padişahın izni olmadan İstanbul'dan ayrılmıştır.

Şeyhin II. Abdulhamid ile ilişkisinin anlatıldığı bir anekdotta ise; şeyhin, sultan ile görüşmesi esnasında II. Abdulhamid şeyhten Kürtlerin içinde bulunduğu şartları anlatan bir rapor hazırlamasını istemiştir. Şeyh raporu hazırlayıp sultana göndermiş fakat II. Abdulhamid şeyhin raporunu beğenmeyip düzeltmesi için geri göndermiştir. Üçüncü kez rapor geri gelince Şeyh; "Politika hakkında fazla bilgim yok fakat doğru konuşmayı bilirim ve bu yazdıklarım da doğrudur" diyerek raporu tekrar sultana göndermiştir⁷³.

⁷⁰ BOA. Y. PRK. A. Dosya No: 3, Gömlek No: 74, Tarih 1300 Z 29.

⁷¹ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 12, Tarih 1298 R 18.

⁷² Wilson, s. 119.

⁷³ Speer, s. 74-75.

3. BÖLÜM: İSYAN-DİRENİŞ

Şeyh Ubeydullah ayaklanmasının nedenlerini anlayabilmek için dönemin bütün olaylarını göz önünde bulundurup o şekilde değerlendirmek gerekir. Nitekim bir olayın veya olgunun diğerini tetiklediği veya sonucu olduğu göz önüne alındığında bu olay ve olguları bir bütün olarak ele alma zorunluluğu doğmaktadır. Bu prensipten hareketle Şeyh Ubeydullah hareketini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı İran münasebetleri, Osmanlı ve İran devletlerinin Kürtlere karşı tutumu, bu devletlerin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal şartlar, Avrupa devletlerinin faaliyetleri, misyonerlerin çalışmaları, Ermenilerin durumu ve en önemlisi de bölge halkının yaşam koşulları ve siyasi algıları gibi pek çok olay ve olguyu göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın (93 Harbi) yaşandığı iki cepheden biri olan Doğu Anadolu Bölgesi savaşın getirdiği olumsuzluklardan en fazla etkilenen bölgelerden biri olmuştur. Bölgede savaş sonrasında hükümetin kontrolünün yok denecek derecede azalmasına, savaşın getirdiği yıkım, kıtlık, yolsuzluk ve eşkıyalık gibi kanunsuzluklar da eklenmiştir¹. Merkezin denetiminden yoksun asker ve memurlar halk arasında dolaşıyor ve halktan vergi adı altında zorla para topluyorlardı². Bütün bu olumsuz şartlar karşısında hükümet yetkililerinin liyakatsiz davranışları, bölgede görevli memur ve askerlerin başıboş ve lakayt hareketleri de eklenince durum daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Diğer taraftan hükümet, 93 Harbi'nde halktan aldığı vergilere makbuz kesmiş ve savaştan sonra bunların geri ödeneceğini vaat etmiştir. Fakat savaş sonuçlandıktan sonra alınan bu mallar ve paralar geri verilmemiş ve daha önceki vergi borçlarına sayılmıştır³.

Osmanlı devletinin 1880 yılında çıkardığı kanun ile paranın değerini düşürmesi ekonomik sıkıntılara neden olduğu gibi fiyatların da yükselmesini beraberinde getirmiştir⁴. 1880 tarihinde Vakit Gazetesi, isyanın sebebine ilişkin olarak "Kürtlerin baskı altında yaşamaları ve vergi vermek zorunda bırakılmaları" değerlendirmesini

¹ BOA. HR. TO. Dosya No: 257, Gömlek No: 63, Tarih 1879 11 07.

² BOA. HR. TO. Dosya No: 256, Gömlek No: 53, Tarih 1879 08 02.

³ Celilê Celil, *Yeni ve yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 30.

⁴ Sinno, s. 135.

yapmaktaydı⁵. Halk kıtlık ve ağır vergilerden giderek hoşnutsuzluğunu ifade etmeye başlamış ve bu durum bazı bölgelerde çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim Van'dan çekilen 1880 tarihli telgrafta; halkın yağma, talan ve öldürmelere başladığı ve önlem alınması gerektiği bildirilmiştir⁶. Dersim'deki çatışmalar esnasında ise Birinci Fırka Kumandanı olan Fazlı Paşa, İstanbul'a çektiği telgrafta uygulamaların usulsüzlüğünü dile getirmiş ve şiddet politikalarına son verilmesini istemiştir⁷.

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında Kırım Savaşı'ndan itibaren almaya başladığı borçları 1877-78 Osmanlı Rus Harbi esnasında ödeyemez duruma gelmesi neticesinde 1881 yılında alacaklı devletler ile "Muharrem Kararnamesi" adıyla anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşma ile alacaklı devletler Osmanlı Devletinin temel gelirlerine el koymuş ve Osmanlı Devleti uluslararası mali denetimin altına girmiştir. Ekonomik sıkıntı içinde bulunan hükümet çare olarak vergileri artırma yoluna gitmiştir. Vergilerin artmasıyla da savaştan daha yeni çıkmış halkın omuzlarındaki yük iyice ağırlaşmıştır⁸.

Kürdistan'ın pek çok bölgesinde kıtlığın baş göstermeye başladığı bu dönem Batılı gazetelerde de kendisine yer bulmuştur. The Times Gazetesi 5 Mart 1880 tarihli sayısında: "Diyarbakır ve Musul'daki felaket çok büyüktür. Musul ilinde halk geçim araçlarından bütünüyle yoksundur"⁹ şeklinde bildirirken, 8 Nisan 1880 tarihli haberinde ise: "Kıtlık neticesinde dağlardan inen 4000 Kürdün Mardin ve çevre köylerini yağmaladığını ve pek çok rahibi öldürdüklerini" bildirmiştir¹⁰. Daily Globe Gazetesi de, Bayezid, Eleşgirt ve Van dolaylarında devam eden kıtlıktan dolayı başta Kürtler olmak üzere on binlerce kişinin Rusya topraklarına akın ettiğini bildirmiştir¹¹.

1880'de bölgede İngiltere konsolosu olarak görev yapan Henry Trotter, mevcut durumdan memnun olmayan halkın Osmanlı hükümetine duyduğu tepkiyi şöyle aktarmaktadır:

⁵ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 94.

⁶ BOA. HR. TO. Dosya No: 259, Gömlek No: 11, Tarih 1880 06 09.

⁷ Halfin, s. 98-100.

⁸ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 49.

⁹ Celilê Celil, *Yeni ve yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 31.

¹⁰ The Troubles of The East. (1880, April 08), *The New York Times*. <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 21, 05, 2012).

¹¹ General Foreing. (1880, June 30), *Daily Globe*, <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 10.03.2013).

Van'da on yedi tane Kürt reisi, orada yaşamakta olan kırk bin Kürt vatandaşı adına hazırlamış oldukları mazbatayı Van'a gelen sultanın mebusuna takdim ettiler. Kürtler bu müracaatlarında hükümete; gereken masraflarını kendileri karşılamak şartı ile mektep yapılmasını, mecburi askerlikten muaf tutulmalarını ve buna karşılık olarak da Hıristiyanlara tatbik edilen bedel usulünün kendilerine de uygulanmasını, hatta Hıristiyanlara nispetle daha fazla bedel ödemeyi kabullendiklerini bildiriyorlardı. Kürtler kendilerine reva görülen düşmanca davranışlar karşısında bir de mecburi askerliği çok ağır buluyorlardı ve kendilerine köle muamelesi tatbik eden Osmanlıları, savaşlarda başkalarına karşı müdafaa etmek istemiyorlardı¹².

Osmanlı sınırının karşı tarafında da durum pek iç açıcı değildir. İran hükümetinin Kürt aşiretlerine karşı sert tutumu ve bölgedeki uygulamaları halkın şikâyetlerine neden olmaktadır. Bu durumun farkında olan II. Abdulhamid, Nasreddin Şah'a gönderdiği mektupta İran memurlarının Kürt ahaliye yaptıkları zulme son vermelerini ve sınırda meydana gelen olayları barışçıl bir şekilde halletmesini istemiştir¹³. Diğer taraftan Osmanlı Rus savaşında yaptıklarına karşılık gerekli itibar ve hürmeti görememekten şikâyet eden Şeyh Ubeydullah¹⁴, her iki hükümetin uygulamalarından da memnuniyetsizliğini dile getirmiş, hem Osmanlı hükümeti hem de İran hükümetiyle iletişime geçerek yapılan haksızlıkları detaylı bir şekilde anlatmış ve bu durumun düzeltilmesini istemiştir¹⁵. Nitekim İran Kürtlerinin 1836 yılından beri Şeyh Taha El-Hakkâri'ye verdikleri vergilerin 1870'lerden itibaren İran hükümeti tarafından toplanmaya çalışılması ve İran askerlerinin yağmaladığı aşiretler için ödemesi gerek tazminatı ödememesi Şeyh Ubeydullah'ın memnuniyetsizliğine neden olmuş ve Şeyh Osmanlı hükümetinden yardım istemiştir¹⁶. Şeyh, Eylül ve Ekim 1880 yılında Urmiye'de bulunan Dr. Cochran'a gönderdiği mektuplarda da İran hükümeti tarafından elli Kürdün sebepsiz yere idam edildiğinden ve kendisine bağlı köylere saldırılarak maddi zarara uğratıldığından şikâyet etmiştir¹⁷.

Şeyh Ubeydullah, Dr. Cochran'a yazdığı bir başka mektupta, her iki devletin kötü yönetiminden dolayı Kürtlerin kötü bir nam ile anıldığını, yöneticilerin suçlu suçsuz ayırımına gitmeden Kürtlere karşı olumsuz bir tavır içinde olduklarını ve bu durumun Kürtlerin bağlı buldukları hükümetlere saygılarını kaybetmelerine neden olduğunu şöyle anlatmaktadır:

¹² Halfin, s. 18-19.

¹³ Mustafa Budak ve Diğerleri, *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İnan İlişkileri*, C. III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 111, Ankara, 2010, s. 159.

¹⁴ Averyanov, s. 187.

¹⁵ BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 4, Gömlek No: 12, Tarih 1297 Z 14.

¹⁶ BOA. HR. TO. Dosya No: 104, Gömlek No: 20, Tarih 1876 11 22; Sinno, s. 137.

¹⁷ Wilson, s. 109.

Bütün milletler arasında Kürtler kötü ve rüşvetçi olarak tasvir ediliyor. İçlerinden biri şeytanca bir şey yapsa binlerce barış ve düzen yanlısı kötü üne sahip oluyor. Sizi temin ederim ki bunların hepsi Türk ve İran yönetiminden kaynaklanıyor; çünkü Kürdistan bu iki ülke arasında yer almakta ve bu iki hükümet de iyi ile kötüyü ayırt edememektedir¹⁸.

İran ve Osmanlı yöneticilerinin Kürtlere yaklaşımından ve yönetimlerinden şikâyetçi olan Şeyh Ubeydullah, çözüm olarak şunları belirtmektedir:

Kendi işimizi kendimiz yönetmek istiyoruz, böylelikle suçlarımızı cezalandırırken güçlü ve bağımsız oluruz. Diğer uluslar gibi ayrıcalıklarımız olur; suçlarımız konusunda, diğer uluslara hiçbir zarar gelmeyeceği sözünü üstlenmeye hazırız¹⁹.

Gerek Osmanlı ve gerek İran hükümet yetkililerinin halka davranış biçimleri ve yetkilerini kullanma şekilleri Şeyh Ubeydullah'ı kendi halkının haklarını korumak durumu ile karşı karşıya getirmiştir. Bu amaçla Şeyh, Osmanlı hükümetinden acil tedbirler almasını istemiştir. Eğer tedbir alınmaz ise kendisi ile birlikte olanlarla İran'a geçip gerekli tedbirleri alacağını hükümete bildirmiştir²⁰. Bunun üzerine görevlendirilen Van müftüsü Şeyh ile görüşmüş ve isteklerinin hemen yerine getirileceğine dair söz vermiştir. Diğer taraftan Semih Paşa da şeyh ile görüşmeler yapmış ancak bu görüşmelerin hiç birinden olumlu bir sonuç alınamamıştır²¹.

Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı hükümetine tepki göstermesinin temel sebeplerinden birisi de Berlin Antlaşması'dır. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre; "Babı Ali Ermenilerin sakin oldukları eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve tanzimatı vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin güvenliğini, Çerkez ve Kürtlere karşı korumayı taahhüt etmiştir"²². Anlaşmanın bu maddesinin Ermenilere ayrıcalık tanınması ve bölgede bir Ermeni devletinin kurulma ihtimalini ortaya çıkarması üzerine Şeyh Ubeydullah; "Bu duyduklarım nedir? Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracak, Nesturiler de göndere İngiliz bayrağı çekerek kendilerinin İngiltere'ye tabi olduklarını ilan edeceklermiş" diyerek bunlara izin vermeyeceğini, bunun için gerekirse kadınları bile silahlandırıp savaşaacağını söyleyerek tepki göstermiştir²³. İngiliz Binbaşı Henry Trotter şeyh ve genel durum ile ilgili olarak; "Osmanlıları ve Kürtleri dışlayarak Ermenilere beklenmedik bir

¹⁸ Jwaideh, s. 155.

¹⁹ Jwaideh, s. 156.

²⁰ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 4, Gömlek No: 20, Tarih 1297.

²¹ Halfin, s. 103.

²² Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 25.

²³ Özcoşar, s. 157.

şekilde ayrıcalıklar verilmesi Kürtlerin Hıristiyanlara ve reformların garantörü hükümete karşı birleşmesini mümkün kılmaktadır”, tespitinde bulunmaktadır²⁴.

3.1. Şeyh Ubeydullah’ın Amacı

1870’lerden sonra ön plana çıkmaya başlayan Şeyh Ubeydullah, Osmanlı-Rus Harbi’ndeki faaliyetleriyle gerçek bir lider olarak ortaya çıkmıştır. Bu savaşta Osmanlı ordusuyla birlikte Ruslara karşı savaşan Şeyh, kitleler üzerindeki etkisinin farkına varmanın yanı sıra kendi bölgesinin dışındaki dünyanın ve siyasi gidişatın da farkına varmıştır. 93 Harbi’ne sade bir şeyh olarak giden Ubeydullah, savaş dönüşü bu kimliğine politik bir anlam yükleyerek dönmüştür. İngiliz Konsolos yardımcısı Clayton: “Ben şuna inanıyorum ki, şeyh, bütün Kürtleri birleştirip, kendi liderliği altında bağımsız bir devlet kurma planlarına sahiptir” derken, Tebriz’deki İngiliz Konsolosu William Abbott ise, “Onun projesi Kürdistan devletinin başı olup Türkiye ve İran’daki Kürtleri birleştirmektir²⁵” diyerek şeyhin amacı hakkındaki düşüncelerini belirtmişlerdir. Bir diğer İngiliz Konsolosu Trotter ise şeyhin amacı ile ilgili olarak şöyle diyor:

Şuna hiç şüphemiz olmasın ki bu adamın amacı Sultan’ın adamlarını bölgeden çıkarıp kendisini Kürdistan’ın lideri olarak tanıtmak ve Van’ın güneyi ile Musul’un kuzeyi arasında kalan bölgede mümkün olduğu kadar etkinliğini artırmaktır²⁶.

Tahran’daki İngiliz elçisi Mr. Thomson da şeyhin amacını şu sözlerle ifade ediyor:

Şeyh en son İran sınırındaki Kürt liderlere yaptığı açıklamalar ve gönderdiği elçilerle amacını, Kürt halkının Türkiye ve İran’a olan sadakatini engellemek olarak ifade ediyor. Kendi liderliğinde otonom bir devlet kurmak ve bu amaçla İran’a karşı bir savaşta bütün Kürt aşiretlerini tedip ya da ikna yoluyla birleştirmek için çaba sarf ediyor²⁷.

Urmiye’nin kuşatması sırasında aralarında İngiliz Konsolosu Abbott, Amerikan misyonerleri, Nesturi Başpiskoposu ve bölgenin diğer ileri gelenlerinin de bulunduğu bir toplantıda Şeyh Ubeydullah’ın halifesi Muhammed Said, şeyhin hareketinin amacını şöyle açıklamaktadır:

Şeyhin tüm istediği Avrupalı güçlerin, özellikle de büyük dostluk ve hürmet gösterdiği İngilizlerin moral desteği idi. Şeyh kendisinin bir kez denenmesi için destek istemektedir.

²⁴ Jwaideh, s. 164.

²⁵ Jwaideh, s. 151.

²⁶ Jwaideh, s. 152.

²⁷ Jwaideh, s. 152.

*Kürdistan'ı düzene kavuşturmakta ve sağlam bir hükümet kurmakta başarısız olursa, Avrupa mahkemelerinde yargılanmaya hazırlıklı ve mahkemenin vereceği karara uymaya kararlıdır*²⁸.

Şeyh Ubeydullah bölgede bir şeyler yapabilmenin yolunun Avrupalı devletlerin desteğinin kazanılmasından geçtiğinin farkında ve her fırsatta hareketinin amaçlarını bölgede bulunan Avrupalı temsilcilere anlatmaktadır. Şeyh Avrupa devletlerinin mahkemelerinde yargılanmaya hazır olduğunu bildirmekle, kararlılığını ve Avrupalılara güven vermeye çalıştığını göstermektedir.

Şeyh Ubeydullah'ı diğer Kürt liderlerinden ayıran en belirgin özelliği taleplerini Kürtler üzerinden dile getirmesidir. Bu taleplerini gerçekleştirmeye çalışırken nedenler üzerinde durmakta, hareketinin gerekçelerini her seferinde anlatmaktadır. Şeyhin yazışmalarının pek çoğunda bunları görmek mümkündür. Dr. Cochran'a gönderdiği mektupta Şeyh, Kürtlerin ırk, dil, yaşam tarzı ve hatta dinlerinin bile Türk ve Acemlerinkinden farklı olduğunu belirtmektedir:

*500 000' in üzerinde aileden oluşan Kürtler ayrı bir halktır. Dinleri diğerlerinden farklı, töre ve gelenekleri kendilerine özgüdür. Bu nedenle halklar içinde kötü ve olumsuz bir şekilde tanıtılıyorlar. Kürdistan'ı böyle lanse ediyorlar. Aramızdan biri eğer bir günah işlemişse, binlerce masum, iyi niyetli, erdem sahibi insana kötü bir unvan takılıyor. Bütün bunların Türk ve İran iktidarlarının canice uygulamalarından, vurdumduymazlığından kaynaklandığını görebiliyor musunuz? Kendi sorunlarımızı kendimiz halletmek, kendi suçlarımızı cezalandırmada bizzat egemen olmak, bütün diğer milletlerin sahip oldukları haklara aynı şekilde sahip olmak istiyoruz. Suçularımıza gelince hiçbir milletin onlardan zarar görmeyeceğine dair söz vermeye hazırız. Aksi takdirde bütün Kürdistan başkaldıracaktır*²⁹.

Şeyh Ubeydullah her seferinde Osmanlı ve İran devletlerinin uygulamalarından şikâyet etmekte ve bu iki devletin yaşanan sorunlara çözüm getirememesinden bahisle, kendi sorunlarını bizzat kendilerinin çözmesi gerektiği ve bunun sorumluluğunu üstlenebileceğinin garantisini vermektedir. Bunların olmaması durumunda başkaldıracağını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Şeyh, Kürtlerin Fars ve Türklerden ayrı bir halk olduğunu, gelenekleri ve dinlerinin de farklı olduğunu belirtmektedir. Ancak şeyhin dinlerinin ayrı olduğunu belirttiği Türkler ve Farslar da Kürtler gibi Müslümandırlar. Kürtlerin büyük bir çoğunluğu da Türkler gibi Sünni'dir. Dolayısıyla şeyhin, Kürtlerin dinlerinin farklılığından kastı İranlıların Şii mezhebine mensup olmaları münasebetiyledir. Şeyh Dr. Cochran'la yazışmasında muhtemelen mezhepsel farklılığı kastetmiştir.

Şeyh Ubeydullah'ın amacı konusunda hem şeyhin çağdaşı hem de sonradan konu ile ilgilenmiş birçok araştırmacı şeyhin hedefinin bağımsız bir Kürdistan ya da

²⁸ Jwaideh, s. 161.

²⁹ Celile Celil; 1880 *Şeyh Ubeydullah Nehri Ayaklanması*, s. 129-130.

en azından muhtar bir yönetim kurmak olduğunda hemfikirlerdir. Sir Edgar Wigram, şeyhin amacından bahsederken, “Şemdinan şeyhi İran ile Osmanlı arasındaki bölgede kendisine bağlı tampon bir prenslik kurmak düşüncesindedir”³⁰ şeklinde açıklarken, Bruinessen şeyhi şöyle tarif etmektedir:

*Şeyh Ubeydullah, milliyetçi karakter taşıyan ilk Kürt insanıdır. Şeyh, Kürt devletinin ilk nüvesini İran topraklarında kurmak ve halifenin hükümlerini tanımak istediğini bildirmişse de, uzun vadede Osmanlı sınırları dâhilindeki Kürt bölgesini de devleti içine almayı tasarladığı kesindir*³¹.

Seyyid Abdulkadir ve Hamza Ağa'nın Savuçbulak ve çevresinde padişah adına hutbe okutmaları Bruinessen'in tezini, şeyhin çağdaş anlamda milliyetçi bir karakterle tanımlanması dışında, doğrular niteliktedir³². Ayrıca bölgede görev yapan Rus ve İngiliz konsoloslarla Amerikan misyonerleri de bu konuda hemfikirlerdir. Bu misyoner ve politikacıları Osmanlı resmi kaynakları da destekler niteliktedir. Nitekim 7 Eylül 1879 yılında Kerkük'ten çekilen bir telgrafta; Şeyh Ubeydullah'ın Kürdistan'ı Karadağ ve Sırbistan'ın eski halleri gibi bir birliğe tahvil etmek niyetinde olduğu bildirilmiştir³³. Şeyh Ubeydullah'ın niyetinden şüphelenen Osmanlı hükümeti şeyhi kontrolünde tutmak için çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. 2 Şubat 1880 tarihli bir telgrafta şeyhin ikametgâhına yakın olan Humare Nahiyesinde bir kasaba ve iki taburluk kışla inşa edilmesi istenirken³⁴, birkaç ay sonra çekilen bir başka telgrafta ise İran tarafından tahrik edilen şeyhin devlet tarafına çekilmesi için gayret sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir³⁵.

Şeyh Ubeydullah'ın Van'ın Erciş kazasındaki ahaliyi İran'a karşı cihada davet etmek üzere gönderdiği ve Dördüncü Ordu Müşirliği tarafından ele geçirilen Farsça mektubunun tercümesinde ise şeyhin Kürtler ve Kürdistan'ın durumundan ziyade İslam ve Müslümanların içinde bulunduğu durumu ön plana çıkardığı görülmektedir. Bütün taraftar ve takipçilerini selamlayarak mektubuna başlayan şeyh, şöyle devam etmektedir:

Malumunuz olsun ki bu sene İranlıların kendi içlerinde bulunan Müslümanların başlarına getirdikleri şey hiçbir zamanda görülmemiş ve işitilmemiştir. Bunun üzerine cümle-i islamata vacip ve farzdır ki gayret ve hamiyet-i İslamiyeti elden bırakmayıp bahar için cihad tedarikini

³⁰ Sir Edgar T. A. Wigram, *The Cradle of Mankind- Life in Eastern Kurdistan*, A. & C Black, Ltd., London, 1922, s. 163.

³¹ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 97.

³² BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 2, Gömlek No: 71, Tarih 1298 Z 29.

³³ BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 70, Tarih 1295 A 26.

³⁴ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 5, Gömlek No: 29, Tarih 1297 S 20.

³⁵ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 485, Gömlek No: 82, Tarih 1297 Ş 13.

görüp Mart ahirinde hazır ve muhya olmanız lazımdır. Bu taraf İslamı cümleten müttetik ve müttehid olarak İran ile olunacak cihada hazır ve Müslümanların intikamından geri kalmayacakları emr-i zahir olup inşallah-u Teala sizler dahi cümleten ittifak edip baharın cihadına hazır ve amade ve bundan büyük cihad ele geçmeyeceğinden her kim kendisini bu handanın mahsublarından addeder ise lazım gelir ki bu sefer-i hayr esere gelmesinde rehabet ve müsahele etmesin. Bir de mektubun hamillerinde ifade-i şifahiye vardır. Elhamdulillah devlet-i aliye ve sair Avrupa devletleri efkarları muhallislerin muradı üzere olup ve cümleten İranlıları muvazinde ve sahib-i taksir tutmuşlardır. İnşallah bu kere cümleten din yolunda ve hamiyet-i İslamiyet'e merdane fada-i can edersiniz. Ziyade te'kid lazım değildir. Vesselam-u aleykum. 21 Rabi'ul evvel sene 98³⁶.

Şeyh Ubeydullah, Kürtleri bir araya getirip bölgede yarı bağımsız bir yönetim oluşturma veya devlet kurma düşüncesini misyonerler ve İngiliz temsilcilerine birçok mektubunda ya da birebir görüşmesinde anlatırken, Osmanlı Hükümeti'ne hiçbir zaman bu amacından bahsetmemiş, aksine her fırsatta Osmanlıya bağlılığını bildirmiştir. Şeyhin Osmanlı Hükümeti'nin bölgedeki gücünün farkında olması veya İran'a karşı Osmanlı Hükümeti'nin desteğini sağlamak amacıyla böyle bir yola başvurmuş olması muhtemeldir. Nitekim şeyhin İngiliz konsolos temsilcileriyle yaptığı görüşmelerden haberdar olan İran Hükümeti her fırsatta şeyhin bölgede ayrı bir devlet kurma niyetinde olduğunu Osmanlı yetkililerine bildirmiştir³⁷. Ancak Osmanlı'nın bölgedeki memurları önceleri İranlı memurların bu düşüncelerine pek itibar etmemişlerse de daha sonraki yazışmalarında şeyhin bu yolda çalışmalarından bahsederek gerekli önlemlerin alınmasını isteyeceklerdir³⁸.

Şeyh Ubeydullah'ın İran ve Osmanlı devletlerine bakışını, Kürdistan veya bölge hakkındaki düşünce ve amaçlarını taraftarlarına gönderdiği ve aşağıya alınan mektup özetler niteliktedir:

Nur-u Çeşmim ve Kura-i basirem (gözlerimin nuru ve gözlerimin aydınlığı)

Eğer bu tarafın ahvalini sorarsanız Allah'a şükürler olsun cümlemiz ve tüm ev halkımız sağ ve salimdir. Eğer haberlerden sual ederseniz muhakkak Osmanlı Devleti İran Devletiyle Kürdistan'ın ortadan kaldırılması ve yok edilmesi hakkında tam bir ittifak kurmuşlardır. İnayeti haktan ümit eylerim ki Hûdayi Ta'ala onlara tevfiik vermez. Muhakkak biliniz ki her iki taraftan verilen teminat ve söylenilen yumuşak ve barışçıl sözler tamamen yalan ve hileden ibarettir. Her iki tarafın maksat ve gayesi Kürdistan'ı işgal ile istila eylemektir. Sine vilayeti valisi Şeyh Sadi'ye Tahran'dan çekilmiş olunan telgrafname suretinden apaçık bir şekilde bunlar emellerini istihsal için fırsat bekliyorlar ve Sine tarafından tarafıma gönderilen mezkur telgrafname suretini leffen (şifahi) size gönderiyorum ki, gerçek manada gözlerinizi tam açıp İran ve Osmanlı devletlerinin kötü niyet ve fikirlerinin nelerden ibaret olduğunu etraflıca

³⁶ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 6, Gömlek No: 25, Tarih 1298 Ra 21.

³⁷ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 165, Gömlek No: 178, Tarih 1297 Z 27; BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 2, Gömlek No: 73, Tarih 1298 Z 29; Şeyh Ubeydullah, 15 Eylül 1880 yılında Urmiye Valisi İkbâl'ud Devle'ye gönderdiği mektupta: "Şeyhler, İran ve Osmanlı Kürtlerine ait topraklarda düzensizliğe müsaade etmeyeceklerine dair anlaşma yapmış ve birleşmeye karar vermişlerdir". (Bkz. Celilê Celil, 1880 Şeyh Ubeydullah Kürt Ayaklanması, s. 127.)

³⁸ BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 6, Gömlek No: 118, Tarih 1299 Z 30.

mütalaa ederek anlayasınız. Ve Hacı Sadi tarafından bendeniz tarafına ulaşmış olan mektubu aynen size gönderdim. Sözün özü; muhakkak biliniz ki Acem'in (İran'nın) Devlet-i Osmaniye'nin yardım ve desteğinden başka bir kurtuluş çaresi yoktur. Osmanlı Devletinin sınır boylarına göndermiş olduğu askeri yığınaklarını sadece ve sadece İran'ın kurtuluşu, istek ve arzusu için yapılmıştır. Durum bundan ibarettir.

İş öyle bir merkeze gelmiştir ki her cihetçe çalışma ve gayret lazımdır. Öncelikle ve kesinlikle bunu biliniz Sultan Abdülhamit ve yaverleriyle siyasi hususta her ne şekilde olursa olsun iktidarın ve gücün yettiği mertebe kusur etmeyiniz. Eğer onların hükmüyle Devleti Osmaniye askerlerini huduttan geri çeker ise güzel bir iş yapmış olurlar veyahut kendiliklerinden Kürdistan için güzel bir yapıyı ortaya koyarlar ise pekala ve eğer Allah etmesin her taraftan ümitsiz olursanız o halde Kürdistan'ın ittifakından ve birleşmesinden başka çare yoktur. Ve bu hususta ne suretle olursa olsun Kürdistan ittifakına ve birleşmesine çalışarak gayret edilmelidir. Elinizden geldiği kadar ol taraflarda gizlice bu hususta çok üstün bir çalışma gayret sarf eyleyin. Eğer Melle Fehim Hazretleri (Şeyh Ubeydullah'ın babasının halifesi) oradaysa İran'ın Devleti Osmaniye ile ittifak eylediğini münasip ve maslahata uygun görür iseniz kendisine açıklayınız. Zira korkulur ki hükümet memurlarının yumuşak ve nazik sözlerine ve sahte okşamalarına emniyet ederek kandırılmış olasınız. Artık Hükümet görevlilerinden güven ve emniyetin tamamen kalkmış olduğunu Melle Fehim yakinen bilmelidir. Eğer bunlar fırsat bulsalar gerek bu daileri Şeyh Ubeydullah'ı ve gerek bütün Kürdistan reisleri hakkındaki gizli ve hain planlarını icra etmek isterler. Bunun için düşmanların şerlerini def ile kendimizi muhafaza eylemekten başka çare kalmamıştır. Ve işte bu sebebe mebni (binaen) eğer Melle Fehim orada ise serian geri dönüp ol taraf ahalisini birleştirmeye çalışarak çok gayret sarf etmelidir ki ol tarafın bütün ahali ve aşiretlerini bu tarafa çekerek getirebilsin. Her gün etrafıma hayli miktar asker toplanmış bulunmaktadır. Hatta bu günlerde iki yüz nefer kadar Bradostlar gelip bize iltihak etmişlerdir. Ve hayli kesan dahi peyderpey gelmek üzere. Sakın kendimizden gafil olmayalım. Bağdat Vilayeti'nin Meclis Başkatibi Derviş Efendi bu günlerde Rewanduz'a gelmişlerdir. Aşiretleri teftiş ediyor ve halkı benimle (Şeyh Ubeydullah) beraber olan askerlere karışmamak üzere aldatmağa çalışıyor. Derviş Efendi İran askerlerinin o bölgeye ulaşmasını uzun süre beklemekte olduğunu ve Derviş Efendi istiyor ki İran askerleri Soma ve Bradost'u zapt ve istila eylesinler. Asakiri Osmaniye Kürdistan üzerine hareket etmiş ve üzerimize elini atmış biz ise hanemizde gafil oturuyoruz. Elbette ve elbette size tavsiye eylediğim adamlardan başka hiçbir kimse ile görüşmeyiniz ve bilgi vermeyiniz. Melle Fehim ile gizlice ahaliyi bir araya toplamak için müzakere ve müşavere edin. Velhasıl maslahatın ehemmiyetine mebni rehavet tembellik etmeyip iş daha ziyade zorlaşmadan önce çıkış çareleri bulunmalıdır³⁹.

Batılı konsolos ve misyonerlerin yazışmalarından anlaşılacağı gibi şeyhin amacının milli bir karakter taşıdığı ve bütün Kürtleri birleştirme gayesinde olduğu yönündedir. Bu durum konsolos ve misyonerlerin o günkü zihin dünyaları açısından normal bir durumdur. Nitekim söz konusu kişilerin milli devletlerin kurulduğu ve aidiyet duygusunun ön plana çıktığı Avrupa merkezli bir düşünce ile şeyhi değerlendirdiklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak özelde şeyhin genelde ise Kürtlerin o günün şartlarında böyle bir zihin dünyasına sahip olmadıkları açıktır. Bu bağlamda Şeyh Ubeydullah, bugünkü anlamda milliyetçi fikirlere sahip olmasa da Osmanlı ve İran hükümetlerine güvenmemekte ve her iki devletin de Kürdistan'ı ortadan kaldırmak için çalıştıkları kanaatini taşımaktadır. Bu anlamda şeyhte Kürdistan ve Kürtlük bilincinin var olduğunu söyleyebiliriz.

³⁹ BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 6, Gömlek No: 118, Tarih 1299 Z 30.

3.2. Taraflar

1880'lere gelindiğinde Osmanlı Rus Savaşı'ndan hem batı hem de doğu sınırları daralmış bir şekilde çıkan Osmanlı Devleti, ancak Avrupalı devletlerin müdahalesiyle Rusları durdurabilmiştir. Rusya'nın kendi aleyhlerine genişlediğini gören İngiltere ve Fransa bunu önlemek için olaya müdahil olmuş ve Ayestefanos Antlaşmasının yerine Berlin Antlaşmasını Ruslara kabul ettirmişlerdir⁴⁰.

Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra bölgedeki gelişmelere duyarsız kalmayan İngilizler, Şeyh Ubeydullah'ın gücünü fark etmiş ve şeyh ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmeye başlamışlardır. İngiliz konsolos Abbott, şeyhin hem İran hem de Osmanlı sınırları içerisinde topraklarının olduğunu ve bu durumun şeyhin gücünü artıracaklarını rapor ederken⁴¹, Şeyh Ubeydullah da hareketinin haklılığını göstermek ve hareketine destek sağlamak için Avrupalı devletlerin desteğini kazanmaya çalışmıştır. Şeyh, bu amaçla İngiliz konsolosları ve Amerikan misyonerleriyle iyi ilişkiler kurmuş, hatta pek çoğunun sempatisini de kazanmıştır⁴². Yine Wilson, şeyhin amaçlarını gerçekleştirmek için yabancıların dostluğunu kazanmaya çalıştığını ve dünya kamuoyunun desteğini sağlamak için fırsat kolladığını belirtmektedir⁴³.

Şeyh Ubeydullah, bölgede söz sahibi olan İngiltere'yi yanına çekmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş⁴⁴ ancak gelişmelerden kaygı duyan İngiliz resmi çevreleri müttefiki Fransa ile birlikte şeyhi desteklemekten kaçınmışlardır. İngiltere ve Fransa'nın bu tutumlarının temelinde şeyhin kuracağı devlet veya hâkim olacağı bölgenin Rusya'nın etkisine girmesi sonucu ekonomik çıkarlarının zedelenmesinden duydukları kaygılar yer almıştır⁴⁵.

Şeyh Ubeydullah bölgede etkin olan bir diğer devlet Rusya ile de iletişim kurmuş, Rusya'nın desteğini almaya çalışmıştır. Şeyh, bu amaçla Erzurum'daki Rus yetkililerle iletişime geçerek desteklerini almaya çalışırken, mahdumu Muhammed Said'i de Van'daki Rus konsolosu Kamşarkan'a yollamıştır. Muhammed Said, Rusya'nın kendilerine komşu olması nedeniyle işbirliği yapmak istediklerini aksi

⁴⁰ Maden, s. 268.

⁴¹ Özoğlu, s. 96.

⁴² Jwaideh, s. 160.

⁴³ Wilson, s. 111.

⁴⁴ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 286.

⁴⁵ Sinno, s. 133.

takdirde İngilizlerin desteğini isteyeceklerini bildirmiştir. Rus konsolos, Osmanlı ile daha yeni düzelmiş olan ilişkilerini bozmak istemediği için Şeyh Ubeydullah'a destek vermekten kaçınmıştır. Konsolos kendi hükümetine de Kürtlere oranla düzene daha saygılı ve daha zengin olan Hıristiyan toplulukların desteklenmesi tavsiyesinde bulunmuştur⁴⁶.

Ermenilerin savunucusu konumunda olan Rusya, savaştan yeni çıkmış olmasını da göz önünde bulundurarak böyle bir olayda taraf olmak istememiştir. Diğer taraftan Rusya'nın Şeyh Ubeydullah'ın müttefik arayışında şeyhe destek vermemesinin temelinde şeyhin Nakşibendî olması da önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bir Nakşibendî şeyhi ve Şeyh Ubeydullah'ın babası olan Seyyid Taha El-Hakkâri ve diğer bir Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Şamil'in Ruslarla mücadelesi hafızalardaki yerini henüz koruduğu gibi, Şeyh Ubeydullah'ın kendisi de 93 Harbi'nde Osmanlı'nın yanında Ruslara karşı mücadele etmiştir⁴⁷. Bütün bu olayların Rusların hafızalarında henüz küllenmemiş olması ve Kürtlerin tutumlarından dolayı Kürtlere güvenmemeleri şeyh ile bir ittifaktan çekinmeleri ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı ve İran hükümetlerinin uygulamalarının bölgenin Müslüman halklarına zarar verdiği gibi Hıristiyanlara da zarar verdiğini düşünen Şeyh Ubeydullah, bölgede her iki hükümetin etkinliğini kırmak için Müslüman Kürtler ile Hıristiyan Nesturi ve Ermenilerin birlikte hareket etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu amaçla Nesturi Patriği Mar Şimon ve Van-Hakkâri bölgesinin Ermeni ruhani liderini kendisine destek vermeleri için ikna etmeye çalışmıştır. Şeyh Ubeydullah bu unsurların desteğini alarak bölgede önemli bir güç haline gelmeyi planlamaktadır. Böylece Hıristiyan halkların koruyuculuğunu da üstlenip Avrupalı devletlerin desteğini kazandıracağını düşünmektedir⁴⁸.

Berlin Anlaşması ile elde ettikleri ayrıcalıkları kaybetmek istemeyen Ermeniler şeyhin çağrılarına temkinli yaklaşmışlardır. Ancak şeyh İran üzerine sefere çıktığında Ermenilerden şeyhe kişisel bazda katılımlar olmuştur. Diğer taraftan Hakkâri Nesturileri de şeyhe katılmaya pek istekli görünmüyorlardı. Van'da bulunan Rus Konsolos Yardımcısı Kamsarakan 29 Nisan 1880 tarihli raporunda Nesturilerin

⁴⁶ Halfin, s. 104.

⁴⁷ Bruinessen, *The Sâdatê Nehrî or Gîlânîzâde*, s. 3.

⁴⁸ Jwaideh, s. 172.

bu tutumunu şöyle açıklıyor: “Hıristiyan devletlerden gelecek yardım umudu Mar Şimon’u Şeyh Ubeydullah ile birleşmekten alıkoymuştur”⁴⁹. Kamsarakan Mar Şimon ile daha sonra yaptığı görüşmede Mar Şimon, Kamsarakan’ın düşüncelerini doğrulamıştır⁵⁰. Ancak pek çok kaynak Nesturilerin bir kısmının şeyhin ordusunda bulunduğunu özellikle ordunun askeri bandosunun Nesturilerden oluştuğunu bildirmektedir⁵¹.

Şeyh Ubeydullah, bir taraftan Hıristiyan halkın desteğini almaya çalışırken diğer taraftan bölgedeki Kürt aşiretlerine de elçileri vasıtasıyla mektuplar göndererek kendisine katılmalarını sağlamaya çalışmıştır⁵². İran sınırları içerisinde bulunan Kürt aşiretlerinin büyük çoğunluğu bu çağrıya olumlu yanıt vermiştir. İran Kürtleri arasında büyük bir itibara sahip olan Şeyh, Mameş, Mangur ve Piran aşiretlerini barıştırmış, Şikaki aşiretini kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Bu duruma dikkat çeken İngiliz konsolos Abbott, 15 Haziran 1880 tarihli mektubunda, şeyhin taraftar toplamasından ve sınırda etkinliğini artırmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir⁵³. İran’ın Savuçbulak bölgesini hâkimiyetinde bulduran Mangur Kürtlerinden Hamza Ağa şeyhin en büyük destekçisi olmuştur. Wilson, Hamza Ağa’nın Şeyh Ubeydullah’a katılmasını şu şekilde gerekçelendirmektedir:

*Hamza Ağa’nın Osmanlı tarafından İran’a geçtiğinde beraberinde getirdiği ganimetin paylaşımı konusunda hükümet ile anlaşmazlığa düştüğü ve Savuçbulak valisinin Hamza Ağa’yı hapsedmek istemesi üzerine de Hamza Ağa ve taraftarları dağlara çekilmiş ve Şeyh Ubeydullah’a katılmak için haber göndermiştir*⁵⁴.

Şeyh Ubeydullah’a katılan Hamza Ağa, diğer taraftan Prens Mirza Abbas’a bir mektup göndererek, Mirza Abbas’ın annesinin Kürt olması ve Şeyh Taha El-Hakkâri’nin takipçisi olması hasebiyle, prensi Şeyh Ubeydullah’ın yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak Prens Mirza Abbas, Hamza Ağa’nın bu isteğini kabul etmediği gibi, bu durumu Nasreddin Şah’a bildirmiş ve bağlılığının karşılığı olarak da Kazvin’e yönetici olarak atanmıştır⁵⁵.

Şeyh Ubeydullah, İran’a saldırdığında İran’da bulunan Kürt aşiretlerinin hemen hepsi şeyhi desteklemiştir. Mamaş, Mangur, Zarza, Gavruk, Bane, Herki,

⁴⁹ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 82.

⁵⁰ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 82.

⁵¹ Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, s. 84; Jwaideh, s. 173; Halfin, s. 109.

⁵² BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 6, Gömlek No: 25, 1298 Ra 21.

⁵³ Celilê Celil, *1800 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 87.

⁵⁴ Wilson, s. 110.

⁵⁵ Koohi-Kamali, s. 73.

Beğzade, Şikaki, Piran ve Caf gibi aşiretler şeyhin saflarında yer almış ve İran'a karşı savaşmışlardır⁵⁶. Osmanlı resmi kaynaklarında ise şeyhe katılan Osmanlı tebaası şu şekilde verilmiştir. Aşiretler: Kahzuri, Keka Osmanî, Remik, Herki, Ago, Bolî, Kurdî, Pızdar, Berdesorî, Bradost, Merwan ve Balık; Aşiret reisleri ise: Keka Osmanî Muhammed Ağa, Aku Muhammed Ağa, Osman Ağa, Kakil (?) Ağa Cihangir Beg, Esad Beg, Mustafa Ağalardır⁵⁷.

Osmanlı resmi kaynaklarında hiç bir kaydı bulunmazsa da Şeyh Ubeydullah'ın, 1880 yılı Temmuz ayında Şemdinan'da bir kongre topladığı ve bu kongreye Süleymaniye, İmadiye, Hawraman, Bohtan, Sason, Muş, Siirt, Van, Sivas ve Amasya ile İran Kürdistan'ından katılımların olduğu belirtilmiştir⁵⁸. Beş Şeyh, yirmi bir halife, kırk iki mirza ve altmış sekiz beyin katıldığı bu kongrede nasıl hareket edileceği üzerinde tartışılmış ve nihai olarak İran üzerine sefere karar verilmiştir. Tartışmalar esnasında Ermenilere saldırılması gündeme gelmiş ancak Şeyh Ubeydullah buna şiddetle karşı çıkarak şu açıklamayı yapmıştır:

Eğer bu güne dek Bab-ı Ali Kürtleri her aşamada ve bütün bakımlardan destekliyorsa, bunu, Kürtleri Anadolu'daki Hıristiyan unsurların karşısına çıkarmak amacıyla yapmaktadır ve buradaki Ermenilerin tümünün ortadan kaldırılması halinde Kürtler, Türk hükümeti indinde taşıdıkları değeri tümüyle yitirmiş olacaklardır⁵⁹.

Şeyh Ubeydullah'a isnad edilen yukarıdaki açıklamanın her ne kadar sağlam bir kaynağı olmasa da şeyhin daha sonraki düşünceleri bu açıklamaları doğrular niteliktedir. Şeyh, her ne kadar bölgedeki Osmanlı memurlarına hükümete bağlılığını bildirirse de, Osmanlı Hükümetinin politikalarının farkında ve Osmanlı'nın Kürtleri kendi çıkarları doğrultusunda kullandığını düşünmektedir. Bu fikirlerini de kendisine güven duyduğu kişiler ve taraftarlarıyla her fırsatta paylaşmıştır⁶⁰.

3.3. Çatışmalar

Osmanlı Rus savaşının neden olduğu ekonomik ve sosyal bunalımlar halk arasında hareketlenmelere neden olmuş ve nihayet 1880 sonbaharında Cizre bölgesinde Bedirhan Bey'in oğulları Osman ve Hüseyin Beyler komutasında bir isyana neden olmuştur⁶¹. Kısa sürede geniş kitleleri etrafında toplayan Bedirhan

⁵⁶ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 372.

⁵⁷ BOA. Y. PRK. M. Dosya No: 1, Gömlek No: 106, Tarih 1298.

⁵⁸ Sinno, s. 146; Averyanov, s. 178.

⁵⁹ Averyanov, s. 187-188.

⁶⁰ BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 6, Gömlek No: 118, Tarih 1299 Z 30.

⁶¹ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 159, Gömlek No: 79, Tarih 1295 Za 06.

Beyler Colemerg, Zaho, İmadiye, Mardin ve Nizip gibi merkezlerde etkili olmuş, birkaç çarpışmadan da başarıyla çıkmışlardır. Daha sonra ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen İzzet Paşa Cizre üzerine yürümüş, Bedirhan Bey'in oğullarını anlaştırmaya ikna etmiş ve ayaklanma bastırılabilmiştir⁶². Bundan sonra Osman ve Hüseyin Bedirhan Beyler İstanbul'a gönderilmişlerdir⁶³.

Osmanlı-Rus Harbinin yol açtığı olumsuzlukları bu dönemde bölgenin pek çok yerinde görmek mümkündür. Hakkâri bölgesinde Heriki aşiretine mensup Kürtlerin bir köyü yağmalamasından dolayı Gevar Kaymakamı tarafından cezalandırılmaları üzerine 1879 Haziranında İmadiye'de halk isyan etmiştir⁶⁴. Osmanlı Rus savaşındaki hizmetlerine karşılık yetkililerden gerekli hürmeti görememekten yakınan Şeyh Ubeydullah⁶⁵, İmadiye'de meydana gelen başkaldırıya hemen destek vermiştir⁶⁶. İmadiye'deki kargaşa Şeyh ile Osmanlı hükümetini karşı karşıya getiren ilk olay olmuştur. Bu olayda Heriki aşiretini savunan Şeyh Ubeydullah, bir yıl sonra Dr. Cochran'a gönderdiği mektupta, Heriki aşiretinin işlemiş olduğu suçlardan şikâyet edecektir⁶⁷. Aslında şeyh Heriki aşiretinin uslanmaz tavırlarını bilmektedir. Ancak halkın Gevar kaymakamı tarafından cezalandırılması, savaş sonrası gerekli itibarı göremeyen şeyhe, hükümet ile çatışmak için bir fırsat doğurmuştur. İmadiye'de olayların büyümesini istemeyen Osmanlı Hükümeti halkın dağılmasını istemiş ancak halk Şeyh Ubeydullah'tan bir emir gelmedikçe dağılmayacaklarını bildirmiştir⁶⁸. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah'ı ikna etmek için Şeyh Abdurrahmanzade Şeyh Rıza Efendi şeyhe gönderilmiştir. Ayrıca Şeyhe teminat verildiğini ve şeyhin taltif edildiğini bildiren bir telgraf da Nehrî'ye çekilmiştir⁶⁹.

Şeyhin oğlu Seyyid Abdulkadir emrindeki 900 kişilik bir birlik ile Bağdat'tan isyanı bastırmaya gelen Osmanlı kuvvetleri ile çatışmış ancak başarılı olmamıştır⁷⁰.

⁶² Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 60-61.

⁶³ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 160, Gömlek No: 47 Tarih 1296 Ra 03.

⁶⁴ BOA. DH. ŞFR. Dosya No:112, Gömlek No:82, Tarih 1295 E 6; İsyani yakından takip eden Batılı gazetelerden Daily Los Angeles Herald, olayı "Kürdistan'dan Kötü Haber" manşetiyle duyurmuştur. (Bkz. The İnsurrection in Kurdistan. (1879 November 07), *Daily Los Angeles Herald*, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>. (Erişim Tarihi: 11.06.2013).

⁶⁵ Jwaideh, s.180.

⁶⁶ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 24, Tarih 1295 T 24.

⁶⁷ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 130.

⁶⁸ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 73, 1295 A 29.

⁶⁹ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 69, 1295 A 26.

⁷⁰ Current Foreign Topics. (1879 September 13). *New York Times*.2.

Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah emrindeki birlikler ile Humare taraflarına çekilmiştir. Şeyhin Ermeni tebaasından Simon vasıtasıyla Rus Konsolosuna müracaat ettiği ve İran tarafından kendisine silah, cephane ve zahire gibi yardımların yapılacağı sözünü aldığı söylentileri, Osmanlı hükümetinin şeyhin üzerine gitmesine mani olmuştur⁷¹. 1879 yılının yazında meydana gelen bu olay yaklaşık üç ay sonra tatlıya bağlanmıştır⁷². İsyân sonrasında bölgede bulunan İngiliz temsilcilerinden Clayton, “genel olarak, birleşik ciddi bir Kürt ayaklanması tehlikesinin şimdilik geçmiş olduğu kanısındayım” diyerek üstlerine olay hakkında bilgi vermiştir⁷³. Bundan sonraki süreç için önlem almak isteyen hükümet yetkilileri Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Muhammed Sıddık’ın uygun bir rütbe ile askeriyede istihdam edilerek İstanbul’a gönderilmesini isterken⁷⁴, Şeyh Ubeydullah’a da içinde bulunduğu durumunun bir şeyhe yakışmadığı ve bu olayın hiçbir Müslüman tarafından onaylanmadığını bildiren bir nasihat mektubu gönderilmiştir⁷⁵. Osmanlı hükümeti bölgedeki gelişmelerden dolayı bu olayın Avrupalı devletlere aksetmemesi için çok dikkatli davranılmasını istese de⁷⁶ olayın Avrupa gazetelerinin manşetlerinden verildiğini görüyoruz⁷⁷.

Şeyh Ubeydullah Osmanlı’ya karşı giriştiği ilk eyleminden başarı elde edememiş olsa da hedeflerinden vazgeçmemiş ve hedeflerini gerçekleştirmek için taraftar toplamaya başlamıştır. İran hükümetinin uygulamalarından şikâyet eden Şeyh Ubeydullah, müritleri ve komutanları vasıtasıyla İran’ın Kürt bölgesinde halkı yanına çekmek için çalışmalara başlamıştır. Tebriz’deki Rus konsolosu bu durumu; “İran Hükümetinin zalimane tutumundan dolayı İran Kürtlerinin her an ihtilale hazır durumda bulunmaları, şeyhin işini kolaylaştırmaktadır. Kürtler şeyhi bir kurtarıcı olarak görüyor ve ona katılmak için onun gelişini sabırsızlıkla beklemektedirler” şeklinde açıklamaktadır⁷⁸.

⁷¹ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 99, 1295 E 25.

⁷² BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 79, 1295 E 04.

⁷³ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 73.

⁷⁴ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 80, 1295 E 04.

⁷⁵ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 82, 1295 E 06.

⁷⁶ BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 82, 1295 E 06.

⁷⁷ The Insurrection in Kurdistan. (1879 November 07) *Daily Los Angeles Herald*, 2 <http://chroniclingamerica.loc.gov>. (Erişim Tarihi: 11.06.2013).

⁷⁸ Halfin, s. 109.

Şeyh Ubeydullah'ın İran üzerine yürümesinde şüphesiz İran'ın içinde bulunduğu durumun büyük etkisi olmuştur. Şeyh, İmadiye'deki girişiminde Osmanlı Devleti ile mücadele edemeyeceğini görmüş ve yönünü nispeten daha zayıf olan İran'a çevirmiştir. İran'ın Şii anlayışı ve daha önce de değindiğimiz gibi bölgedeki Sünni Kürt halkına karşı tutumu, şeyhin kuvvetlerini İran'a yöneltmesinde önemli bir rol oynamıştır⁷⁹.

Şeyh Ubeydullah, İran'a harekâtından önce Dr. Cochran'a 5 Eylül 1880 tarihinde gönderdiği mektupta, oğlu Seyyid Abdulkadir'i Savuçbulak'a göndereceğini belirterek şöyle diyor:

*Molla İsmail'i buradaki işlerin gidişatını rahatça anlatabilmesi için gönderiyorum. Sizden Kürdistan'ın gerçek durumu hakkında İngiliz Hükümetini bilgilendirmenizi ve oğlumun Savuçbulak'a gidişine saygı gösterilmesi gerektiğini söylemenizi rica ediyorum*⁸⁰.

Şeyh Ubeydullah, daha önce de bölgedeki İngiliz temsilcileriyle pek çok kez iletişime geçmiş ve İngilizlerin desteğini almaya çalışmıştır. Şeyh, Molla İsmail'i Dr. Cochran'a göndererek harekât hakkında İngilizlerin haberdar edilmesini isterken, yine İngilizlerin desteğini istiyor ve harekâtın meşruiyetini kabul etmelerini sağlamaya çalışıyor.

Harekât sırasında Şeyh Ubeydullah'ın kuvvetleri teçhizat bakımından İran ordusundan daha üstün bir durumdadır. Osmanlı Rus Savaşına katılan Kürt birlikleri savaştan sonra silahlarını teslim etmemişlerdir. Ermeni kaynaklarına göre, şeyhin elinde 4.000 martini tüfek bulunmaktaydı. İran elçisi ise şeyhin bir fişek imalathanesine sahip olduğunu belirtir⁸¹. Van'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta da, şeyhi ziyaret eden İngiliz konsolosunun aracılığıyla Hindistan taraflarından cephaneye birlikte otuz bin tüfeğin alındığının kararlaştırıldığı bildirilmiştir⁸². Ayrıca Timur Han'ın Bradost bölgesinde yüz altmış deve yükü silah ele geçirdiğini ve bunların şeyhe gittiğini bildirmesi, şeyhin yüklü miktarda savaş araç ve gereci topladığını göstermektedir⁸³.

Şeyh Ubeydullah'ın harekât öncesi ne kadar asker topladığı ve harekâta katılan asker sayısının ne kadar olduğu konusunda birçok kaynakta farklı rakamlar

⁷⁹ Jwaideh, s. 171-172.

⁸⁰ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 129; Jwaideh, s. 174; Halfin, s. 108.

⁸¹ Jwaideh, s. 173.

⁸² BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 45, Tarih 1297 Za 04.

⁸³ Jwaideh, s. 173.

verilmektedir. 1880 yılı Ekim ayının başlarında İran topraklarına geçmeye başlayan şeyhin kuvvetleri üç koldan hareket etmekteydi⁸⁴. Birincisi, Savuçbulak üzerine yürüyen şeyhin oğlu Seyyid Abdulkadir komutasındaki kuvvetlerdir. İngiliz konsolos vekili, emin olmamakla birlikte Seyyid Abdulkadir'in kuvvetlerinin 20.000 kişiden oluştuğunu söylerken; Nikitine, Savuçbulak'a yürüyen kuvvetlerin 40.000 ile 50.000 arasında olduğunu ileri sürmüştür. İngiliz Başkonsolosu Abbott, bu kuvvetlerin başlangıçta 10.000 ile 20.000 kişi arasında olduğunu tahin ederken, daha sonra meydana gelen kopmalar ile bu sayının 1.500 kişiye düştüğünü söylemektedir⁸⁵. Osmanlı arşiv kaynaklarında ise Seyyid Abdulkadir'in kuvvetlerinin 8-10 bini geçtiği belirtilmektedir⁸⁶. Şeyh Muhammed Sıddık komutasındaki ikinci kuvvetin 1.000 kişi olduğu tahmin edilmekte ve bu kuvvet Seyyid Abdulkadir'in kuvvetlerini arkadan koruyacaktır. Üçüncü kuvvet ise şeyhin halifesi Muhammed Said'in emrindeki kuvvetler olup, sayılarının 5.000 olduğu tahmin edilmektedir⁸⁷.

Şeyhin emrindeki Kürt birlikleri İran'a saldırdıkları sırada İran Horasan'da meydana gelen ayaklanmaları bastırmakla uğraştığından hazırlıksız yakalanmıştır. Şeyhin yaklaştığını haber alan Tebriz valisi ise şaşırılmış durumdaydı ve şehirde bir panik havası hâkimdi. Şeyh Ubeydullah'ın kuvvetlerinin ilerlemesi üzerine Şah, yirmi bin kişilik bir ordu hazırlayarak Haşmet'ud-Devle'nin emrine verdi. Haşmet'ud-Devle'nin yolda ölmesi üzerine orduya Sipahsalar Mirza Hüseyin Han komuta etmeye başladı. Ayrıca İran ordusuna Avusturyalı General Walter Von Wagner ve diğer Avusturya memurları da eşlik etmekteydiler⁸⁸.

Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdulkadir emrindeki kuvvetlerle Urmiye Gölü'nün güneyine doğru harekete geçerek Uşnu ve Salduz'u hâkimiyetine aldıktan sonra Hamza Ağa yönetimindeki Mangur Kürtleri ve diğer Kürt ağalarıyla kuvvetlerini birleştirdi. Kürt kuvvetlerinin yaklaştığını duyan İran kuvvetleri ve hükümet yetkililerinin Savuçbulak'ı terk etmesi üzerine herhangi bir çatışma yaşanmadan şehir Seyyid Abdulkadir'in kuvvetlerinin eline geçti. Şehrin

⁸⁴ Wilson, s. 111; Halfin, s. 110.

⁸⁵ Jwaideh, s. 175.

⁸⁶ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 8, Gömlek No: 7, Tarih 1297 Za 09.

⁸⁷ Jwaideh, s. 175.

⁸⁸ Wilson, s. 112.

alınmasından sonra Savuçbulak'ın ileri gelen Sünni âlimleri Şiilere karşı "cihat" ilan etmişlerdir⁸⁹.

Kürt birliklerinin ilerleyişi karşısında paniğe kapılan İran Şahı Nasruddin, Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdulkadir'in durdurulması için Ekim ayının ortalarında Bab-ı Ali'den saldırıların durdurulması için yardım istemiştir⁹⁰. Rusya ve İngiltere'den de saldırıların durdurulması için Osmanlı hükümetine baskı yapmalarını istemiştir. Ayrıca Şah, iyi ilişkiler içinde olduğu Ruslardan askeri yardım da istemiştir. Bunun üzerine Ruslar Nahçıvan bölgesine bir askeri kuvvet göndermişlerdir. Her ne kadar Ruslar kendi sınırlarını korumak amacıyla asker sevk ettiklerini belirtse de Kürt kuvvetlerine olası bir müdahaleyle şaha yardıma hazır olduklarını göstermişlerdir⁹¹. Nitekim Ashtabula Weekly Telegraph'ın haberine göre, İran Hükümeti, Kürtlere karşı Rusya'dan yardım istemiş ancak Rus hükümeti sınırlı bir yardım yapabileceğini bildirmiştir⁹². Diğer taraftan Rus diplomat ve askerleri yetkililerinin aynı tarihlerde Osmanlı topraklarında keşiflerde bulunması, Rusya'nın Osmanlı ile muhtemel bir savaş hazırlığı içerisinde olduğunu göstermektedir⁹³.

Bölgede çıkarlarını korumak için politikalar geliştiren İngiltere, şeyhin İran'a saldırısını yakından takip etmiştir. İngiliz diplomatlar Şeyh Ubeydullah ile sürekli iletişim içinde olmuş ancak Şeyhin taleplerini kendi çıkarlarına aykırı buldukları için hiçbir zaman olumlu karşılamamışlardır. Şah ile görüşen İngiliz elçisi Tomson, Kürtlerin İran topraklarındaki ilerleyişinin, Rusya'nın İran'ın iç işlerine doğrudan müdahalesine sebep olacağını ve Şahın Azerbaycan'daki İran tebaasını korumak bahanesiyle Rusya'nın müdahalesinden çekindiğini üstlerine bildirmiştir⁹⁴.

Şeyh Ubeydullah'ın İran'a saldırısını büyük bir dikkat ile takip eden Osmanlı Hükümeti de çeşitli önlemlere başvurmuştur. İhtilalin Kürtler arasında yayılmasından ve özellikle Irak Kürdistan'ına sıçramasından çekinen hükümet, Irak Kürdistan'ının Şeyh Ubeydullah'a katılma ihtimaline karşı bölgede nüfuz sahibi Baban Abdullah Paşa'nın Şehrizer'a tayin edilmesiyle buradaki Kürtlerin şeyhe desteğini kesmeye

⁸⁹ Wilson, s. 111.

⁹⁰ BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 3, Gömlek No: 64, Tarih 1297 Za 11.

⁹¹ Celilê Celil, 1880 *şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 102.

⁹² BOA. HR. TO. Dosya No: 138, Gömlek No: 66, 1880 11 11; Foreign Intelligence. (1880 November 12). *Ashtabula Weekly Telegraph*, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>. (Erişim Tarihi: 12.03.2013).

⁹³ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 67, Tarih 1297 Z 01.

⁹⁴ Celilê Celil, 1880 *şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 102.

çalışmıştır⁹⁵. Abdullah Paşa'nın bölgede şöhret sahibi olmasını ve Kürtler arasında itibar gören bir aileye mensup olmasını göz önünde bulunduran Osmanlı hükümeti böylece Şeyhe olası bir desteği, Şeyhe alternatif olabilecek başka bir Kürt lider ile kesmeye çalışmıştır.

Bu sırada Miyanduab'a yönelen Seyyid Abdulkadir şehri ele geçirdi ve önceden gönderdiği elçilerin öldürülmesi üzerine pek çok kişiyi kılıçtan geçirdi. Bu harekât hakkında bilgi veren Konsolos General Abbott'un hazırladığı rapora göre; "Aşağı yukarı iki bin köy yakılmış, on bin kişi de evsiz kalmıştır." Wilson ise, özellikle Hıristiyan ve Ermenilerin kılıçtan geçirildiğinden bahsederken, diğer taraftan da şeyhin ordusunda Mar Yosef komutasında Nesturilerden oluşan üç yüz kişilik eğitimli bir birliğinin yanı sıra Diyarbekirli Ermeni Simon Ağa'nın varlığından da bahsederek bu konuda çelişkili bilgiler vermektedir⁹⁶.

Miyanduab'ın alınmasıyla Seyyid Abdulkadir'in askerleri şehri yağmalamış ve pek çoğu aldıkları ganimetler ile dağılmaya başlamışlardır. Ayrıca halkın kılıçtan geçirilmesi şeyhin amacına zarar vermiş ve İranlıların direnişini artırmıştır. Wilson bu durumu şöyle yorumlamaktadır:

Kürtlerin zafer sarhoşluğu ile dağılmaları, düzenli savaşı beceremediklerinin kanıtıdır. Buradaki katliam vahşi bir suç olmanın ötesinde büyük bir hataydı. İran halkının yas tutmasına neden oldu ve onların direnişlerini canlandırdı. Bu katliam Kürtlerin sivil iktidarının yetersizliğini de göstermiş oldu⁹⁷.

Bundan sonra Meraga'ya yönelen Seyyid Abdulkadir şehri kuşatmış ancak şehri alamadan Miyanduab ve Ohri taraflarına çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı hükümet yetkililerine Seyyid Abdulkadir'in harekâtıyla ilgili gelişmeleri bildiren Ferik Recep Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, şimdiye kadar meydana gelen çarpışmalarda İranlıların bin beş ile iki bin, Şeyh Abdulkadir'in de beş yüz kadar asker kaybının olduğunu bildirmiştir⁹⁸. Geri çekilen Seyyid Abdulkadir'in kuvvetleri Binap yakınlarında İran kuvvetleri ile çarpışmış ve büyük kayıplar vermişlerdir. Abdulkadir, babasına gönderdiği mektupta yenilginin sebebinin şöyle açıklamaktaydı; "Adamlarımdan bazıları düşman safına geçtiler, bu yüzden yenildik... Adamlarım çekilme niyetindedirler. Birkaç gün süreyle durumu düzeltmeye çalıştım. Ürkmeselerdi böyle gevşek davranmazlardı." Nitekim Celal

⁹⁵ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 55, Tarih 1297 Za 17.

⁹⁶ Wilson, s. 111.

⁹⁷ Wilson, s. 112.

⁹⁸ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 67, Tarih 1297 Z 01.

Han, Karapapak ve İsmail Ağa Hacı Hoş Seyyid Abdulkadir'e ihanet edip askerleriyle birlikte İran kuvvetlerine katılmışlardı⁹⁹.

Bu sırada Şeyh Ubeydullah ve oğlu Muhammed Sıddık'ın başında bulunduğu kuvvetler Ekim ayının başlarında Urmiye şehrini kuşattı¹⁰⁰. Şehrin dışında üstlenmiş Kürt kuvvetleri ile İran ordusu arasında birkaç küçük çarpışmadan sonra, Miyanduab'ın düştüğünü ve yaşanan katliamı haber alan Urmiye valisi İkbâl'ud-Devle, Urmiye'nin de Miyanduab gibi bir sonla yüz yüze gelmemesi için şehri teslim etmeye karar verdi. Şeyh, halka zarar gelmemesi koşuluyla İranlı yetkililerin şartlarını kabul etti. Ancak şehrin teslim edileceği gün geldiğinde İranlı yetkililer şehrin tesliminin ertelenmesini istediler. Bunun için de aracı olarak Dr. Cochran şeyhe gönderildi. Dr. Cochran'ın ricasını kabul eden Şeyh Ubeydullah şehrin teslim tarihinin ertelenmesine razı oldu. Bu sırada şehrin tesliminin ertelenmesinden faydalanan İkbâl'ud-Devle, şehrin savunmasını güçlendirdi ve yardımcı kuvvetlerin yetişmek üzere olduğu haberini alınca da şehri teslim etmekten vazgeçti. Urmiye'nin teslim edilmemesi üzerine şeyhin kuvvetleri şehre saldırdı. Ancak sonuç alamadan geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu saldırıya Sacramento Daily Record-Union Gazetesi, 7 Kasım tarihli haberinde yer vererek; "sekiz bin kişiyle Urmiye şehrine saldıran şeyhin kuvvetlerinin püskürtüldüğünü ancak şu anda şeyhin kuvvetlerinin şehre sekiz mil mesafede kamp kurmuş olduklarını" bildirilmiştir¹⁰¹. Bu haberi Bayan Cochran'ın mektupları da doğrulamakta ve şeyhin geri çekilmesine rağmen vazgeçmediğini göstermektedir. Bundan sonra Urmiye'nin yardımına yetişen Timur Han'ın kuvvetleri ile şeyhin birlikleri arasında meydana gelen çarpışmalar sonunda şeyh geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece yaklaşık bir ay süren Urmiye kuşatması sonuçsuz kalmış ve şeyhin askerleri dağılmaya başlamıştır. Şeyhin kuvvetlerini bir süre takip eden Timur Han daha sonra bölgedeki Sünni Kürt köylerine zarar vermiş ve şeyhe yardım ettiğini düşündüğü otuz kırk kişiyi idam etmiştir. Bunun üzerine şeyhin gönderdiği kuvvetler Timur Han'a karşı koymuş ve muharebe neticesinde yaklaşık seksen kayıp veren Timur Han Urmiye şehrine sığınmak zorunda kalmıştır¹⁰². Timur Han'ın kuvvetlerinin Urmiye'nin yardımına

⁹⁹ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 104.

¹⁰⁰ Jwaideh, s. 176.

¹⁰¹ American Among The Kurds. (1880 November 08,) *Sacramento Daily Record-Union*, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>. (Erişim Tarihi: 12.03.2013).

¹⁰² BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 82 Tarih 1297 Z 08.

gelmesiyle bölgeden çekilen Kürt kuvvetlerinin yolu üzerindeki köyleri yağmaladığını belirten Mrs. Cochran, 10 Kasım 1880 yılındaki mektubunda, Kürtleri takip eden İran askerlerinin Kürtlerden daha fazla köylere zarar verdiğini belirtir¹⁰³. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah, 17 Kasım'da yazdığı dilekçede Osmanlı Hükümetinden İran'ın Sünni ahaliye yaptığı zulmün durdurulmasını ve gerekli tedbirlerin alınmasını isterken¹⁰⁴, Gevar kaymakamına gönderdiği mektupta ise, kaymakamın İran zulmünden kaçan ahaliye engel olduğunu ve bunu yapan mercilere ahalinin itaat etmesinin söz konusu olamayacağından bahisle kaymakamı azarlayıcı bir dil kullanarak uyarmıştır¹⁰⁵.

Şeyh Ubeydullah'ın İran harekâtında önemli bir yer tutan ve şeyhin çekilmesinde dönüm noktası olan Urmiye şehrinin o günkü durumunu anlatan Wilson, şehrin nüfusunun yirmi beş bin olduğunu, şehirde birkaç yüz Hıristiyan'ın yaşadığını, köylerde ise aşağı yukarı yirmi beş bin Nesturi ve beş bin Ermeni'nin yaşadığını belirtir. Ayrıca şehrin üç mil uzunluğunda kerpiç duvarlarla çevrilmiş olduğunu ve bu kerpiç duvarların çevresinde de hendeklerin bulunduğunu, eskiden hendeklerin içlerinin ağaçlar ile kaplı olduğunu fakat Kürt ayaklanması sırasında yangın tehlikesine karşın bu ağaçların kesildiğini belirtir¹⁰⁶. Yine kuşatma esnasında Urmiye'nin dışındaki Seir Kilisesinde bulunan Dr. Cochran'ın eşi kuşatma sırasında yazdığı mektuplarla kuşatmanın gidişatı hakkında bilgi önemli vermektedir. Mrs. Cochran, 6 Ekim 1880 tarihindeki mektubunda Urmiye'nin kuşatıldığını, 11 Ekim tarihli mektubunda da kuşatmanın hala devam ettiğini bildirmiştir. İkinci mektubunda İran askerlerinin savunmalarının zayıf olduğundan bahseden Mrs. Cochran, askerlerin aç ve sefil bir durumda olduklarından, uygun ve yeterli mühimmatlarının olmadığından bahsetmektedir. Yine aynı mektupta bir İran birliğinin Hoy'dan Urmiye'ye doğru yola çıktığını bildirmektedir. 18 Ekim'deki mektubunda, bir önceki gün çarpışmaların olduğunu ve İran askerlerinin püskürtüldüğünü, şeyhin askerlerinin daha da yaklaştığından bahsettikten sonra, şeyhin bir yakınından gelen mektupta, şeyhin Nesturi ya da Müslüman bu ülkenin

¹⁰³ Speer, s. 95.

¹⁰⁴ BOA. Y. PRK. AZJ Dosya No: 4, Gömlek No: 12 Tarih 1297 Z 14.

¹⁰⁵ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 4, Gömlek No: 20, Tarih 1297.

¹⁰⁶ Wilson, s. 94.

hiçbir halkına zarar vermek istemediğini bildirdiğini anlatır. Mrs. Cochran, 1 Kasım tarihli mektubunda ise bu sabah Kürt birliklerinin şehirden uzaklaştığını belirtir¹⁰⁷.

Urmiye şehrinin muhasarası sırasında Şeyh Ubeydullah ile olan samimiyetini kullanan Dr. Cochran şeyhin şehri almasına engel olmuştur. Bu durum Saturday Press Gazetesine de konu olmuştur. Gazete; Dr. Cochran'ın şehrin Kürtler tarafından zapt edilmesini engellemek amacıyla şeyhi oyaladığını belirtir¹⁰⁸. Amerikalı misyoner Benjamin Labaree ise, “eğer şeyh şehre önceden saldırmış olsaydı, büyük ihtimalle şehri ele geçirirdi” demektedir¹⁰⁹.

Bu sırada Osmanlı Hükümeti İran sınırını emniyete almak için bölgeye pek çok asker sevk etmiştir. Erzincan'dan Nafiz Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği 7 Kasım 1880 tarihli şifreli telgrafta Nafiz Paşa, şeyhin ilerlemesi ve buna bağlı olarak bölgede meydana gelebilecek gelişmelere dikkat çekerek durumu şöyle açıklamaktadır:

Ehli kıyam mağa ve peyapi dahi zapt ettiler Meşhed'e de girdiler. İran'ın Meşhed'den bed'enle (başlamak) bütün Kürdistan ittifaktadırlar. Cemiyetleri yetmiş bin raddesine erdi. İran'ın askeri hala görünmüyor ve başa çıkamayacağı anlaşılıyor. Şimdi Azerbaycan hükümetleri Ubeydullah idaresindedir. Kürdistan havalisinde yakında ilan-ı istiklaliyet etmesi me'muldur. İş gittikçe kesb-i ehemmiyet ediyor. Halin bizim tarafa olacak su-i tesirati pek büyüktür. Taburların mevcutları pek az bulunduğundan hiç olmaz ise dörder yüz iblağ olunmak üzere kura' neferat-ı cedidesinden Laz ve Türk olarak iki bin beş yüz neferin serian tertip ve cemi'yle peyderpey idaresi ve yağmurlukları ve bin sandık cephane ile bir batarya dağ topunun gönderilmesi ve Erzurum'daki tabur alınamayacağından sekizinci nişancı taburunun serian ikmal-ı nevaki' ile ve dört yüz mevcutlu sevk buyrulması ve istenilen akçe bakiyesinin hatırdan çıkarılmaması ehemmiyetle rica olunur¹¹⁰.

Şeyh Ubeydullah'ın İran topraklarındaki faaliyetlerinden anında haberdar olduğu görülen Osmanlı Hükümeti, meydana gelen gelişmelere göre hareket etmektedir. Bütün Kürdistan'ın ittifak ettiğini ve yakında bağımsızlığını ilan edeceğini Harbiye Nezareti'ne bildiren Nafiz Paşa, acilen önlem alınması gerektiğini düşünmektedir. Bölgedeki askeri kuvvetlerin artırılması gerektiğini bildiren Paşa'nın, gönderilecek askerin Laz ve Türklerden oluşturulmasını istemesi dikkate değer bir durumdur.

Kasım 1880'de Şeyhin kuvvetlerinin geri çekilmeye başlamasıyla İran ordusu bölgedeki Kürtlere yönelik acımasız yöntemlere başvurmuştur. İran'ın izlediği bu

¹⁰⁷ Speer, s. 82-90.

¹⁰⁸ Resume of Foreign News: Asia. (1880 November 27), *Saturday Press*, 4. <http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn> (Erişim Tarihi: 19.03.2014).

¹⁰⁹ Speer, s. 93.

¹¹⁰ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 76, Tarih 1297 Z 04.

politikayı tehlikeli gören Rusya, başkaldırının tekrarlanması endişesiyle İran yönetimini uyarmıştır. Tahran'daki Rus elçisi Zeynofif, Tebriz'deki konsolosuna yazdığı 7 Şubat 1881 tarihli mektupta şunları belirtir: “Rusya'nın politikası, Kürdistan'da yeniden çıkacak bir ihtilal ile zarar görecektir. Bunun içindir ki İran'ın Kürtlere reva gördüğü vahşiyane davranışı derhal terk etmesi gerekir”. Bütün bu uyarılara rağmen İran yönetiminin zalimane tutumunun devam ettiğini İstanbul'daki Rus elçisi Petersburg'a gönderdiği telgrafta da dile getirmiştir¹¹¹.

Şeyh Ubeydullah'ın çekilmesiyle İran tarafında kalan pek çok Kürt aşiret reisi İran'a bağlılığını bildirmek zorunda kalmıştır. Ancak Mangur aşireti reisi Hamza Ağa bölgede kendisine bağlı birlikler ile İran ordusuna karşı gerilla taktiği ile mücadeleye devam etmiştir. Hamza Ağa'yı ele geçiremeyen bölgedeki İran memurları sonunda anlaşma yoluna gitmiştir. Kendisi de bir Kürt olan Emir Nizam Garrusi, Kur'an üzerine yemin ederek Hamza Ağa'ya teminat vermiş ve Hamza Ağayı anlaşmaya ikna etmiştir. Anlaşmaya göre, Hamza Ağa hükümete bağlı kalacak ve Güney Kürdistan'da belli bir vergi karşılığında yönetici olarak kalacaktır. Ancak Hamza Ağa görüşme sırasında tuzağa düşürülerek öldürüldü. Hamza Ağa'nın kesik başı da herkese ibret olsun diye Urmiye'ye gönderildi¹¹².

Osmanlı Hükümeti bölgede meydana gelen olayların tahkiki için Mirliwa Ahmed Ratib Paşa'yı görevlendirmiştir. Ahmed Ratib Paşa'nın yaptığı araştırma sonucunda, Şeyhin Osmanlı'ya bağlılığını bildirdiğini, İran ile anlaşmazlığından dolayı sürekli sorun olan ve İran sınırları içerisinde bulunan köylerini de Osmanlı hükümetine bırakmak istediğini, ancak İran hükümetinin zalimane tutumunun devam etmesi durumunda bütün Kürdistan'ı birleştirerek bu duruma sessiz kalmayacağını söylediğini bildirmiştir¹¹³. Diğer taraftan ayaklanmayı bastıran İran hükümeti Mirza Ali Rıza Han'ı Van'a göndererek, İran hükümetinin Sünni ahali için genel af ilan ettiğini ve Osmanlı topraklarına göç etmiş on beş bin hane ahalinin iadesini ve isyan eden aşiret reislerinin teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Osmanlı hükümeti bu talepleri reddetmiştir¹¹⁴.

¹¹¹ Halfin, s. 115.

¹¹² Sabri Ateş, Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı, *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı 9, İstanbul, Ekim-Kasım 2013, s. 18. Wilson, s. 120; Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 107.

¹¹³ BOA. Y. PRK. A. Dosya No: 3, Gömlek No: 4, Tarih 1298 S 21.

¹¹⁴ BOA. Y. PRK. A. Dosya No: 3, Gömlek No: 4, Tarih 1298 S 21.

Bu sırada Nehrî'ye dönen Şeyh Ubeydullah, İran hükümetinin Sünni ahaliye karşı zalimane tutumunu sebep göstererek yeniden taraftar toplamaya başlamıştır¹¹⁵. Bu amaçla Haydaran aşireti reislerinden Musa ve Muhammed Ağalara birer mektup göndererek İran'a karşı savaşımaya davet ederken¹¹⁶, İran'ın zulmünden kaçan Rewanduz Kürtleri de Şeyh Ubeydullah ile birlikte hareket etmekteydiler¹¹⁷. Şeyhin faaliyetlerinden haberdar olan İran hükümeti, Ocak ayında Osmanlı hükümetinden şeyhin sınır bölgesinden uzaklaştırılmasını istemiş, ancak Osmanlı hükümeti bunu gerçekleştirilmemiştir¹¹⁸. Yaklaşık bir ay sonra Osmanlı'nın Tahran elçiliğinin yaptığı araştırma ve edindiği izlenimlere göre; Şeyh Ubeydullah'ın Müslüman ve Hıristiyan halkı birleştirip, onların haklarını muhafaza edeceğini belirterek tekrar bir isyan hareketine hazırlandığını İran hükümeti ve bölgede temsilcilikleri bulunan diğer devletler tarafından iddia edildiği bildirilmiştir¹¹⁹. Şeyh'in hala sınırda bulunması ve böyle bir harekete kalkışmayacağı konusunda Osmanlı Hükümeti'nin herhangi bir garanti vermemesi, genel kamuoyunu Osmanlı'nın aleyhine çevirmiş, özellikle İngiltere şeyhin cezalandırılmasını istemiştir. İran hükümeti ise, Şeyh'in verdiği zarara rağmen, ilk etapta bölgeden uzaklaştırılmasını istememiş, sadece Osmanlı'nın, şeyhin bir daha böyle bir harekete kalkışmayacağına ve Osmanlı tarafındaki aşiretlerin böyle bir duruma karıştırılmayacağı konusunda garanti vermesini istemiştir. Aslında Osmanlı hükümeti şeyhin bir daha ayaklanmayacağına emin olsa, İran'a garanti vererek bu sorunu çözecektir. Ancak Osmanlı memurlarının yaptığı incelemeler ve alınan istihbarata göre İran hükümeti ve diğer devletler, eğer Osmanlı hükümeti böyle bir garanti verirse devreye girerek şeyhi yeniden ayaklandırılacaklardır. Böylece İran Hükümeti, Osmanlı'dan zararlarına karşı tazminat talep edebilecek ve Osmanlı Hükümeti'nin bu talebe muhalefet etmesi durumunda Rusya ve İngiltere İran'dan yana tavır alacaktır. Daha sonra da Osmanlı Hükümeti uluslararası arenada sıkıştırılarak içeride de Ermenistan ve Kürdistan'ın muhtariyetleri talep edilecektir¹²⁰.

Rusya'nın Türkmenler aleyhinde Göktepe bölgesini işgal etmesi ve İngiltere'nin buna ses çıkarmamasını, bu iki devletin Asya konusunda uzlaştıklarını

¹¹⁵ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 166, Gömlek No: 49, Tarih 1298 S 16.

¹¹⁶ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 167, Gömlek No: 15, Tarih 1298 Ca 08.

¹¹⁷ BOA. Y. PRK. MYD. Dosya No: 1, Gömlek No: 85, Tarih 1298 Ra 25.

¹¹⁸ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 166, Gömlek No: 62, Tarih 1298 S 22.

¹¹⁹ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 12, Tarih 1298 R 18.

¹²⁰ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 12, Tarih 1298 R 18.

gösterdiğini belirten Tahran Osmanlı elçisi, Kürtler konusunda da Rusya ve İngiltere'nin ortak davranacağını belirtmiştir. Elçi, bu nedenle şeyh ve oğullarıyla görüşülüp, iyi niyetle ikna edilmeleri ve derhal sınırdan uzaklaştırılmaları gerektiğini tavsiye etmiştir¹²¹. Osmanlı elçisi ile görüşen, İranlı Sipahsalar¹²² ise; Osmanlı'nın bölgedeki askeri gücünün yetersiz olduğu ve bu kuvvetlerle bölgedeki asayışı sağlayamayacağı, şeyhin ikamet ettiği Nehrî bölgesinin Osmanlı nüfuzunun dışında yer alması nedeniyle kolayca müdahale edilemeyeceği ve şeyhin hem Osmanlı depolarından hem de başka yollardan yeni silahlar edinmekte olduğunu belirtmiştir. Sipahsaların, Osmanlı'nın bölgeye müdahale edemeyeceği düşüncesiyle, İran'ın bölgeye müdahale etme hakkını kendinde bulduğunu belirten Osmanlı elçisi, acilen önlem alınması için durumu Van'da bulunan Dördüncü Ordu Müşirliğine bildirmiştir¹²³.

Başkaldırı öncesi ve sonrasında her devlet kendi çıkarını gözetmekte ve bu doğrultuda politikalar geliştirmektedir. Osmanlı Devleti'ni Şeyhi desteklemekle suçlayan Rus Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Yusufoviç, şeyhin 4. Fırka Kumandanı Semih Paşa'nın yardımıyla İran'daki pek çok yere el koyduğunu bildirmiştir. Halfin ise; II. Abdulhamid'in yaveri Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey'in Şeyh Ubeydullah ile görüştüğünü ve bölgede aralarında anlaşmazlık bulunan aşiretleri barıştırarak şeyhin bu aşiretlerden yararlanmasına ve bunlardan asker toplamasına yardım ettiğini iddia etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Şeyhi İran aleyhine kendi çıkarları için kullanmayı amaçladığını ve bu amaçla İstanbul hükümetinin başlangıçta Şeyh Ubeydullah'ı desteklediğini söylemektedir¹²⁴. Bütün bu iddialara rağmen Osmanlı hükümetinin Şeyh Ubeydullah'ı açık bir şekilde desteklediğini gösteren herhangi bir delil yoktur. Ancak şeyhi Urmiye kuşatmasından hemen sonra ziyaret eden Osmanlı memurlarının Nafiz Paşa'ya verdiği malumatta şeyhin, "İranlı tarafından kendisine tasallut olunur ise yaveran-ı hazreti şehriyarinin vusulüyle alacağı emre göre hareket etmek üzere yerinden kımlıdanmayacağını maa'l

¹²¹ BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 167, Gömlek No: 45, Tarih 1298 Ca 21; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 12, Tarih 1298 R 18.

¹²² İran ordusunda askeri bir rütbe olup, askerlerin başı, serasker, başkomutan anlamlarına gelmektedir.

¹²³ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 12, Tarih 1298 R 18.

¹²⁴ Abbas Amanat, *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah and The Iranian Monarchy, 1831-1896*, Berkeley: University of California Press, Los Angeles, 1997, s. 408; Halfin, s. 108.

kısım ifade ettiği...”¹²⁵ şeklindeki ifade, şeyhin Osmanlı hükümetini dikkate aldığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bu ifadenin yenilgiden sonra söylendiğini de unutmamak gerekir. Diğer taraftan Osmanlı memurlarının, şeyhin aşiretlere yaptığı çağrılarının hükümet adına yapılmadığını bildirerek bunları tekzip etmesi Osmanlı'nın şeyhi desteklemediğini gösterir¹²⁶. Ancak Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının devam etmesi ve Berlin Anlaşması'yla Kotur bölgesinin Osmanlı'dan alınıp İran'a verilmesi¹²⁷, Ermeni milliyetçiliğinin hızla yükselmesi ve Osmanlı Hükümeti'nin Şeyh Ubeydullah'a karşı dostane tutumu, İran ve Rusya'nın Osmanlı Hükümeti şeyhi destekliyor iddialarını destekler niteliktedir¹²⁸.

İngiliz Binbaşı Trotter Osmanlı'nın Şeyh Ubeydullah hareketine destek verdiği yönündeki görüşleri şüpheyle karşılamakta ve Kürtlerin birlik olmasının Osmanlı'nın çıkarlarına ters düşeceğini ileri sürmektedir. Osmanlı Hükümeti'nin bölge politikasının aşiretleri karşı karşıya getirerek güçsüzlüklerinden faydalanmak olduğunu belirten Trotter, Osmanlı'nın kendisinin karşısına dikilecek bir Kürt birliğini organize etmesinin ihtimal dışı olduğunu belirtir¹²⁹. Ancak Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönemde bölgede bu ayrılıkçı faaliyetlerin karşısında durabilecek tek gücün Kürtler olduğunu ve Kürtlerin organize edilmesiyle bu faaliyetlerin durdurulabileceğini gören Osmanlı Hükümeti'nin ilk etapta resmi olmasa da gayrı resmi bir şekilde şeyhin hareketini desteklediğini ya da en azından önlemek için herhangi bir girişimde bulunmadığını söyleyebiliriz.

3.4. İstanbul'a Sürgün

Şeyh Ubeydullah'ın Nehrî'ye çekilmesinden sonra faaliyetlerini titizlikle takip eden Osmanlı Hükümeti, şeyhi sınırdan uzaklaştırmak istemişse de bölgede yeterli askerinin bulunmaması ve kış mevsiminin de asker sevkiyatını imkânsız hale getirmesi gibi nedenlerden dolayı şeyhi bölgeden uzaklaştıramamıştır. Bu durum karşısında Rusya ve İngiltere, Osmanlı hükümetine şeyhi cezalandırması için

¹²⁵ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 79, Tarih 1279 Z 06.

¹²⁶ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 486, Gömlek No: 62, Tarih 1298 Ca 29.

¹²⁷ Maden, s. 279.

¹²⁸ Farideh Koochi-Kamali; *The Political Development of The Kurds in İran Pastoral Nationalism*, Department of Social Sciences, New School University, New York, 2003, s. 73.

¹²⁹ Jwaideh, s. 163.

baskılarını artırmışlardır. Osmanlı hükümetinin şeyhe karşı tutumunu eleştiren İngiliz Konsolos Mr. Abbott, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mesajda şöyle demektedir; “Osmanlı Hükümeti, isyan eden şeyhi cezalandıracağına, ona hediye yağdırdı ve o da projesini açık bir dokunulmazlık zırhı altında yürütüyor¹³⁰.” Tahran sefaretinden çekilen telgrafta ise Osmanlı memuru, Rusya'nın İran'ı desteklediğini, Kürt meselesinin bir an evvel halledilmesi ve şeyhin hudut bölgesinden uzaklaştırılması gerektiğini aksi takdirde Bulgar meselesinden daha büyük sonuçlara yola açacağını bildirilmiştir¹³¹. Bu sırada Şeyh Ubeydullah'ın İran'a saldırmak için hazırlık yaptığı ve bu amacından vazgeçmek niyetinde olmadığını gören Osmanlı Hükümeti, İngiltere, Rusya ve İran'ın baskılarını da göz önüne alarak meselenin büyümemesi için Şeyh Ubeydullah'ı bölgeden uzaklaştırmaya karar vermiştir. Hükümet, şeyhin İran'a iltica etme olasılığına karşılık İran sefaretinden güvence aldıktan sonra şeyhi İstanbul'a davet etmiştir¹³².

Sultan II. Abdulhamid'e bağlılığını bildiren Şeyh Ubeydullah, 1881 yılının Temmuz ayında bir askeri birliğin refakatinde İstanbul'a doğru yola çıkmış¹³³, ancak şeyhin gidişini engellemek isteyen taraftarları şeyhi Erzurum'a takip etmişlerdir. Bunun üzerine şeyh, taraftarlarına kendi rızasıyla İstanbul'a gittiğini ve halletmesi gereken işlerinin olduğunu belirterek taraftarlarını ikna etmiştir¹³⁴. Bundan sonra İstanbul'a ulaşan şeyh, ihtişamlı bir şekilde karşılanmıştır. Wilson şeyhin İstanbul'a gelişini şöyle aktarmaktadır:

İstanbul'da büyük bir coşku ile karşılanan şeyhin payitahta gelişi şerefine resmi tören düzenlendiği gibi şeyh, halk tarafından da büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Sultan tarafından çeşitli hediyeler ile onurlandırılan Şeyh Ubeydullah Kürdistan genel valisi olarak geri gönderileceğini düşünürken, başkentte gözetim altında tutulmaya başlanmıştır¹³⁵.

Yaklaşık bir yıl İstanbul'da ikamet etmek zorunda kalan Şeyh Ubeydullah, bölge ile sürekli iletişim halinde olmuş ve bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiştir¹³⁶. 1882 yılının Temmuz ayında gizlice İstanbul'dan ayrılan şeyh, bir Rus vapuru ile Rusya iskelelerinden birine çıkmış, oradan da Tiflis ve Revan yolu ile

¹³⁰ Jwaideh, s. 162.

¹³¹ BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 5, Gömlek No: 63, Tarih 1298 R 14.

¹³² BOA. HR. SYS. Dosya No: 82, Gömlek No: 46, Tarih 1881 02 08; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 26, Tarih 1298 R 29; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 59, Tarih 1298 Ca 18.

¹³³ Wilson, s. 119.

¹³⁴ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 20, Tarih 1299 L 15.

¹³⁵ Wilson, s. 119.

¹³⁶ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 18, Gömlek No: 39, Tarih 1300 Ş 07.

Nehrî'ye geçmiştir¹³⁷. Rus Devlet Arşivlerinden aktarılan belgelere göre, şeyh Fransız şirketlerinden birine ait “Pak” isimli bir gemi ile İstanbul'dan firar etmiştir¹³⁸. Ancak şeyh ile görüşen Osmanlı memurunun şeyhin ağzından anlattıklarına göre şeyh bir Rus gemisi ile seyahat etmiştir¹³⁹. Buradan da anlaşılmaktadır ki Rusya, Osmanlı Devleti ile olan ilişkisini bozmak istemediği için Şeyh Ubeydullah'ın firarıyla ilişkilendirilmek istememektedir.

Şeyh Ubeydullah'ın İstanbul'dan ayrıldığını fark eden Osmanlı hükümeti Batum ile Tiflis Şehbenderliklerine telgraflar çekerek şeyhin yakalanmasını istemiştir. Ancak yapılan tahkikatta şeyhin birkaç gün önce Tiflis'ten geçtiği ve Hakkâri'ye doğru gittiği belirtilmiştir¹⁴⁰. Şeyh Ubeydullah'ın Rusya hududunda görüldüğü söylentileri üzerine Seyyid Abdulkadir'in yanı sıra pek çok aşiret silahlanarak şeyhi karşılamışlardır¹⁴¹. Bu sırada Şeyh Ubeydullah'ın Başkale'den geçeceğini haber alan Başkale kaymakamı şeyhi yakalamak için emir almış ancak kaymakamın gönderdiği birlik şeyhi karşılamaya gelen kuvvetler tarafından püskürtülünce bu girişim başarısız olmuştur¹⁴².

3.5. Şeyh Ubeydullah Osmanlı Çatışması

Şeyh Ubeydullah'ın Nehrî'ye dönmesiyle kısa süre içerisinde şeyhin etrafında pek çok aşiret toplanmaya başlamıştır. Şeyh, Nehri'de toplanan aşiret reislerine yönelik yaptığı konuşmada; hükümete bağlı kalacağını ve aşiret reislerinin de hükümete bağlı kalmasını istemiştir. Bölgenin Ermenistan haline getirilmek istendiğini ve kendisinin Kürdistan'da bir kuvvet olarak zaviyesine çekileceğini ancak üzerine herhangi bir kuvvet gönderilmesi durumunda başka bir bölgeye gidebileceğini belirtmiştir¹⁴³. Nitekim şeyh kendisi ile görüşmeye gelen heyetlerin de belirttiği gibi böyle bir durumda Rusya'ya sığınabileceğini belirtmiştir¹⁴⁴. Her fırsatta

¹³⁷ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 40, Tarih 1299 Za 07.

¹³⁸ Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 114.

¹³⁹ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 40, Tarih 1299 Za 07.

¹⁴⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No: 82, Gömlek No: 42, Tarih 1880 10 13

¹⁴¹ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 18, Gömlek No: 39, Tarih 1300 Ş 07; Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 114.

¹⁴² BOA. Y A. HUS. Dosya No: 171, Gömlek No: 37, Tarih 1299 L 03; BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 6, Tarih 1299 L 05; Celilê Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 115.

¹⁴³ BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 115, Gömlek No: 12, Tarih 1298 A 18.

¹⁴⁴ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 40, Tarih 1299 Za 07

İran ya da Rusya'ya sığınabileceğini bildiren şeyh, hiç bir zaman böyle bir girişimde bulunmamıştır. Ancak hükümete gözdağı vermek amacıyla bu durumu her seferinde dile getirmekten de kaçınmamıştır. Aynı zamanda Osmanlı Hükümeti şeyhin her hareketini titizlikle takip ediyor ve gerekli önlemleri alıyordu. Hükümet şeyhin durumunu yerinde görmek amacıyla şeyhe heyetler gönderirken, halkın şeyhe katılımını engellemek için Hakkâri gibi merkezi yerleri kordon altına alarak hasat için bile olsa hiç kimsenin köylerine gitmesine izin vermiyordu¹⁴⁵. Hükümet, bunun yanı sıra Erzincan'dan Van'a asker ve teçhizat sevkiyatını da ihmal etmiyordu¹⁴⁶. Şeyhin Nehrî'ye dönüşü İran tarafında da hareketlenmeye neden olmuştur. İran ordusunu denetlemek üzere Salmas'a gelen Emir Nizam, Şeyh Ubeydullah'ın Hakkâri'ye gelişi ile ilgili bir duyuru yayınlamış ve şeyhe tabi olacak kişi ve aşiretlerin büyük zarara uğrayacaklarını söyleyerek halkı uyarmıştır¹⁴⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin ilk etapta Şeyh Ubeydullah'ı sürgüne göndermek gibi bir niyeti yoktur. Ancak Rusya, İngiltere ve İran'ın şeyhi tekrar ayaklanmaya teşvik ederek kendisini zor durumda bırakmasından çekinmiştir. Bu çekinceler ve Şeyh Ubeydullah'ın tekrar İran'a saldırı hazırlıkları yapması üzerine Osmanlı hükümeti şeyhi bölgeden uzaklaştırmaya karar vermiştir¹⁴⁸. Bundan sonra Şeyh Ubeydullah'ı etkisiz hale getirmeye çalışan Osmanlı hükümeti şeyhin teslim olması için girişimlerde bulunmuş ancak padişaha bağlılığını bildiren şeyh teslim olmaya yanaşmamıştır. Yeniden İstanbul'a gitmesinin bölge halkını olumsuz etkileyeceğini belirten şeyh, daha önceki gidişinde Kürdistan'ın içinde bulunduğu olumsuz durumu padişaha ve devlet adamlarına anlattığını ancak hiçbir sonuç alamadığını¹⁴⁹, şimdi tekrar İstanbul'a çağrılmasının çözüm olmadığı gibi bunu isteyenlerin de iyi niyetli olmadığını ve kendisini zorla isyana teşvik ederek asker ile milleti karşı karşıya getirmek amacıyla olduklarını belirtmiştir. Bahar mevsimine kadar Nehrî'de kalmak için müsaade isteyen şeyh, eğer bir sorun çıkarsa istenilen yerde ikamet etmeye razı olacağını da bildirmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁵ BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 115, Gömlek No: 50, Tarih 1298 E 30.

¹⁴⁶ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 14, Tarih 1299 L 09.

¹⁴⁷ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 15, Gömlek No: 18, Tarih 1299 Z 25.

¹⁴⁸ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 12 Tarih 1298.R.18.

¹⁴⁹ Şeyh Ubeydullah İstanbul'da bulunduğu sırada İran'ın ahaliye yaptığı zulümleri ve kendisinin 93 Harbi'nde yaptığı hizmetleri anlattığı bir arzuhalî II. Abdulhamid'de sunmuştur. (Bkz. BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 4, Gömlek No: 96, Tarih 1298 Za 18).

¹⁵⁰ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 20, Tarih 1299 L 15.

Şeyh Ubeydullah ile görüşmelerden istediği sonucu alamayan Osmanlı Hükümeti şeyhi etkisiz hale getirmek için Erzurum, Bitlis, Van ve Rewanduz'dan bölgeye asker yığmaya başlamıştır¹⁵¹. Aynı zamanda İran tarafında bulunan Mamiş, Mangur ve Hemavend aşiretlerinden şeyhe gelecek herhangi bir yardımı engellemek için İran kuvvetleri ile iletişime geçilerek önlem alınmış, böylece şeyh teslim olmaya zorlanmıştır¹⁵². Osmanlı ordusunun bölgeye yığınak yapması ve hükümetten de Nehrî'de kalmak konusunda olumlu bir netice alamayan Şeyh Ubeydullah, Musul'da ikamet etmeye razı olmuştur¹⁵³. Ancak Rusya ve İran hükümetleri Musul'un sınıra yakın olduğunu ve şeyhin buradan da rahatlıkla aşiretler ile iletişim sağlayabileceğini belirterek şeyhin Arabistan taraflarına nakledilmesini istemişlerdir¹⁵⁴. Bu isteği olumlu karşılayan Osmanlı Hükümeti böylece şeyhi Hicaz'a göndermeye karar vermiştir¹⁵⁵. Ancak şeyh Musul'a gitmeyi talep etmiş¹⁵⁶, eğer izin verilmezse ecnebi devletlere veya İran'a sığınacağını bildirmiştir¹⁵⁷. Şeyhin Musul'da ikamesine izin verilmemesi üzerine Seyyid Abdulkadir Oramar taraflarında tahkimat yapmaya başlamıştır¹⁵⁸. Bu sırada şeyhin kendisinin de İran tarafına geçmek için şah ile iletişime geçtiği¹⁵⁹ ve Nesturi patriği Mar Şimon'a da bir elçi göndererek desteğini sağlamaya çalıştığı istihbar edilmiştir. Ancak şeyhin şah ve Mar Şimon ile iletişime geçtiği yönündeki haberlerin söylentiden ibaret olduğu anlaşılmıştır¹⁶⁰. Şeyhi ikna etmek için Nehrî ve çevresine asker yığan Osmanlı Hükümeti, nihayet şeyh ile görüşmüş ve şeyhi ikna etmiştir. Osmanlı hükümeti ile çatışmayacağını çeşitli şekillerde hükümet yetkililerine ve çevresindekilere bildiren şeyh, bu amaçla Nehrî'de toplanan asker ve aşiretleri dağıtmış, yanında sadece hizmetinde bulunan iki-üç yüz kişi kadar insan bırakmıştır¹⁶¹. Ancak şeyhin yol hazırlıklarını ağırdan

¹⁵¹ Kılıç, s. 85.

¹⁵² BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 20, Tarih 1299 L 15.

¹⁵³ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 5, Gömlek No: 39 Tarih 1299 L 21.

¹⁵⁴ BOA. Y.A. HUS. Dosya No: 172, Gömlek No: 32, Tarih 1300 S 05.

¹⁵⁵ BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 6, Gömlek No: 49, Tarih 1299 L 06.

¹⁵⁶ BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 6, Gömlek No: 1, Tarih 1299 Za 05.

¹⁵⁷ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 5, Gömlek No: 40, Tarih 1299 Za 05; BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 39, Tarih 1299 Za 06.

¹⁵⁸ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 22, Tarih 1299 L 20.

¹⁵⁹ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 5, Gömlek No: 43, Tarih 1299 Z 20; BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 115, Gömlek No: 29, Tarih 1298 A 28.

¹⁶⁰ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 38, Tarih 1299 Za 05.

¹⁶¹ BOA. Y. PRK. AJZ. Dosya No: 6, Gömlek No: 7, Tarih 1299 Z 22; BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 39, Tarih 1299 Za 6.

alması üzerine şeyhin niyetinden şüphelenen Osmanlı ordusu saldırıya geçmiştir¹⁶². Şeyhin çevresinde bulunanlar direnç gösterse de şeyh fazla direnmeden teslim olmuştur¹⁶³. Bu sırada Oramar'da bulunan Seyyid Abdulkadir, şeyhe yardım etmek için Osmanlı ordusuna saldırmış ancak başarılı olamamıştır¹⁶⁴. Bu çatışma esnasında Osmanlı kuvvetleri ile ilk kez karşılaşan Kürt askerlerinin gösterdiği tepkiyi raporuna alan Musa Paşa'nın söyledikleri dikkate değerdir. Musa Paşa hazırladığı raporda:

*... Şemdinan ve Heriki ve Avraman ve Kürdi ve ol cihette meskûn aşayir-i mezkurenin kısm-i küllisi şimdiye kadar asakiri şahane görmemiş, vücutları haset ve bedeviyetle tecessüm etmiş ve şeyh ile münasebatlarından başka hüküm ve hükümata malik gayri kimse olmadığı derecelerine kadar inanmış ve aldanmışlardır. Ve asakir-i şahanenin avkat-ı hamsede edayı salavat etmelerine taaccüp etmişlerdir...*¹⁶⁵.

Yukarıda Musa Paşa'nın hazırladığı rapordan aldığımız pasajdan da anlaşıldığı gibi Osmanlı askeri bölgeye ilk kez girmekte ve Kürt kuvvetlerinin Osmanlı askerlerinin salavat getirmesine şaşkınlıkları Kürt aşiretlerinin Osmanlı algısına yönelik ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan Kürtlerin şeyhten başka bir hükümeti tanımamaları şeyhin bölgede ne derece önemsendiğini göstermektedir. Nitekim raporun devamında Musa Paşa şeyhin bölgeden uzaklaştırılmasının gerekli olduğunu aksi takdirde etkinliğinin devam edeceğini bildirmiştir.

Şeyh Ubeydullah'ın teslim olmasında Seyyid Abdulkadir ile Oramar aşireti arasındaki anlaşmazlık ve hükümet yetkililerinin aşiretleri kendi yanlarına çekme girişimleri etkili olmuştur¹⁶⁶. Diğer taraftan şeyhin iki oğlu arasında da anlaşmazlık olduğu görülmektedir. Seyyid Abdulkadir direnmekten yana tavır koyarken, Muhammed Sıddık buna karşı çıkmıştır. Osmanlı memurları ile anlaşmaya çalışan Muhammed Sıddık bir mektubunda, babasının çatışması durumunda kendisinin babasına karşı savaşacağını, babasını diri olmazsa ölü olarak teslim edeceğini taahhüt etmiştir¹⁶⁷.

¹⁶² BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 7, Gömlek No: 7, Tarih 1300 M 17; BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 18, Gömlek No: 39, Tarih 1300 Ş 07.

¹⁶³ BOA. Y. PRK. DH. Dosya No: 1, Gömlek No: 48, Tarih 1300 M 17.

¹⁶⁴ A Chief Abducted By His Son. (1882, November 24), Sacramento Daily Record-Union, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 12.03.2013); Wilson, s. 122.

¹⁶⁵ BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 18, Gömlek No: 39, Tarih 1300 Ş 07.

¹⁶⁶ BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 7, Gömlek No: 92, Tarih 1299 Za 19.

¹⁶⁷ BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 6, Gömlek No: 7, Tarih 1299 Z 22.

Osmanlı kuvvetlerine teslim olan Şeyh Ubeydullah, yaklaşık elli kadar aile efradı ve yakınlarıyla birlikte dört tabur askerin refakatinde Musul'a gönderilmiştir¹⁶⁸. Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlu Seyyid Abdulkadir, şeyh ile birlikte hicaza gönderilirken, ortanca oğlu Muhammed Sıddık ise Hakkâri'de kalmıştır. Ancak Muhammed Sıddık'ın hükümet yetkilileri ile sürekli sürtüşme halinde olduğu ve pek çok kere gözaltına alındığı kayıtlara geçmiştir¹⁶⁹. 1882 yılının Aralık ayı başlarında Musul'a gönderilen şeyh, Musul'da yaklaşık bir ay kaldıktan sonra, Kilis, İskenderun ve Beyrut üzerinden yaklaşık beş aylık bir yolculuktan sonra Medine'ye ulaşmıştır¹⁷⁰.

Şeyh Ubeydullah, Ekim 1883 yılında Mekke'de iki eşi ve on yaşındaki bir oğlu ile birlikte koleradan vefat etmiştir. Şeyhin ölümü üzerine oğlu Seyyid Abdulkadir ve diğer aile bireyleri memleketlerine dönmek istemişlerdir. Ancak Seyyid Abdulkadir, hükümeti ikna etmek amacıyla Hakkâri yerine İstanbul'da ikamet edeceğini bildirmesine rağmen bu isteği kabul edilmemiştir¹⁷¹. Yine 1887 yılında Şeyh Ubeydullah'ın amcazadesi Muhammed Efendi Hakkâri'ye dönmek istemiş ancak kendisine gerekli izin verilmemiştir¹⁷².

3.6. Başkaldırımın sonuçları

Ayaklanmanın akabinde Şeyh Ubeydullah, oğlu Seyyid Abdulkadir ve aile efradı Hicaz'a sürgün edilirken Osmanlı hükümeti, bu olayda görev almış asker ve komutanları “*Nişan-ı Mecidi*” ve “*Nişan-ı Osmanî*” madalyaları ile taltif etmiştir¹⁷³. Bundan sonra İran sınır bölgesinde gerekli önlemleri almaya başlayan Osmanlı Hükümeti bölgede idari düzenlemelere girişmiştir¹⁷⁴. Bölgedeki karışıklıkları önlemek için Osmanlı hükümetinin daha 1881 yılında İran sınırı boyunca Kürdistan Eyaletini yeniden kurmayı planladığı, ancak bunu gerçekleştirmediği yabancı konsoloslukların yazışmalarından anlaşılmaktadır¹⁷⁵. Bundan sonraki düzenlemeler

¹⁶⁸ BOA. Y. PRK. ASK Dosya No: 15, Gömlek No: 11 Tarih 1299 Z 20.

¹⁶⁹ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1642, Gömlek No: 80, Tarih 1306 Za 27.

¹⁷⁰ BOA. Y.PRK. ASK Dosya No: 18, Gömlek No: 39 Tarih 1300 Ş 7; BOA. İ. DH. Dosya No: 878, Gömlek No: 70045, Tarih 1300 R 29.

¹⁷¹ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 6, Gömlek No: 23, Tarih 1301 M 06; Speer, s. 101.

¹⁷² BOA. DH. MKT. Dosya No: 1408, Gömlek No: 106, Tarih 1304 B 06.

¹⁷³ BOA. İ. DH. Dosya No: 881, Gömlek No: 70294, Tarih 1300 C 08.

¹⁷⁴ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 5, Gömlek No: 55, Tarih 1300 S 06.

¹⁷⁵ BAO. HR. TO. Dosya No:89, Gömlek No:47, Tarih 1881.01.01.

ancak şeyhin Hicaz'a gönderilmesinden sonra yapılabildiği. Bu yeni idari düzenlemeler ile Hakkâri'de istinaf mahkemesi, Gevar ve Alpak sancaklarında mahkeme kurulurken, İmadiye kazası adliyesi de Musul'dan alınarak Hakkâri mahkemesine bağlanmıştır¹⁷⁶. 1886 yılında Hakkâri vilayet merkezinin Çolemerg'den Başkale'ye alınması kararlaştırılmış, İmadiye kazası da Musul'dan alınarak mutasarrıflığa dönüştürülmüştür¹⁷⁷. Yine 1888 yılında Hakkâri vilayet merkezi Başkale'den tekrar Çolemerg'e alınmıştır¹⁷⁸.

Şeyh Ubeydullah'ın bölgeden uzaklaştırılmasının ardından bölgede hem Osmanlı hem de İran tarafında bulunan aşiretlerin karşılıklı göçlerine şahit oluyoruz. Şeyh Ubeydullah ile birlikte hareket eden aşiretlerden İran tarafında yaşayanlar Osmanlı topraklarına göç ederken, Osmanlı topraklarında yaşayanlar da İran topraklarına göç etmeye başlamışlardır¹⁷⁹. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti bölgede kalmalarının sakıncalı olacağını düşündüğü bazı aşiretleri de başka bölgelerde iskâna tabi tutmuştur. Bu yerleştirmeler esnasında bölgenin içinde bulunduğu kötü şartlar halkı olumsuz etkilerken, Hakkâri'den Genç sancağına göç ettirilen Hemavend aşireti mensuplarının hastalıktan dolayı nüfuslarının pek çoğunu kaybettikleri kayıtlara geçmiştir¹⁸⁰. Başka bir bölgeye nakledilmek istemeyen bazı aşiretler de yine İran tarafına geçmiştir¹⁸¹. İngiliz konsolos yardımcılarında Clayton Kürdistan konsolosuna¹⁸² gönderdiği raporda bölgede Hıristiyan köyleri başta olmak üzere pek çok köyün tahrip edildiğini, halkın çoğunun İran ya da Rusya'ya göç ettiğini ve bölgede çok az kişinin kaldığını bildirmiştir¹⁸³. Bölgedeki hareketliliği yakından takip eden İstanbul hükümeti Diyarbakir, Bitlis, Mardin, Van ve Erzurum gibi vilayetlerin yetkililerinden göç olayları ile ilgili bilgi toplamalarını istemiştir¹⁸⁴. Diğer taraftan hükümet, bölgeyi kontrol altına almak ve gelişmelerden anında

¹⁷⁶ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1345, Gömlek No: 108, Tarih 1301 Z 24.

¹⁷⁷ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1366, Gömlek No: 82, Tarih 1303 Z 21; BOA. DH. MKT. Dosya No: 1368-133, Tarih 1303 Z 30.

¹⁷⁸ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1468, Gömlek No: 43, Tarih 1305 Ra 20.

¹⁷⁹ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1354, Gömlek No: 99, Tarih 1303 L 8; BOA. DH. MKT. Dosya No: 1347, Gömlek No: 6, Tarih 1302 Ş 8.

¹⁸⁰ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1449, Gömlek No: 6, Tarih 1305 M 02.

¹⁸¹ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1453, Gömlek No: 43, Tarih 1305 M 18.

¹⁸² Kürdistan Eyaleti 1867 yılında feshedilmesine rağmen 1887 yılında İngiltere'nin Van Konsolosunun hala Kürdistan ismini kullandığı görülmektedir.

¹⁸³ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1463, Gömlek No: 43, Tarih 1305 Ra 20.

¹⁸⁴ BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 14, Gömlek No: 19, Tarih 1306 C 23.

haberdar olmak için telgraf hattını Şemdinan'a kadar uzatırken¹⁸⁵, yıllardır bölgeden alamadığı vergi ve askeri toplamak için, İmadiye gibi yerlerde halkın tepki göstermesine rağmen, nüfus sayımı yapmıştır¹⁸⁶. Bütün bu önlemlere rağmen hükümetin sınır hattında aşiretlerin göçlerine ve özellikle Heriki aşiretinin yağma ve talanlarına engel olamadığını 1887 tarihli yazışmalarda görmekteyiz¹⁸⁷.

Şeyh Ubeydullah ve aile efradı sürgün edilmesine rağmen bölge ile ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Nitekim Seyyid Abdulkadir'in 1892'de Savuçbulak ve diğer bölge ileri gelenlerine gönderdiği bir mektup İranlı yetkililerin tepkisine neden olmuştur. Harekete geçen İran sefareti konu ile ilgili Seyyid Abdulkadir'i uyarması için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmuştur¹⁸⁸. 1894 yılında da Seyyid Abdulkadir'in İstanbul'a geldiği söylentileri üzerine İranlı yetkililer Seyyid Abdulkadir'in Hakkâri'ye gelmemesi için girişimlerde bulunmuşlardır¹⁸⁹.

Şeyh Ubeydullah ayaklanmasının bölgeye yansımalarından biri de II. Abdulhamid'in Kürt politikası olmuştur. Avrupalı misyonerlerin çalışmaları, Ermenilerin faaliyetleri ve Kürt aşiretlerinin kontrol altına alınamayan hareketleri II. Abdulhamid'i yeni önlemler almaya yöneltmiştir. Bu türden hareketleri önlemenin yanı sıra merkezde kaybettiği desteğe alternatif bir destek sağlamak isteyen II. Abdulhamid, alışlagelmiş merkezileştirme politikalarının aksine, yerel yöneticileri destekleyerek Kürt aşiret ve şeyhleri ile sıkı ilişkiler kurma yoluna gitmiştir¹⁹⁰. Sultanın politika değişikliğinin ilk işareti de Şeyh Ubeydullah ayaklanmasında yumuşak bir tavır sergilemesi gösterilebilir¹⁹¹. Bu amaçla 1884'te Hakkâri'ye gönderilen Ethem Paşa, aşiret reisleri ile ilişkilerin geliştirilmesine çalışmıştır¹⁹². Takip eden yıllarda da Kürt aşiretlerini kontrol altına alıp güçlendirerek devletin yanına çekmek için 1891 yılında Hamidiye Alayları adıyla aşiretlerden müteşekkil

¹⁸⁵ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1345, Gömlek No: 85, Tarih 1301 Z 24.

¹⁸⁶ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1413, Gömlek No: 83, Tarih 1304 B 24.

¹⁸⁷ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1354, Gömlek No: 99, Tarih 1303 L 08; BOA. DH. MKT. Dosya No: 1463, Gömlek No: 43, Tarih 1305 Ra 20; BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 46, Gömlek No: 109, Tarih 1305 L 09.

¹⁸⁸ BOA. DH. MKT. Dosya No: 1946, Gömlek No: 91, Tarih 1309 L 13.

¹⁸⁹ BOA. İ. HUS. Dosya No: 8, Gömlek No: 18, Tarih 1311 B 07.

¹⁹⁰ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 285.

¹⁹¹ Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 28-29.

¹⁹² Top, s. 74.

askeri birlikler oluşturmuştur¹⁹³. II. Abdulhamid, anılarında Hamidiye Alaylarının kuruluş amacını şu şekilde açıklamaktadır:

Disiplinli bir şekilde bir araya getirilmiş Kürtlerimiz Ruslara karşı savaşta bize büyük hizmetlerde bulunabilirler. Alayda öğrenecekleri itaat onlar için çok hayırlı olacaktır. Subay olarak atadığımız ve yeni konumlarından gurur duyan Kürt ağaları biraz da disiplin öğrenirler¹⁹⁴.

Böylece II. Abdulhamid bölgede kendisine sadık bir güç oluştururken, asi ve kontrol edilemeyen aşiretleri de kontrol altına almayı hedeflemiştir. Sultan, bu politikasında kısmen de olsa başarılı olmuş ve Kürtler arasında büyük bir itibara sahip olup, *Bavê Kurdan* (Kürtlerin babası) olarak anılmıştır¹⁹⁵.

Şeyh Ubeydullah isyanının gerçekleştiği Hakkâri ve çevresinde Hamidiye Alaylarının durumu bir istisna teşkil etmektedir. 1884 yılında Hakkâri valiliğine atanan Ethem Paşa aşiretler ile dostane ilişkiler kurmaya çalışmış olmasına rağmen Hakkâri’de Hamidiye Alaylarına katılım diğer bölgelere göre çok düşüktür. Diğer bölgelerde aşiretler Hamidiye Alaylarına katılmak için büyük gayretler sarf ederken¹⁹⁶, Hakkâri bölgesi aşiretlerinin alaylara katılmada isteksiz oldukları görülmektedir. Bölgenin tanınmış aşiretleri Pinyanişî, Jirkî, Dostıkî, Eryuşî gibi büyük aşiretler Hamidiye alaylarına katılmadığı gibi Hakkâri’nin on bir kazasından dokuzunda da Hamidiye Alayları yoktur¹⁹⁷. Bunun temel nedeninin Şeyh Ubeydullah hareketi ve bu hareketin hafızalardaki tazeliğini hala koruyor olması muhtemeldir.

Şeyh Ubeydullah ayaklanmasının önemli sonuçlarından birisi de İran ile Amerika arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasıdır. Urmiye’deki Amerikan misyonerlerinin Kürt isyancılarıdan yana tavır koydukları yönündeki söylentiler Urmiye halkının ve İran’ın yerel yöneticilerinin tepkisine neden olmuştur. Bunun üzerine Amerikan hükümeti misyonerlerin güvenliğini sağlamak için İran hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuş ve hükümetten güvenlik teminatı almıştır¹⁹⁸.

¹⁹³ Abdulnasır Yiner, “Miranlı Mustafa Paşa Örneğinde Hamidiye Alayları Askeri Gücünün Kötüye Kullanımı”, *History Studies International Journal of History*, 2012, s. 450. (www.historystudies.net Erişim: 22.04.2013).

¹⁹⁴ Abdulla, s. 271.

¹⁹⁵ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 286.

¹⁹⁶ BOA. Y. MTV. Dosya No: 110, Gömlek No: 36 Tarih 1312 C 04.

¹⁹⁷ Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, s. 86; Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 468.

¹⁹⁸ Wilson, s. 122.

Şeyh Ubeydullah'ın bölgeden uzaklaştırılmasının ardından bir süre İstanbul'da kalan Muhammed Sıddık, Hakkâri'ye dönmüş ve Osmanlı devletinin desteği ile sınır hattında İran ile aralıklarla mücadeleye devam etmiştir¹⁹⁹. Sonraki yıllarda Muhammed Sıddık'ın oğlu Seyyid II. Taha bölgede Kürt bağımsızlık hareketinde lider olmuştur. Rusya ile ilişkilerini iyi tutan II. Taha, 1899 yılında Rus çarı Nikola tarafından Rusya'ya davet edilmiştir²⁰⁰. Şeyh Ubeydullah ile birlikte Hicaz'a sürgüne gönderilen Seyyid Abdulkadir ise sürgünden döndükten sonra İttihatçıların desteğiyle İran'ın Sünni Kürtlerini Osmanlı'ya katmaya çalışmış ancak başarısız olmuştur. Daha sonraki tarihlerde Osmanlı Şurayı Devlet Başkanlığı yapan Seyyid Abdulkadir, Şeyh Said Ayaklanmasında Kürtçü olduğu gerekçesiyle idam edilmiştir²⁰¹.

Sâdatê Nehri'nin, Hakkâri ve çevresindeki etkinliği 1920'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde, ailenin son şeyhleri Muhammed Sıddık, II. Taha ve II. Abdullah bazı aşiret ağalarının da desteğiyle çeşitli zamanlarda İran ve Osmanlı'ya karşı mücadeleye devam etmişlerdir. Sonuçta kimisi Şeyh Sait Ayaklanmasında olduğu gibi tutuklanarak sürgün veya idam edilirken, kimisi de Türkiye'den kaçmak zorunda kalmıştır. Bu ve buna benzer isyanlardan sonra yeni kurulmuş olan cumhuriyet hükümeti her türlü dolaylı yönetim biçimini ortadan kaldırarak etkinliğini artırmıştır²⁰². Bruinessen'in belirttiği gibi, "yeni hükümet bir yandan aşiret reislerinin aracılık konumunu büyük ölçüde ortadan kaldırırken diğer taraftan şeyhler yoğun baskı altına alınarak pratikte oynadıkları siyasi rolü yitirmişlerdir"²⁰³.

¹⁹⁹ Wigram, s. 164; Abdulla, s. 275-276.

²⁰⁰ Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, s. 88.

²⁰¹ Ateş, s. 19.

²⁰² Tekin, s. 63.

²⁰³ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 295.

SONUÇ

Kürdistan coğrafyası tarihin pek çok döneminde istilalara uğramış ve birçok medeniyetin mücadele alanı olmuştur. Sasani ve Bizans İmparatorluğu'nun mücadelesinde iki devletin karşılaşma alanı olan bu bölge daha sonraki dönemlerde ise Osmanlı ile İran Safevi devletlerinin çekişmesine sahne olmuştur. Bu durum bölgede sürekli savaflara ve siyasi çekişmelere neden olurken, halkın sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı üzerinde de etkili olmuştur. 19 yüzyıla gelindiğinde Kürt halkının büyük çoğunluğunun göçebe olması bir tesadüf değildir. Çünkü göçebe yaşam ekonomik gereksinimlere ek olarak Kürtlere hâkim güçlerin kontrolü dışında yaşama olanakları da vermekteydi. Sürekli yer değiştirmeler onlara kendi alanlarında özgür kalma olanağı sağlamaktaydı. Nitekim siyasi koşullara bağlı olarak göçebe Kürtlerin sayısı azalıp çoğalmıştır. Bu sayede Kürtler sığındığı dağlarda hâkim güçlerin müdahalesine maruz kalmadan kendi kurallarını hayata geçirerek bireysel bir özgürlük elde etmişlerdir. 19. yüzyılda değişen dengeler ile birlikte Osmanlı devleti Kürtleri kontrol altına alma çalışmalarını hızlandırmış, göçebe Kürt aşiretleri yerleşik hayata geçirilmeye çalışıldığı gibi çeşitli bölgelerde de iskân faaliyetleriyle Kürt aşiretleri zapt-u rabt altına alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar, yüzlerce yıl sıkı bir denetimle karşılaşmadan yaşayan toplum üzerinde travmalara neden olmuş, toplumun eskiden beri süregelen dinamiklerini sarsmıştır. Doğal olarak bu kargaşa ortamı çatışma ve başkaldırıları beraberinde getirmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti merkezi otoriteyi güçlendirme politikaları doğrultusunda kendi iç dinamiklerine bağlı, doğal idari yapılanmalara sahip yerel yöneticileri ortadan kaldırırken bu yerel idari yapılanmalara alternatif bir yönetim oluşturamamıştır. Osmanlı Devleti'nin oluşan söz konusu iktidar boşluğunu dolduramaması bölgede siyasi ve sosyal kargaşaya neden olmuş, meydana gelen bu iktidar boşluğu şeyhler tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Böyle bir ortamda Şeyh Ubeydullah Kürt emirliklerinden boşalan liderlik koltuğuna oturmuştur. Şeyhin Osmanlı yöneticilerine alternatif olarak toplumuna liderlik yapması ve toplum tarafından benimsenmesi aslında şunu göstermektedir. Kürt toplumu her ne kadar görünürde Osmanlı veya İran hükümetlerine bağlı olsa da kendi içerisinde kendinden olmayan bir yöneticiyi kabul etmemiştir. Nitekim bu durum emirlikler döneminde de böyle olmuştur.

Şeyh Ubeydullah'ın aşiretler üstü dini bir kimlikle toplumsal liderliği ele alması, şeyhin hâkimiyet alanının genişlemesini de beraberinde getirmiştir. Emirlikler döneminde Kürt mirlerinin hâkimiyet alanları kendi aşiretleri veya coğrafyaları ile sınırlı iken, Şeyh Ubeydullah'ın Nakşibendi Halidî tarikatının lideri olması, şeyhin liderliğinin aşiret sınırlarını aşmasını sağlamıştır. Böylece şeyh bulunduğu coğrafyanın dışına da hükmederek geniş bir kitleye liderlik yapma imkânına sahip olmuştur. Bu anlamda şeyhin ayaklanması bu tarihe kadar meydana gelmiş hâkimiyet alanlarını koruma amaçlı mir ayaklanmalarının aksine genel bir karakter arz etmektedir.

Şeyh Ubeydullah, başkaldırısını gerekçelendirirken Türkler ve İranlıların Kürt halkına gereken önemi vermediklerini ve Kürtleri anlamadıklarını sebep olarak göstermektedir. Şeyh, her iki devletin yerel yöneticilerinin zulümleri, keyfi muameleleri ve vergi adı altında zorla para toplamalarının yanı sıra İran hükümetinin Sünni Kürtler arasında Şiiliği yaymaya çalışması, Sünni halka mezheplerinden dolayı zulmetmesi neticesinde başkaldırdığını belirtmektedir. Kürtlerin büyük bir aile olduğunu ancak kötü yöneticilerin elinde geri bırakıldığını, işlenen bir suçun bütün Kürtlere mal edilerek bütün Kürtlerin kötü gösterildiğini belirten şeyh, Kürdistan'ı yeniden düzenleyerek diğer milletlerinin seviyesine çıkarmak istediğini belirtir. Bu amaçlarla başkaldıran şeyhin hedefinin bağımsız bir Kürdistan veya en azından bölgede kendi kontrolünde bir hükümet kurmak olduğu açıktır. Nitekim İranlı memurlar, yabancı konsolosluklar ve bölgede bulunan misyonerler şeyhin bağımsız bir Kürdistan hedeflediğini iddia ederken Osmanlı hükümet yetkilileri daha çok şeyhin bağlılığından söz etmişlerdir. Ancak şeyhin yabancı konsolos ve misyonerler ile kişisel ilişkiler geliştirmiş olması ve zaman zaman özel görüşmeler yapması hatta hastalığında Dr. Cochran tarafından tedavi edilmesi dikkate alındığında bu kesim ile daha samimi ilişkiler geliştirdiği söylenebilir. Şeyh, Osmanlı hükümet yetkililerinden çok, bunlara güven duymuş dolayısıyla fikirlerini çekinmeden ortaya koymuştur. Nitekim İranlı yetkililer de yabancı misyonerlerin raporlarına dayanarak şeyhin amacının bağımsız bir devlet olduğunu iddia etmektedirler. Ancak Seyyid Abdulkadir'in Savuçbulak'da halife adına hutbe okutması şeyhin Osmanlı desteğini de elden bırakmamaya gayret ettiğini, şartlar ve duruma göre muhtar bir yönetimi de düşündüğünü göstermektedir.

Şeyh Ubeydullah'ın başkaldırısında şüphesiz Ermenilerin faaliyetlerinin de büyük payı vardır. Berlin Anlaşmasınının 61. maddesinin Ermenilerin yaşadığı yerlerde düzenlemeler içermesi ve Ermenilerin bölgede bağımsız bir devlet kuracağı söylentileri de şeyh harekete geçirmiştir. Her fırsatta endişelerini dillendiren şeyh, gerekirse kadınları bile silahlandırıp böyle bir şeye izin vermeyeceğini belirtmiştir.

Şeyh Ubeydullah'ın yazışmalarından ve özellikle misyonerler ile yaptığı konuşmalarından milletini seven, Kürtlerin içinde bulunduğu kötü durumun farkında olan, Kürtlere yapılan haksızlıklara tahammül edemeyip bunun için mücadele eden ve Kürtlük bilincine sahip bir kişi olduğunu görmekteyiz. Ancak şeyh, her ne kadar Kürtlük bilincine sahip olsa da, çağdaş anlamda bir milliyetçi olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim milliyetçilik, toplum veya bireyin ekonomik şartları, bilgi düzeyi veya başka bir millet ile karşılaşarak kendisini tanımlaması gibi olguların ürünü bir düşüncedir. Bu bağlamda şeyhin çağdaş manada milliyetçi olduğunu söylemek yanlış olur.

Şeyh Ubeydullah, harekâtı öncesinde Kürtlerin dışındaki topluluklara da çağrıda bulunarak kendisine katılmalarını istemiştir. Bu amaçla Nesturilerle ilişkiler kurmuş ve ortak hareket etme çağrısında bulunmuştur. Böylece harekâtına Hıristiyan halkları da katarak İngiltere veya Rusya'nın desteğini almayı hedeflemiştir. Ancak İngiltere'nin uyarı ve vaatleri neticesinde Nesturilerden kişisel katılımının dışında kitlesel bir katılım gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan İngiltere ve Rusya'nın bölgedeki gücünün farkında olan şeyh, bu devletlerin desteğini almak amacıyla görüşmeler ve yazışmalar gerçekleştirmiştir. Ancak her iki devlet de şeyhi desteklemekten kaçınmıştır. İngiliz temsilciler şeyhin harekâtının kendi çıkarlarını zedeleyeceği gerekçesiyle engellemeye çalışmıştır. Rusya da Osmanlı Devleti ile daha yeni düzelttiği ilişkilerini bozmak istemediği gibi şeyhin 93 Harbi'nde Osmanlı ordusunda savaşmasından dolayı destek taleplerine temkinli yaklaşmıştır. Ancak Şeyh Ubeydullah isyanını "dış mihrakların" kışkırtması olarak yorumlayan bazı çağdaş tarihçiler, şeyhin bu arayışlarını tezlerine destek olarak göstermişlerdir. Yine aynı tarihçiler 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin desteği ile ayakta kaldığını görmezden gelmiş veya bu durumu farklı argümanlarla yorumlayarak açıklamaya çalışmışlardır.

Şeyh Ubeydullah'ın pek çok defa herhangi bir harekât niyetinde olmadığını belirtmesine karşın İran'a saldırması iki ihtimali ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, şeyh

bunu söylerken gerçek niyetini gizlemiştir. İkincisi de şeyhi bu harekâta şartların zorladığı ve istemediği halde böyle bir hadisenin içerine girmiş olmasıdır. Şeyh Ubeydullah'ın 93 Harbi sırasında uygun durumdan faydalanıp isyan etmemesi, hatta kendisinin de savaşa katılması, şeyhin isyan etmek gibi bir niyetinin olmadığını göstermektedir. Ancak savaş sonrasında halkın içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve bu olumsuz şartlara Osmanlı ve İran devletlerinin çözüm üretmemesi şeyhin istemediği halde isyan etmesine neden olduğunu göstermektedir. Nitekim şeyh her seferinde Osmanlı yöneticilerinin adaletsizliklerini ve İran'ın Sünni Kürtlere karşı olumsuz tutumunu eleştirmiş ve bunların düzeltilmesi için II. Abdülhamid'den yardım istemiştir. Bu amaçla Urmiye kuşatmasından sonra İstanbul'da ikamete razı olmuş ve bölgenin durumunu bizzat II. Abdülhamid'e bildirmiştir. Ancak Osmanlı ve İran devletlerinin işbirliği içerisinde olduğunu, Kürtleri göz ardı ettiklerini görmüş ve İstanbul'dan gizlice ayrılmıştır.

Şeyh Ubeydullah hareketinin aşiretler üstü bir kimliğe sahip olması, mezhepsel bir nitelik taşıması gibi nedenlerden dolayı genişleme potansiyeli bulunan bir harekettir. Ancak hem İran hem de Osmanlı tarafında bulunan bazı aşiretlerin şeyhe katılmaması, İngiltere ve Rusya'nın baskıları hareketi olumsuz etkilerken, katılan aşiretlerin de askeri disipline sahip olmaması hareketin genişleme potansiyelini olumsuz etkilemiştir.

Şeyh Ubeydullah ve taraftarları, çağdaş bir bakış açısıyla, statükoyu savunan, iktidar yanlısı veya gerici olarak suçlanan muhafazakâr Kürtlerin haksızlığa ve usulsüzlüklere karşı toplumsal direnmenin öncüleri oldukları söylenebilir. Nitekim Minorsky'nin de belirttiği gibi bundan sonra hâkim devletlere karşı meydana gelen isyanların pek çoğunda Nakşibendî Halidî şeyhlerin rol aldığını görmekteyiz²⁰⁴.

²⁰⁴ Viladimir Minorsky, Th. Bios, D.N. Mac Kenzie, s. 151.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Sadâret Mektubî Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. MKT. Dosya No: 160, Gömlek No: 52, Tarih 1264 Z 29.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. MKT. MHM. Dosya No: 486, Gömlek No: 62, Tarih 1298 Ca 29.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT. Dosya No: 1347, Gömlek No: 6, Tarih 1302 Ş 8.

BOA. DH. MKT. Dosya No: 1354, Gömlek No: 99, Tarih 1303 L 8.

BOA. DH. MKT. Dosya No:1413, Gömlek No: 83, Tarih 1304 B 24.

BOA. DH. MKT. Dosya No: 1414, Gömlek No: 105, Tarih 1304 B 27.

BOA. DH. MKT. Dosya No: 1463, Gömlek No: 43, Tarih 1305 Ra 20.

BOA. DH. MKT. Dosya No: 1642, Gömlek No: 80, Tarih 1306 Za 27.

Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No 1, Tarih 1295 T 04.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 24, Tarih 1295 T 24.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 69, Tarih 1295 A 26.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 70, Tarih 1295 A 26.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 73, Tarih 1295 A 29.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 79, Tarih 1295 E 04.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 80, Tarih 1295 E 04.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 82, Tarih 1295 E 06.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 112, Gömlek No: 99, Tarih 1295 E 25.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 114, Gömlek No: 59, Tarih 1298 My. 15.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 115, Gömlek No: 12, Tarih 1298 A 18.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 115, Gömlek No: 29, Tarih 1298 A 28.

BAO. DH. ŞFR. Dosya No: 115, Gömlek No: 50, Tarih 1298 E 30.

Hatt-ı Humayun

BAO. HAT: Dosya No: 826, Gömlek No: 37428, Tarih 1236 M 05.

Hariciye Nezareti Siyasi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS. Dosya No: 82, Gömlek No: 46, Tarih 1881.02.08.

BOA. HR. SYS. Dosya No: 82, Gömlek No: 42, Tarih 1880.10.13

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. TO. Dosya No: 89, Gömlek No: 47, Tarih 1881.01.01.

BAO. HR. TO. Dosya No: 104, Gömlek No: 20, Tarih 1876.11.22.

BOA. HR. TO. Dosya No: 138, Gömlek No: 66, Tarih 1880.11.11

BOA. HR. TO. Dosya No: 256, Gömlek No: 53, Tarih 1879.08.02.

BOA. HR. TO. Dosya No: 257, Gömlek No: 63, Tarih 1879.11.07.

BOA. HR. TO. Dosya No: 259, Gömlek No: 11, Tarih 1880.06.09.

İrade Dâhiliye

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. DH. Dosya No: 878, Gömlek No: 70045, Tarih 1300 R 29.

BOA. İ. DH. Dosya No: 881, Gömlek No: 70294, Tarih 1300 C 08.

İrade Hususi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. HUS. Dosya No: 8, Gömlek No: 18, Tarih 1311 B 07.

Mektubi Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF. MKT. Dosya No: 53, Gömlek No: 155, Tarih 1295 Ra 05.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. A. HUS. Dosya No: 159, Gömlek No: 79, Tarih 1295 Za 06.

BAO. Y. A. HUS. Dosya No: 160, Gömlek No: 47, Tarih 1296 Ra 03.

BAO. Y. A. HUS. Dosya No: 165, Gömlek No: 178, Tarih 1297 Z 27.

BAO. Y. A. HUS. Dosya No: 166, Gömlek No: 49, Tarih 1298 S 16.

BAO. Y. A. HUS. Dosya No: 166, Gömlek No: 62, Tarih 1298 S 22.

BAO. Y. A. HUS. Dosya No: 167, Gömlek No: 15, Tarih 1298 Ca 08.

BAO. Y. A. HUS. Dosya No: 171, Gömlek No: 37, Tarih 1299 L 03.

BAO. Y. A. HUS. Dosya No: 172, Gömlek No: 32, Tarih 1300 S 05.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. A. RES. Dosya No: 8, Gömlek No: 7, Tarih 1297 Za 09.

BAO. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 12, Tarih 1298 R 18.

BAO. Y. A. RES. Dosya No: 10, Gömlek No: 26, Tarih 1298 R 29.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. MTV Dosya No: 110, Gömlek No: 36, Tarih 1312 C 04.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. Dosya No: 4, Gömlek No: 45, Tarih 1297 Za 04.

BAO. Y. PRK. A. Dosya No: 3, Gömlek No: 4, Tarih 1298 S 21.

BAO. Y. PRK. A. Dosya No: 3, Gömlek No: 74, Tarih 1300 Z 29.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. ASK. Dosya No: 3, Gömlek No: 46, Tarih 1299 L 02.

BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 28, Tarih 1297 N 27.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 55, Tarih 1297 Za 17.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 67, Tarih 1297 Z 01.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 76, Tarih 1297 Z 04.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 79, Tarih 1279 Z 06.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 4, Gömlek No: 82, Tarih 1297 Z 08.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 5, Gömlek No: 31, Tarih 1298 M 06.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 6, Gömlek No: 25, Tarih 1298 Ra 21.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 6, Tarih 1299 L 05.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 14, Tarih 1299 L 09.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 20, Tarih 1299 L 15.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 22, Tarih 1299 L 20.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 38, Tarih 1299 Za 05.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 39, Tarih 1299 Za 06.
BAO. Y. PRK. ASK. Dosya No: 14, Gömlek No: 40, Tarih 1299 Za 07.
BAO. Y. PRK-ASK. Dosya No: 15, Gömlek No: 11 Tarih 1299 Z 20.
BAO. Y. PRK-ASK. Dosya No: 15, Gömlek No: 18, Tarih 1299 Z 25.
BAO. Y. PRK-ASK. Dosya No: 18, Gömlek No: 39 Tarih 1300 Ő 07.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. AZJ. Dosya No: 4, Gömlek No: 12, Tarih 1297 Z 14.

BAO. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 4, Gömlek No: 96, Tarih 1298 Za 18

BAO. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 6, Gömlek No: 1, Tarih 1299 Za 05.

BAO. Y. PRK. AJZ. Dosya No: 6, Gömlek No: 7, Tarih 1299 Z 22.

BAO. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 6, Gömlek No: 118, Tarih 1299 Z 30.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. BŞK. Dosya No: 3, Gömlek No: 64, Tarih 1297 Za 11.

BAO. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 6, Gömlek No: 49, Tarih 1299 L 06.

BAO. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 7, Gömlek No: 7, Tarih 1300 M 17.

BAO. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 7, Gömlek No: 92, Tarih 1299 Za 19.

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. DH. Dosya No: 1, Gömlek No: 48, Tarih 1300 M 17.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şebenderlik ve Ateşemiliterlik

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. EŞA. Dosya No: 2, Gömlek No: 73, Tarih 1298 Z 29.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. HR. Dosya No: 1, Gömlek No: 33, 1294 Ca 04.

BAO. Y. PRK. HR. Dosya No: 5, Gömlek No: 63, Tarih 1298 R 14.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı

Harbiye Dairesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. MYD. Dosya No: 1, Gömlek No: 85, Tarih 1298 Ra 25.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. PRK. UM. Dosya No: 4, Gömlek No: 20, Tarih 1297.

BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 5, Gömlek No: 39 Tarih 1299 L 21.

BAO. Y. PRK. UM. Dosya No: 5, Gömlek No: 40, Tarih 1299 Za 05.

BAO. Y. PRK. UM. Dosya No: 5, Gömlek No: 43, Tarih 1299 Z 20.

BAO. Y. PRK. UM. Dosya No: 14, Gömlek No: 19, Tarih 1306 C 23.

KİTAPLAR

Abdulla, Nejat; *İmparatorluk Sınır Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.

Algar, Hamid; “Halidiyye,” *İslam Ansiklopedisi*, C. XV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 295-296.

Amanat, Abbas; *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah and the Iranian Monarchy, 1831-1896*, Berkeley: University of California Press, Los Angeles, 1997.

Ardalan, Sheerin; *Erdalan Kürtleri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007.

Ateş, Sabri; Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı-III, *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı 9, İstanbul, Ekim-Kasım 2013, s. 15-21.

Averyanov, P. İ.; *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.

Avyarov; *Osmanlı Rus ve İnan Savaşlarında Kürtler 1801- 1900*, Sipan Yayınları, Ankara, 1995.

Baysun, M. Cavit; “Emir” *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. IV, Eskişehir, 1997.

Berkes, Niyazi; *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Bozkurt, Serhat ve Alişan Akpınar; *Osmanlı Kürdistanı-Kurdistana Osmanî*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011.

Bruinessen, Martin Van; *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

_____; *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Budak, Mustafa ve Diğerleri; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İnan İlişkileri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 111, C. III-IV, Ankara, 2010.

Burkay, Kemal; *Geçmişten Günümüze Kürtler ve Kürdistan*, C. I, Deng Yayınları, Diyarbakır, 2008.

Celilê Celil; *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara, 1992.

_____; *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.

Celile Celil ve Diğeri; *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.

Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Dalyan, Murat Gökhan; *19. Yüzyılda Nasturiler (İdari Sosyal Yapı Ve Siyasi İlişkileri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta, 2009.

Foley, Sean Ezra; *Shaykh Khalid And The Naqshbandiyya-Khalidiyya, 1776-2005*, Vol. ½, Doctoral Dissertation, Georgetown University, Faculty Of The Graduate School Of Arts And Sciences, Washington, DC, 2005.

Fraser, James Baillie, *Travels in Koordistan and Mesopotamia, Including an Account of Parts of Those Countries*, Vol: I, Richard Bentley, London, 1840.

Gencer, Fatih; *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Hakan, Sinan; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

_____; *Müküs Kürt Emirleri ve Han Mahmud*, Peri Yayınları, İstanbul, 2002.

Halfin; *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 2008.

Heckmann, Lale Yalçın; *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

İnalçık, Halil ve Diğeri; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. II*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İpek, Nedim; "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı" *Türkler Ansiklopedisi*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15-24.

Jwaideh, Waide; *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi; Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Karpat, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Khoury, Dina Rızık; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu; Musul 1540-1834*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Kılıç, Avni; Kürdistan'da Halidilik, *Kimlik Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu*, (6-8 Eylül 2012 Bingöl), Ed. Cengiz Yıldız, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2013.

Kılıç, Mehmet Fırat; *Sheikh Ubeydullah's Movement*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, The Degree of Master of Arts, Ankara, 2003.

Kodaman, Bayram; *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.

_____ ; "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Mayıs 2010.

Koohi-Kamali, Farideh; *The Political Development of the Kurds in Iran Pastoral Nationalism*, Department of Social Sciences, New School University, New York, 2003.

Köhler, Wilhelm; *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Malmisanij; *Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.

Mehmed Emin Zeki Bey; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2012.

_____ ; *Meşahir-i Kurd u Kurdistan*, Apec & Öz-ge Yayınları, Spanga/Sweden, 1998.

Mela Mahmudê Bayezîdî; *Adat û Rusumatnameê Ekradiye*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2012.

Memiş, Abdurrahman; *Halidî Bağdadî ve Anadolu'da Halidilik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Millingen, Major Frederick; *Wild Life Among The Koords*, Hurst And Blackett, Publishers, 13 Great Marlborough Street, London, 1870.

Minorsky, Viladimir; "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. VI, Eskişehir, 1997, s. 1089-1114.

Minorsky, Viladimir, Th. Bios, D.N. Mac Kenzie; *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.

Muslu, Ramazan; *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Mustafa Nuri Paşa; *Netayic'ul Vukuat*, C. I-II, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Nikitine, Basil; *Kürtler-Sosyolojik Tarihi İnceleme*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.

Özcoşar, İbrahim; *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2009.

Özoğlu, Hakan; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap yayınevi, İstanbul, 2009.

_____; *Kurdish Notables and the Ottoman State*, State University of New York Press, Albany, 2004.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul, 1983.

Pears, Sır Edwin; *Turkey and Its People*, Methuen & Co. Ltd, London, 1911.

Rich, Claudius James; *Narrative of a Residence in Koordistan and on The Site of Ancient Nineveh*, Vol: I, James Duncan-Paternoster Row, London, 1836.

Sasuni, Garo; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992.

Sezen, Tahir; *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21, Ankara, 2006.

Sinno, Abdurrauf; *Osmanlının Sancılı Yıllarında Araplar Kürtler Arnavutlar 1877- 1881*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.

Siverekli, İsmet; *Kürdistan'da Siyasal İslam*, Peri Yayınları, İstanbul, 2008.

Speer, Robert E.; *"The Hakim Sahib" The Foreign Doctor: A Biography of Joseph Plumb Cochran, M. D. of Persia*, Fleming H. Revell Company, New York, 1911.

Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317.

Şerefhan, *Şerefnâme*, Deng Yayınları, Diyarbakır, 2006.

Tan, Altan; *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Tekin, Ferhat; *Hakkâri Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.

Top, Mehmet, *Hakkâri*, Anıt Matbaası, Hakkâri, 2010.

Wigram, Sır Edgar T. A.; *The Cradle of Mankind- Life in Eastern Kurdistan*, A. & C Black, Ltd., London, 1922.

Wilson, Rev. S. G.; *Persian Life and Customs With Scenes and Incidents of Residence and Travel in The Land of The Lion and The Sun*, Student Missionary Campaign Library-Fleming H. Revell Company, Chicago, 1895.

DERGİLER

Ehlibeyt, *Marife: Bilimsel Birikim Dergisi*, Yıl:4, Sayı: 3, Kış 2004, s. 386-393.

Heckmann, Lale Yalçın; Kürt Aşiretleri, Aşiret Liderleri ve Global Süreçler: Hakkâri'de Oramarî Örneği, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S. 84, Ankara, Bahar 2000, s. 172-188.

Hülür, Himmet, Gürsoy Akça; İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Bahar 2006, s. 324-325.

Karagel, Hulusi; Tarihsel Süreç İçerisinde Doğu Anadolu Bölgesindeki Mülki Yönetim Alanlarının İdari Coğrafya Analizi, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, S. 6/1, Elazığ, Ekim 2010, s. 41-62.

Maden, Fahri; Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları, *History Studies*, Vol. 5, Issue 1, January 2013, p. 267-286.

Sömürgecilik ve Kürdistan, *Xebat Dergisi*, Mayıs-Haziran 1979, Sayı 5, s. 5-8.

Uluç, Abdulvahap, Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret, *Mukaddime Dergisi*, Sayı 2, 2010, s. 35-52.

Yapıcı, Hakkı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'de Yabancı Devletlerin Tutumu, *The Jurnal of Academic Social Science Studies, İnternational Jurnal of Social Science*, Volume 5, İssue 5, October, 2012, p. 325-333.

Yeşilot, Okan, Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum, 2008, s. 187-199.

İNTERNET KAYNAKLARI

Bruinessen, Martin Van; The Sâdatê Nehrî or Gîlânîzâde of Central Kurdistan, <http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications>, (Erişim Tarihi: 11.06.2013).

Doğan, Cabir; Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı, s. 147-162. www.historystudies.net (Erişim Tarihi: 22.04.2013).

Turan, “Şerafettin; 1829 Edirne Antlaşması”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler>, s. 111-151 (Erişim Tarihi: 03.06.2013).

Yiner, Abdulnasır; Miranlı Mustafa Paşa Örneğinde Hamidiye Alayları Askeri Gücünün Kötüye Kullanımı, *History Studies International Journal of History*, 2012, s. 449-464. www.historystudies.net , (Erişim Tarihi: 22.04.2013).

Sürelî Yayınlar

A Chief Abducted By His Son. (1882, November 24), *Sacramento Daily Record-Union*, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 12.03.2013).

American Among The Kurds. (1880 November 08,) *Sacramento Daily Record-Union*, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>. (Erişim Tarihi: 12.03.2013).

Current Foreign Topics, (1879 September 13). *New York Times*, 2 (Erişim Tarihi: 11.06.2013).

The Troublesome Kurds (1880 November 08), *Daily Globe*, 1. <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 11.03.2013)

Foreign Intelligence. (1880 November 12). *Ashtabula Weekly Telegraph*, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>. (Erişim Tarihi: 12.03.2013).

General Foreing. (1880, June 30), *Daily Globe*, <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 10.03.2013).

Resume of Foreign News: Asia. (1880 November 27), *Saturday Press*, 4 <http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn> (Erişim Tarihi: 19.03.2014).

The İnsurrection in Kurdistan. (1879 November 07), *Daily Los Angeles Herald*, 2. <http://chroniclingamerica.loc.gov>. (Erişim Tarihi: 11.06.2013).

The Troubles of The East. (1880, April 08), *The New York Times*. <http://chroniclingamerica.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 21, 05, 2012).

EKLER

Ek:1

İran Şahı Nasreddin (1848-1896).

Ek: 2

Sultan II. Abdulhamid (1842-1918)²⁰⁵

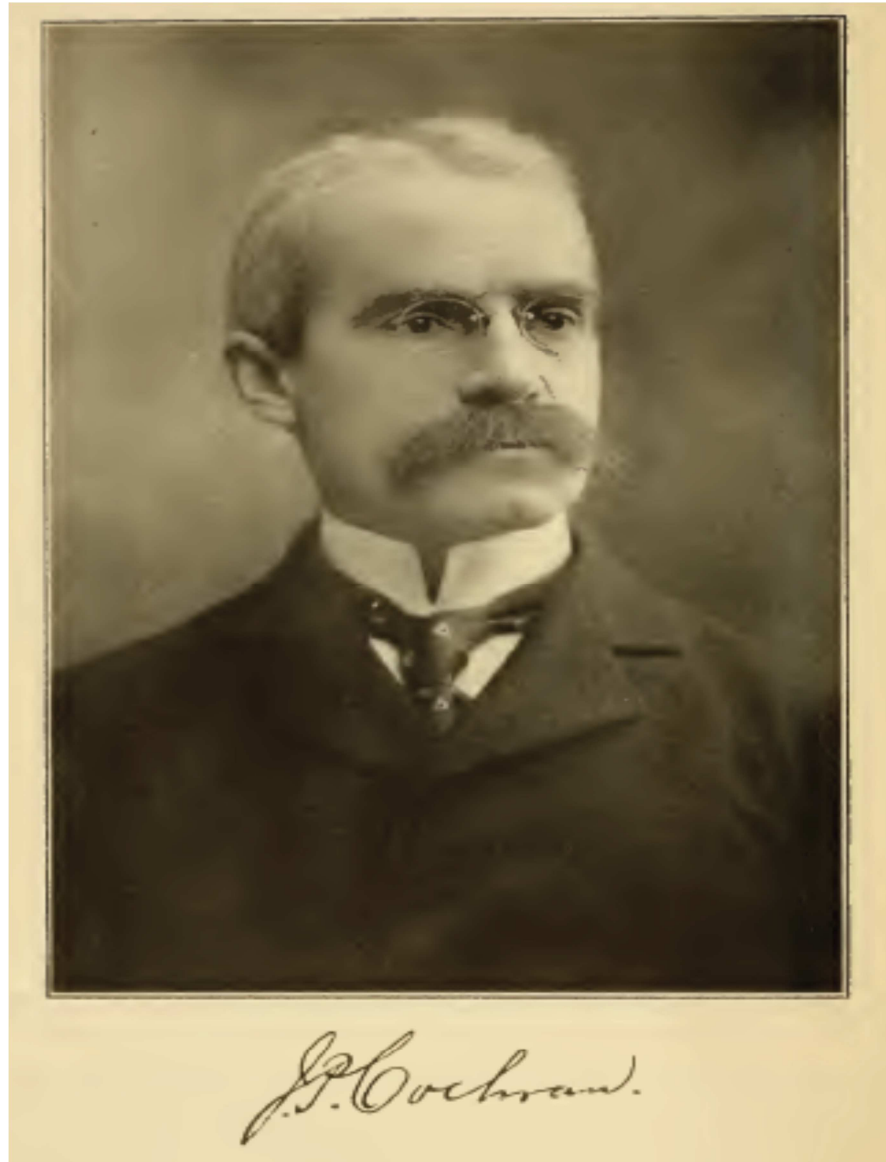
²⁰⁵ Mustafa Budak ve diğeri, *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İnan İlişkileri*, C. III, s. 157.

Ek: 3

Şeyh Ubeydullah'ın Oğlu Seyyid Abdulkadir

Ek: 4

Dr. Cochran²⁰⁶

²⁰⁶ Speer, s. 8.

Ek: 5

Dr. Cochran'ın Şeyh Ubeydullah'ı ziyareti sırasında yolda misafir olduğu bir Kürt ağası²⁰⁷.

²⁰⁷ Speer, s. 77.

Ek:6

KURD OF NERI.

[To face page 425.]

Kurd of Neri (Nehri Kürdü)²⁰⁸

²⁰⁸ Sykes, *The caliphs' last heritage*, s. 425.

Ek: 7

Urmiye'de Sebze Pazarı ²⁰⁹

²⁰⁹ Mustafa Budak ve diğeri, *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İnan İlişkileri*, C. IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 111, Ankara, 2010. s. 292.

Ek: 8

1863'ten 1903 yılına kadar Nasturi Patriği Mar Şimon²¹⁰.

²¹⁰ Dalyan, a.g.e., s. 207.

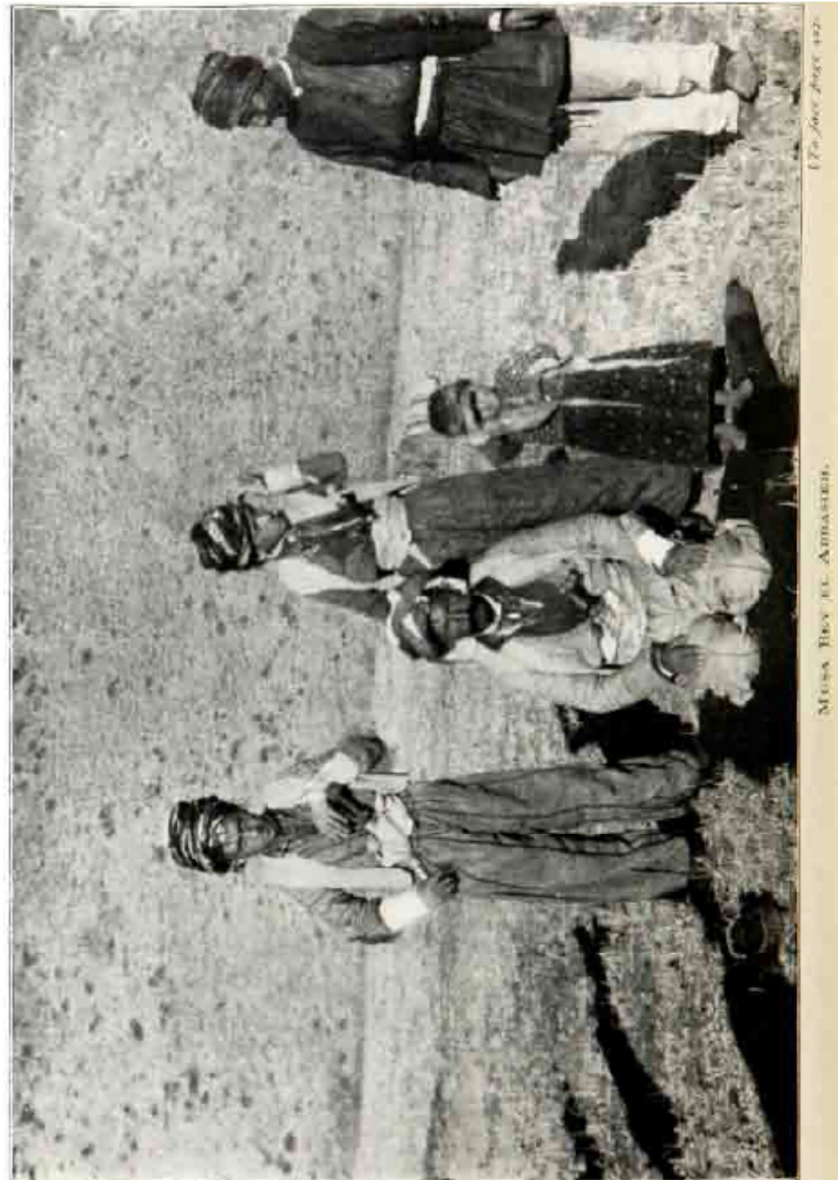
Ek: 9

Şeyh Hamid Paşa²¹¹

²¹¹ Sykes ; The Caliphs' Last Heritage, s. 424.

Ek: 10

Musa Bey El-Abbasi ²¹²

²¹² Sykes, s. 426-427.

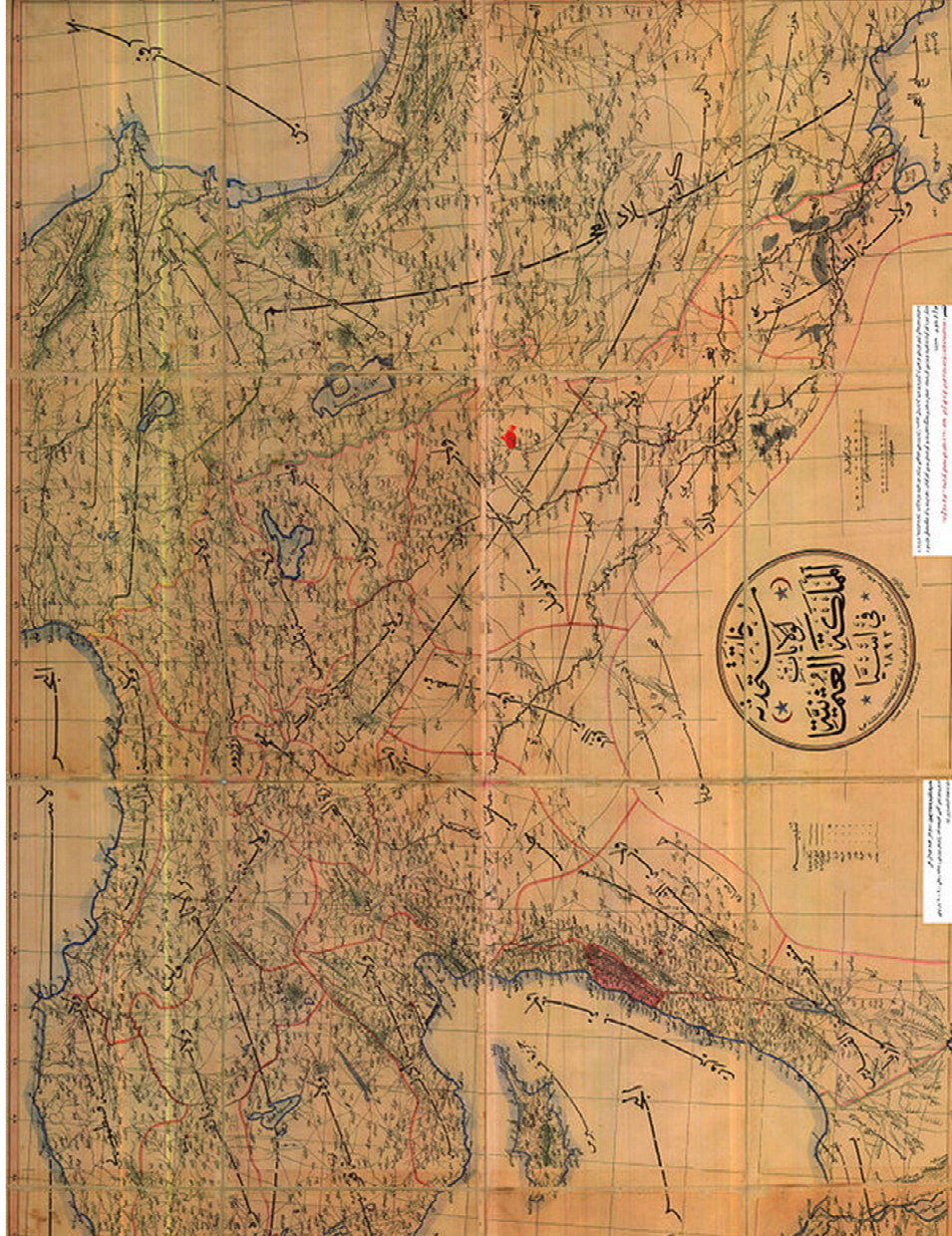
Ek: 11

Kurds of Sheikh Sadik's "army"²¹³,

²¹³ Sykes, s. 428-429.

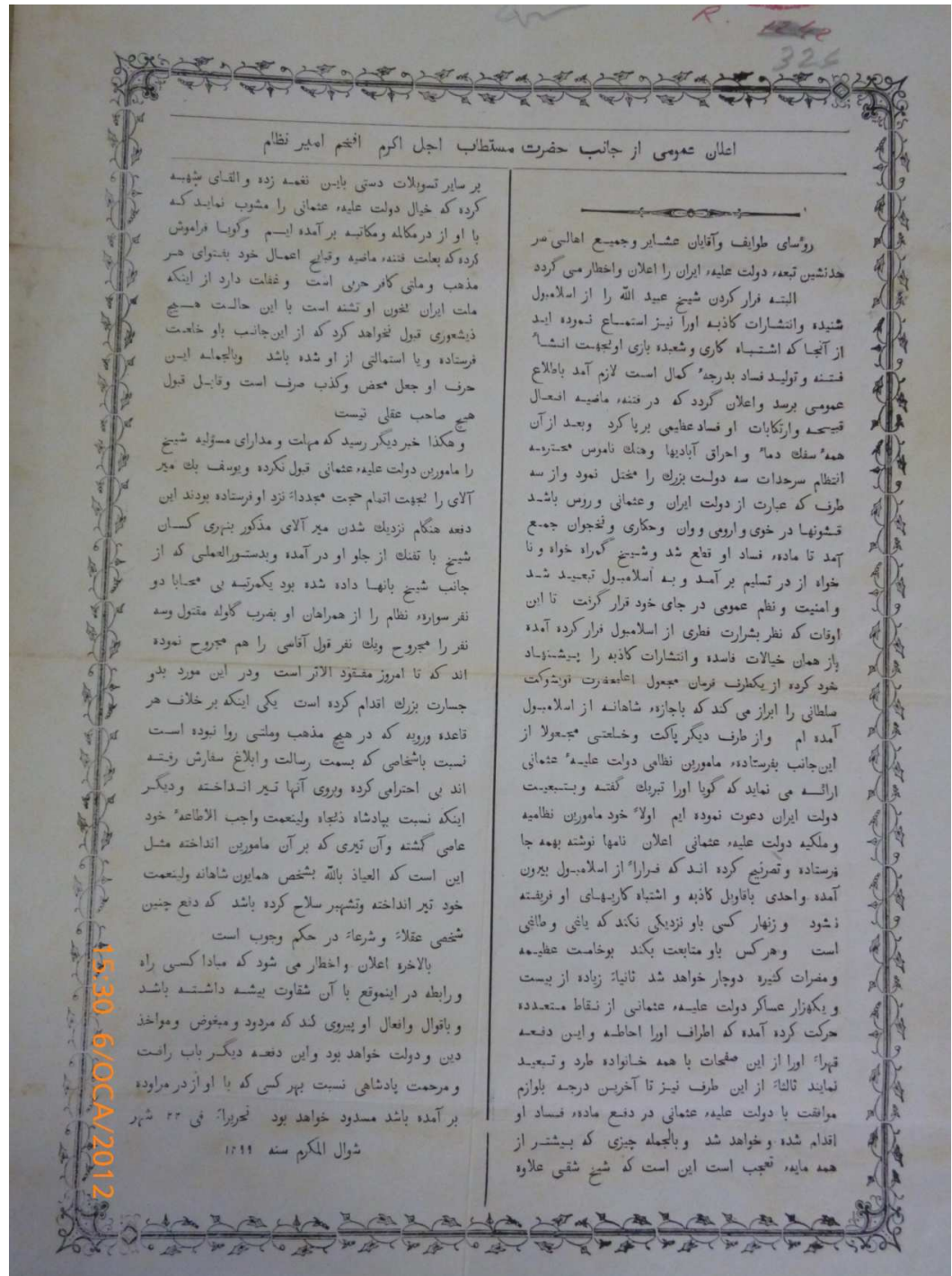
Ek: 12

Osmanlı Asyası

Hakkâri Şemdinli Haritası

Emir Nizamın 7 Kasım 1882 tarihinde Şeyh Ubeydullah'a katılımları engellemek için Urmiye'de yayınladığı ilanname²¹⁴

²¹⁴ Y. PRK. ASK. Dosya No:15, Gömlek No:18, Tarih 1299 Z 25.

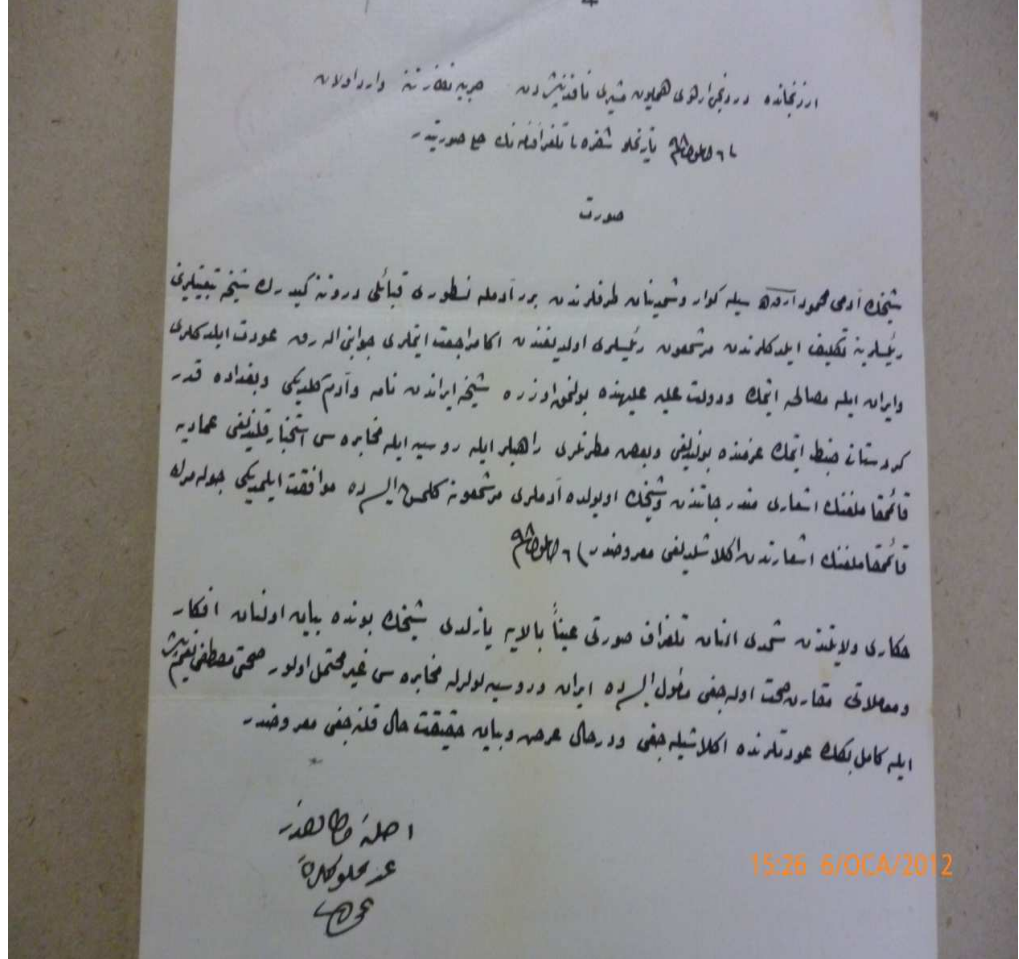
شیخ اوغلی عبدالقادرک فارسی العباده تمیزانک تجریمی صورتیه

سلامه صکره کدوکن بیورسک بوشه اول سنه برقی حاجه اولمزم و سبی بوغیدی بلم خیلن لفسکول بزم
حقیره که اولیدی لکه خونکه عدال بک بزم نر زنده غایت محترمده لکنه به سنک اقوال و افغانی و لکنه
ایلمن ایدیکن اکا حجت ایلمن و اولکنده زیاده سنکه حجت بیا ایلمن و بویلمه بیا بیکه روهم کدو سنه اولمزم
شیخ حقیرنری سکا التفات ایلمن سنی محرم اسرار ایلمدی و سنک خالص بیکه باره دوستیکینک سار سنی اعلایه قولونه
ارقه سنه بزم بویلمه بیا بیکه کافر دوستکی غیرتی سکا مطیع اولمزه بوراده عهد و پیمان و میجه اید سنه و بورا
رضی حکومت ایچونه میجه و پیمان اید سنه بودقمه آضا ایلمنک غایتیه لکنه ایچو ورقه کدو سنم اصله
عذر و پیمان صومع رکله سنه کافر کدو سنه ایچو رکلیجه مارانکه کدو سنه بالکلیه خراب اولم سنه خراب
واکر سنه ایلمن موهب اولدی سنه ایلمنک سرفراز اولور سونه بقیضه اکدا و دعایه بیانده منافعه
چوقدر اک بکا سوبله ایلمن به حکومتده اولورم و دوستکی و دوستکانه غیرتلی تمیزیک ایدر که بزم
کلونل صومع رکله نیرا طفره زده حالاکه کلیدی خونکه لکنه کاندک کلامده البته علی العجله حاصل ورقه
ایلم کدو ارمانلر کلامده و بیه محمد اسکا فوسده دوستکلیجه جواب کدو سنه که عصبه زده کلونلر و با قطنیا
جواب ویر ناخبر و بزم قبول ایتم جواب منظم والسلام
اصله و لکنه
عبد کلونلر
عبد

15:30 6/OCA/2012

Seyyid Abdulkadir'in Dostki Aşireti ağası Bayezid Bey'e gönderdiği mektubun tercümesi²¹⁵

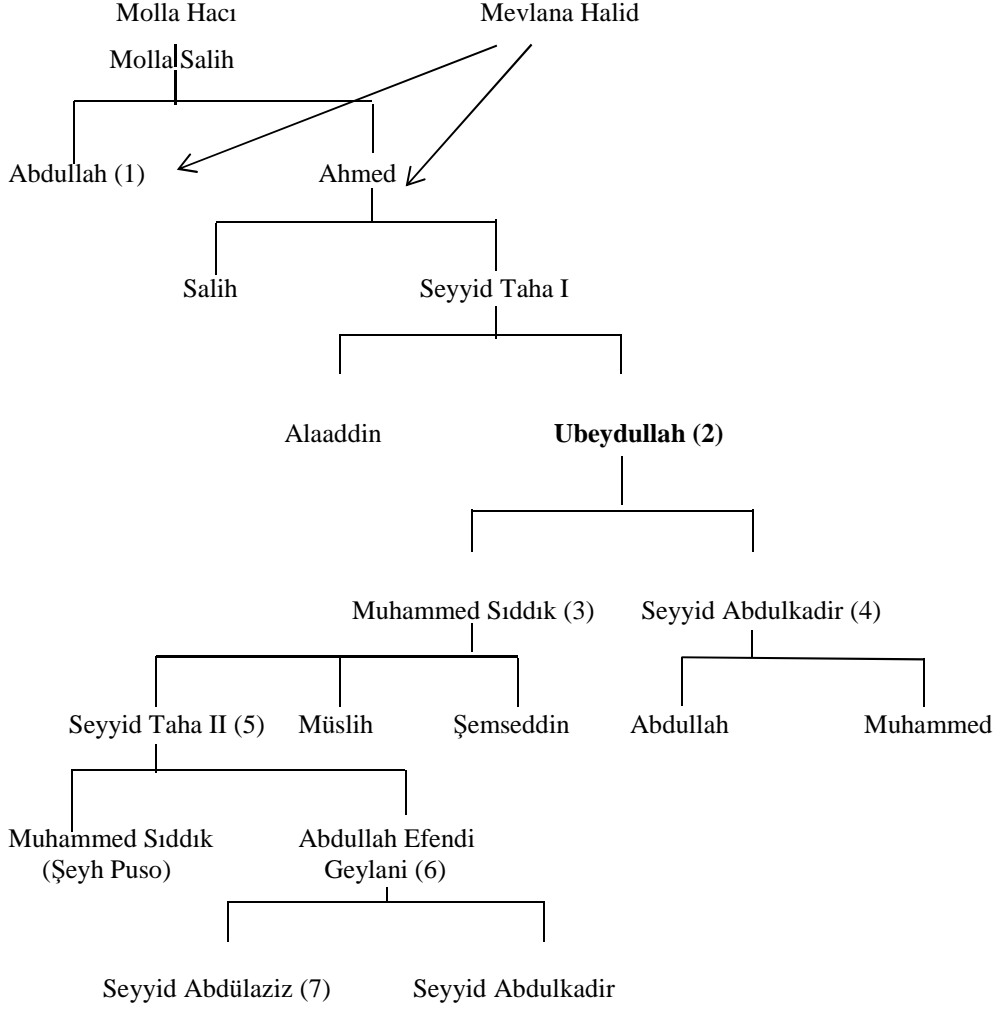
²¹⁵ Y. PRK. ASK. Dosya No: 15, Gömlek No: 18, Tarih 1299 Z 25.

Şeyh Ubeydullah'ın bütün Kürdistan'ı zapta çalıştığı hakkında gönderilen telgrafname²¹⁶

²¹⁶ Y. PRK-ASK Dosya No:14, Gömlek No:38, Tarih 1299 Za 5.

Ek: 18

Sâdatê Nehrî Şeyhleri

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Birecik'in Cibirören Köyü'nde, ortaöğrenimini Gaziantep'te tamamladı. 2002 yılında Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü tamamladı.